

גיוס ילדים בישראל

דו"ח פרופיל חדש

29 ביולי 2004

דו"ח פרופיל חדש בעניין גיוס ילדים בישראל

חובר בידי: אמיר גבעול

נטע רותם

סרגיי סנדלר

עיצוב כריכה: רותי קנטור

תמונת שער: "לקראת מחר". מקור: אטינגר, ע. (1993), רבע לפני הגיוס: הרבע השישי, עורך צילומים: מילנר, מ. רמת-גן: אביבים.

דו"ח זה פורסם בעברית, ערבית ואנגלית. ניתן למצוא אותו באתר פרופיל חדש <http://www.newprofile.org>

© 2004 פרופיל חדש

כל שימוש שאינו מסחרי בדו"ח זה או חלקים ממנו יתקבל בברכה, בתנאי שתוכן הדו"ח מיוצג באופן הוגן ומדויק, ושפרופיל חדש מוזכרת כיאות.

פרופיל חדש רוצה להודות לקואליציה להפסקת השימוש בילדים כחיילים (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers), שתמיכתה אפשרה ביצוע מחקר זה, באמצעות מימון מממשלת פינלנד.

תכנון של דו"ח זה והדעות המוצגות בו לא מבטאים בהכרח את עמדת הקואליציה להפסקת השימוש בילדים חיילים ולא את עמדות החברים בוועדת ההיגוי של הקואליציה, הן אינן מייצגות בהכרח את עמדת רשת המזרח התיכון – וצפון אפריקה לסיום השימוש בילדים כחיילים (Middle East – North Africa Network to End the Use of Child Soldiers), ולא של ממשלת פינלנד, וכולן באחריותה הבלעדית של פרופיל חדש ומחברות דו"ח זה.

המחברות רוצות להודות על העזרה המסורה של כל הפעילות המסורות של פרופיל חדש שקיבלנו בכתיבת דו"ח זה, עזרה באיסוף חומרים, מידע, ועזרה טכנית. דו"ח זה הועשר בזכות התרומה הישירה של חנה אבירם, לוטן רוז, שוהם יוגב, חגית גור, רלה מזלי, רוני ברקן, מיכל שגיא-פונדק, רותי קנטור, אנלין קיש, טלילה קוש, רענן פורשנר, דניה וקנין, רותי הילר ודויד רבן (וכמובן ששכחנו לציין חלקן), ומהתרומה העקיפה של כל הפעילות.

ברצוננו להודות גם למספר אנשים וארגונים שסיפקו לנו מידע ועזרה בעתה: קואליציית נשים לשלום צודק (בפרט יאנה ועדי), רשת WRI, בצלם, המוקד לזכויות הפרט, אל-חאק, ועדת המעקב הפלסטינית לזכויות אדם, וכמובן ג'יהאד שומאלי ועמיתיו ב-DCI-פלסטין.

לקראת סיום העבודה על דו"ח זה נודע לנו על מותו של ישעיהו תומא ש"ק שהיה, בין השאר, אחד מחלוצי התנועה האנטי-מיליטריסטית בישראל. אנו בטוחים שתומא היה שמה, בדרכו הביקורתית, לראות דו"ח זה יוצא לאור. אין דרך טובה יותר לכבד את זכרו מלהמשיך בעבודה להקדיש את עיקר חייו.

תוכן עניינים

5.....	מבוא – רקע משפטי, היסטורי ותרבותי
13.....	חלק ראשון: ילדים בישראל כחיילים לעתיד
13.....	1. "החיילים הקטנים בגני הילדים" – חינוך מיליטריסטי וגיוס סימבולי של ילדים בישראל
16.....	2. חיילים בבתי ספר בישראל
18.....	3. תוכניות הכנה לשירות צבאי
20.....	4. המעמד המשפטי של מועמדים לשירות ביטחון (מלש"בים)
22.....	חלק שני: ילדים בתפקידים צבאיים
22.....	5. בתי-ספר צבאיים
24.....	6. אימון צבאי של ילדים
27.....	7. שימוש צבאי בעבודת ילדים
29.....	8. ילדים במשמר האזרחי
31.....	חלק שלישי: מעורבות בפעולות האיבה
31.....	9. ילדים המאבטחים התנחלויות בגדה המערבית
32.....	10. ילדים חיילים במיליציות יהודיות – המקרה של תנועת כהנא חי
34.....	11. שימוש בילדים פלסטינים למטרות צבאיות
37.....	סיכום עיקרי הממצאים והמלצות
41.....	הערות

מבוא – רקע משפטי, היסטורי ותרבותי

דו"ח זה בוחן את הדרכים הרבות והמגוונות שבהן כוחות חמושים ישראלים ומיליציות יהודיות מגייסים ילדים לשורותיהם. דו"ח מקביל הוכן בידי ארגון זכויות אדם פלסטיני – Defense for Children International - Palestine – וחוקר את גיוסם של ילדים פלסטינים. אנחנו מקווים ששני דו"חות אלה יהיו צעד ראשון במאמץ משותף להוציא את הילדים אל מחוץ לסכסוך הישראלי-פלסטיני. למאמץ כזה, כך אנחנו מקווים, יוכלו להצטרף כמעט כל המעורבים בסכסוך, ללא קשר לעמדתם ביחס לשאלות הפוליטיות והאחרות שעל הפרק.

ארגון זכויות האדם הישראלי "בצלם" דיווח ש-903 ילדים פלסטינים ו-109 ילדים יהודים-ישראלים נהרגו בפעילויות אלימות בין ה-29 לספטמבר 2000 וה-30 ליוני 2004.¹ למרבה הצער, כמה מהנצבים, בשני הצדדים, רואים בילדים מן הצד השני מטרת לגיטימית.² מטרתו של דו"ח זה אינה לחקור את השפעותיו הכוללות של הסכסוך או של פעולות האיבה הנוכחיות על ילדים באזור. אנחנו נתמקד בדרכים שבהן ילדים נעשים לשותפים בעימות, במגוון הדרכים הישירות והעקיפות שבהן מגייסים אותם.

כפי שאמר ארכיבישוף דזמונד טוטו³ "ילדים אמורים לשחק ולא להיות פיונים במשחקים מסוכנים של מבוגרים". גיוס ילדים מפר בצנינות את זכויותיהם של ילדים, והפסקתו היא מטרה ראויה בפניה עצמה. בה בעת, תקוותנו היא שבכך שנוציא ילדים מחוץ למעגל הנוכחי, ובתקווה גם העתיד, של בעלי התפקיד בסכסוך, נאפשר את הוצאתם גם ממעגל קורבנותיו. דבר זה, כך ניתן לקוות, יהיה צעד ראשון בכיוון של פתרון הסכסוך עצמו. היינו רוצות שדו"ח זה, יחד עם הדו"ח הפלסטיני המקביל, יספק מידע וכלי-ניתוח בהם יעשה שימוש למען מטרת נעלות אלה.

עלינו להדגיש, עם זאת, שאף על פי שעשינו מאמץ להציג בדו"ח זה סקירת רוחב שתאפשר ניתוח מעמיק יותר של המצב בכללותו בנוגע לצורות השונות של גיוס ילדים לארגונים חמושים בישראל, בשום אופן לא יכולנו לכסות את כל הצורות של גיוס ילדים בישראל, ויש ללא ספק מקום למחקר ולימוד מעמיקים נוספים בתחום זה.

סקירה כללית של הדו"ח

כעת נפרט את המבנה של דו"ח זה ונציג את הנושאים המרכזיים בהם הוא עוסק. פרק המבוא מספק רקע הדרוש להבנת שאר הדו"ח. לאחר סקירה זו יבוא חלק המגדיר ומסביר את המונח המרכזי שדו"ח זה עושה בו שימוש – **גיוס ילדים**. חלקו הבא של המבוא סוקר את הכוחות החמושים והלוחמים בהם עסקנו בדו"ח זה. אחריו שני סעיפים המספקים רקע משפטי בנושא של גיוס ילדים. ראשית נעבור בקצרה על כמה מהכלים המשפטיים הבינלאומיים, ולאחר מכן נבדוק הן את הבסיס המשפטי לגיוס הצבאי הרשמי בישראל, והן כמה מההיבטים של יישומו בפועל. לאחר מכן נתייחס לתולדות גיוס הילדים בישראל. חלק זה מספק מידע היסטורי בעל חשיבות לשארית הדו"ח. פרק המבוא מסיים בהצגת המאפיין החשוב וההכרחי ביותר להבנת התופעות המופיעות ומנותחות בהמשך מבחינת הרקע התרבותי – המיליטריזם בחברה ובתרבות בישראל.

גוף הדו"ח בוחן בפירוט את הצורות השונות של גיוס ילדים בישראל. הוא מחולק לשלושה חלקים ונע מהצורות הישירות פחות לישירות יותר של השתתפות ילדים בסכסוך. החלק הראשון, "ילדים בישראל כחיילים לעתיד" עוסק בדרכים בהן הצבא לוקח חלק בחייהם ובחינוכם של ילדים בישראל. בחינת נושא זה מאפשרת לנו להגיע להבנה מעמיקה יותר של התהליכים שיוצרים את הצורות הישירות יותר של גיוס ילדים, אשר מסייעים בתורם להנצחת הסכסוך עצמו. יותר מכך, אם נשתמש בהגדרה רחבה יותר של המונח "גיוס", נוכל אולי לומר שחלק זה של הדו"ח עוסק בכמה מהמאפיינים העקיפים של גיוס ילדים.

פרק 1 עוסק בנושא הכללי של חינוך מיליטריסטי בישראל ומציג את הרעיון של **גיוס סימבולי**. הנהגים המוצגים בפרק זה מהווים חלק מחייהם של ילדים ישראלים משלב מוקדם מאוד. הפרק מתמקד בייחוד בכמה מהדוגמאות של מיליטריזציה וגיוס סימבולי בגני ילדים. פרק 2 בוחן את הנוהג הרווח של העסקת חיילים – הן כאלה בשירות והן קצינים במילואים – בבתי ספר ישראליים רגילים. לאחר מכן, פרק 3 דן בתוכניות החינוכיות הפורמאליות והבלתי פורמאליות שמטרתן להכין ילדים לשירות צבאי. אחת מהתכניות הללו, היא תוכנית חובה לבתי הספר התיכוניים שנערכת בשיתוף פעולה של משרד החינוך והצבא הישראלי. לבסוף, פרק 4 עוסק במעמדם החוקי של המועמדים לשירות ביטחון, הנותן ביטוי פורמאלי למעמד של ילדים בישראל כחיילים לעתיד.

החלק השני של הדו"ח, "ילדים בתפקידים צבאיים" עוקב אחר הדרכים הספציפיות והישירות יותר של גיוס ילדים בישראל. פרק 5 בוחן בתי ספר תיכוניים המופעלים ישירות או בעקיפין בידי הצבא. על אף שהתלמידים הלומדים בבתי ספר אלה, חלקם אפילו בני 13 או 14, אינם נחשבים לחיילים, מרביתם לובשים מדי צבא, חיים בסביבה צבאית ובמובנים רבים הם הלכה למעשה חיילים. פרק 6 עוסק גם הוא במקרים בהם ילדים לובשים מדי צבא וחיים בסביבה צבאית, אלא שהפעם מדובר בתלמידים הלומדים בבתי ספר רגילים ונשלחים לכמה ימי אימון צבאיים, בין אם כחלק מתוכנית הלימודים הבית-ספרית (ראו סקירת תוכניות הלימודים בפרק 3) או כחלק מתהליך של בחירת מועמדים ליחידות עלית קרביות. היבט אחר של גיוס

הערה כללית: לכל אורך הדו"ח, השימוש בלשון נקבה מתייחס גם לזכר, ולהפך, אלא-אם צוין במפורש אחרת.

ילדים נבחן בפרק 7. פרק זה סוקר מקרים בהם נעשה שימוש בעבודת ילדים למטרות צבאיות, בכללן מקרה שבו ילדים אוטיסטיים מועסקים בעבודת כפיים בבסיס צבאי. חלק זה של הדו"ח מסתיים בפרק 8, הבוחן מקרים של ילדים המתנדבים לשרת במשטרה כחלק מהמשמר האזרחי. יש לזכור שבהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, לעתים קרובות ההבחנות המסורתיות בין פעולות צבאיות ומשטריות הן עמומות או אפילו נעדרות לחלוטין. עבודתם של המתנדבים הצעירים במשמר האזרחי קשורה לעתים קרובות לסכסוך באזור, ועל כן היא רלוונטית לנושא של דו"ח זה.

אף על פי שילדים הם לעתים קרובות קורבנות פעולות האיבה בסכסוך הישראלי-פלסטיני, נדירים יותר המקרים שבהם ילדים לוקחים חלק פעיל בפעולות האיבה, בין אם מרצון ובין אם בכפייה. אבל אין פירוש הדבר שמקרים כאלה אינם קיימים כלל. קשה להגיע למידע בנוגע למקרים אלה, לפחות כל עוד מדובר בגיוס בידי קבוצות או ארגונים ישראלים.⁴ על כן החלק השלישי הוא קצר וממצאי לעתים ראשוניים בלבד. עם זאת, הוא כולל בתוכו כמה גילויים חשובים.

פרק 9 בוחן בקצרה את התופעה הרחבה יחסית של ילדים הגרים בהתנחלויות יהודיות בשטחים שנכבשו ב-1967, המשרתים כמאבטחים חמושים בהתנחלויותיהם. בנוסף לצבא ולמשטרה קיימות גם מיליציות יהודיות שלוקחות חלק במעשי האיבה כנגד הפלסטינים.⁵ לפחות חלק ממיליציות אלה מגייסות ילדים לשורותיהן. קיים מעט מאוד מידע נגיש בנושא זה, חוץ ממה שהובא לידיעת הציבור מטעם מנהיגי מיליציות אלו עצמם. עם זאת, השגנו מידע מחבר לשעבר בארגון כהנא חי, המצביע על דפוס של גיוס ילדים, לעיתים צעירים למדי, שחלקם מעורבים ישירות בהתקפות על פלסטינים. מידע זה מוצג בפרק 10. יש לבחון חלק ממצאינו בפרק זה בהירות שכן רבים מהם מבוססים על עדות בודדה. מצד שני, עצם השגת עדות שכזו היא הישג בפני עצמו.

פרק 11 הוא שונה משאר הפרקים בכך שהוא בוחן את הגיוס, או השימוש החד-פעמי, הכפוי שעושים כוחות ישראלים בילדים פלסטינים בפעולות כנגד הקהילות אליהן הם עצמם משתייכים. סוג אחד של מקרים שכאלה הוא גיוסם של ילדים פלסטינים בידי השב"כ כמשתפי פעולה. נושא זה נחקר לעומקו בידי עמיתינו הפלסטינים, ועל כן חשנו חופשיות להגביל את עצמנו להערות ספורות המסכמות את הממצאים ולהוסיף מעט מידע בכמה נקודות בעלות עניין. תרומתנו לבדיקת השימוש בילדים פלסטיניים למטרות צבאיות ישראליות קשורה לנוהג של שימוש בפלסטינים, ובכללם ילדים, כמגנים אנושיים לחיילים ישראלים. כמה מקרים של שימוש כזה בילדים תועדו בידי ארגוני זכויות אדם ופעיליהם והם מתוארים בדו"ח.

המצאים המרכזיים בדו"ח והמלצותינו העיקריות בעקבותיו מובאות בסיכום.

למה אנו מתכוונות ב-'גיוס ילדים'?

על פי סעיף 1 של האמנה לזכויות הילד "ילד משמעותו כל בן אנוש מתחת לגיל 18, אלא אם כן החוק קובע בגרות בגיל מוקדם יותר". גיל הבגרות בחוק הישראלי הוא 18. בדו"ח הנוכחי אנחנו מאמצות הגדרה זו. לצרכי הדו"ח, אם כן, ילד הוא כל אדם שטרם מלאו לו 18 שנה.

העניינים נעשים ברורים פחות בבואנו להגדיר גיוס ילדים. ההגדרות המקובלות למונחים "ילד-חייל" ו-"גיוס" בהקשר זה מצויות במסמך עקרונות קייפטאון:⁶

"ילד חייל" במסמך זה משמעותו כל אדם מתחת לגיל 18 שלוקח חלק בצורה כלשהי בכל סוג של ארגון לוחם, קבוע או לא. בכך נכללים בין השאר, טבחיים, סבלים, שליחים ואלה שמתלווים לקבוצות שכאלה, אלא אם כבני משפחה בלבד. הוא כולל בנות המגויסות למטרות מיניות ונישואים כפויים. הוא לא מתייחס, אם כן, רק לילד שנושא או נשא נשק.

"גיוס" כולל גיוס חובה, כפוי ומרצון לכל סוג של קבוצה או כוח צבאי קבוע או בלתי קבוע.

היתרון הגדול בניסוח זה טמון בכך שהוא מספק הגדרה מכלילה. להיות חייל אינו רק לשאת נשק ולבצע פעולות איבה. הגדרה רחבה של תופעת גיוס ילדים וחילום מאפשרת לשפר את הבנתנו לגבי סיבות העומק של תופעה זו ושל מה שמאפשר לסיבות אלו להתקיים. שימוש בהגדרה צרה של גיוס ילדים, כזו שתביא בחשבון כחיילים רק את אותם ילדים שלוחמים בחזית ורשומים רשמית כחברים בכוח לוחם, יהיה אולי נוח לשלטונות ולקבוצות פוליטיות רבות, אולם יביא לכך שבסופו של דבר הניסיונות להפסיק את השימוש בילדים כחיילים, אפילו במובן הצר ביותר, לא יצלחו.

מצד שני, הגדרה זו זקוקה לפירוט נוסף בכדי להיות שמישה במקרה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בסכסוך הישראלי-פלסטיני לא קיימת חזית. לא תמיד ישנם כוחות חמושים המזוהים בבירור ומופרדים בנוחות מאזרחים. בכל שטחי פלסטין-ישראל, אדם יכול למצוא את עצמו "מלווה" כוחות חמושים בעוד הוא מהלך לתומו ברחוב. העימות בין הכוחות החמושים הישראליים וקבוצות ההתנגדות הפלסטיניות השונות קורה בכל מקום בו נמצא ופועל הצבא, כלומר בתוך ערים, עיירות וכפרים פלסטיניים, ולעתים קרובות אף בתוך בתי פלסטינים. התקפות פלסטיניות גם הן אינן מוגבלות לבסיסים צבאיים. להפך, לעתים קרובות הן מתרחשות במקומות ציבוריים כאוטובוסים וקניונים. יותר מכך, חיילים חמושים במדים עשויים להימצא כמעט בכל מקום בישראל. בסיסים צבאיים רבים נמצאים בתוך מרכזי אכלוסיה וישראלים מעטים עוברים יום שלם מבלי לפגוש חייל בתפקיד.

אם כן, על מנת שהגדרת העבודה שלנו לגיוס ילדים תהיה מועילה ללימוד נושא זה, לא צרה מדי ולא רחבה מדי, אנחנו זקוקים לקריטריון **פונקציונאלי** למשמעות היות אדם מגויס. על כן הרינו מציעות, למטרות הדו"ח הנוכחי, את הגדרת העבודה הבאה.

ילד הוא כל אדם מתחת לגיל 18. ילד נחשב מגויס בכל אחד מהמקרים הבאים:

- היא או הוא לובשים מדים רשמיים, בעלי תעודה מזהה רשמית או בצורה אחרת מזוהים כחברים בארגון חמוש, בין אם הם נחשבים להיות חברים בו ובין אם לאו.
- היא או הוא עושים עבודה כלשהי שמקדמת או תומכת במכוון בפעולות של ארגון חמוש, בין אם הם נחשבים להיות חברים בו ובין אם לאו. בכך נכללת השתתפות פעילה בפעולות איבה, אולם גם פעולות תומכות מגוונות, כגון לוגיסטיקה (טבחיים, סבלים וכו') איסוף מידע (תצפיתנות, ריגול וכו'), תחזוקה של כלי נשק, מתקנים, עבודות משרדיות וכו', כמו גם סיפוק משאבים חומריים ושירותים שונים (בכללם שירותי מין), במיוחד עבור קבוצות וארגונים חמושים אלה וחבריהם.
- היא או הוא עוברים אימון מעשי או תיאורטי המתוכננים ומכוונים ספציפית לפתח את יכולותיהם לסייע בפעולותיו של ארגון חמוש זה או אחר, בין אם בהווה או בעתיד, בין אם כחבר רשמי בארגון ובין אם לאו.

הארגונים החמושים שנבחנו בדו"ח

כפי שציינו בהתחלה, דו"ח זה מקיף את הצורות השונות של גיוס ילדים בשטחי ישראל ובשטחים הכבושים על-ידיה, שבהן ילדים מגויסים לאחד מהארגונים החמושים הפועלים בצד הישראלי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. הדו"ח המקביל עוסק במקרים של גיוס ילדים פלסטינים (גיוסם של ילדים פלסטינים בידי ארגונים חמושים ישראלים הוא התחום היחיד בו שני הדו"חות חופפים). בציפייה לביקורת אפשרית בעניין זה, ברצוננו לחזור ולומר שלא היה מעניינו בדו"ח זה לחקור את גיוסם של ילדים בידי קבוצות חמושות פלסטיניות, ואיננו חשים כשירים לעסוק בהערכות כלשהן באשר לעניין זה. גיוס ילדים בידי קבוצות פלסטיניות אינו מוזכר בדו"ח זה לא מתוך נקיטת עמדה כלשהי מצדנו, אלא פשוט בגלל שהיה זה חלק ממשיתם ומתחום כשירותם של עמיתינו הפלסטינים, ולא שלנו, לחקור נושא זה. אנו חשות שמתפקידנו לחקור בביקורתיות נהגים בעייתיים בחברה אליה אנחנו שייכות ושאותה אנחנו מכירות מבפנים, לפני שנוכל לבקר אחרים מבלי להיות מצוידות במידע פנימי שכוה.

לאחר הבהרות אלה, הבה נפנה למניית הארגונים החמושים שאכן נמצאים בתחום הדו"ח הנוכחי. אלה כוללים בראש ובראשונה את הצבא הישראלי, משטרת ישראל, השב"כ ומיליציות יהודיות.

צבא הגנה לישראל (צה"ל) הוא הכוח הצבאי של מדינת ישראל. הוא הוקם ב-1948, מעט אחרי הקמת מדינת ישראל. צה"ל ישנם חיילים בשירות חובה, חיילים בשירות קבע, אנשי מילואים וקבוצה קטנה של מתנדבים. מאז 1967 צה"ל הוא הכוח הכובש בגדה המערבית וברצועת עזה, וכל הפלסטינים החיים בשטחים אלה נמצאים רשמית תחת משטר צבאי. באופן טבעי, צה"ל מעורב במרבית פעולות האיבה שמתרחשות במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

כוח חמוש נוסף שמעורב במעשי האיבה באזור הוא משטרת ישראל. ייתכן שבמבט ראשון ייראה זה מוזר לחשוב על משטרה ככוח חמוש המעורב בסכסוך, אבל אם ניזכר בטיבו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, יהיה זה אך טבעי להכליל גם את המשטרה. בתור התחלה, אחת מההטיבות הראשיות של משטרת ישראל היא משמר הגבול. מג"ב, למרות שמו, אינו מוצב רק על גבולות ישראל. הוא מפעיל רבים מהמחסומים בגדה המערבית וברצועת עזה. למרות שהוא חלק ממשטרת ישראל, מג"ב מורכב ברובו מחיילים שמבצעים את שירותם הצבאי במג"ב (ראו סעיפים 24 ו-25 בחוק שירות ביטחון). סעיף 24א' של חוק שירות ביטחון מאפשר למגויסים לבצע את שירות החובה שלהם גם ביחידות אחרות של משטרת ישראל, אבל זו אינה מדיניות מקובלת כמו במקרה של מג"ב.

פרט למג"ב ולכמה יחידות מיוחדות שתפקידן להיות מעורבות ישירות בפעולות האיבה, טיפול במה שנקרא "ביטחון פנים" גם הוא נמנה על מטרותיה העיקריות של המשטרה הרגילה. משימה זו קשורה גם היא ישירות לפעולות האיבה שנעשות באזור. היא מוגדרת כמאמץ הגנתי המיועד להגיב למעשי איבה המבוצעים בידי קבוצות פלסטיניות חמושות כנגד ישראלים. בנוסף לכך, משטרת ישראל מעורבת גם בעימותים בין אזרחים יהודים ופלסטיניים בתוך תחומי ישראל הרשמיים. באוקטובר 2000, 13 פלסטינים אזרחי ישראל נהרגו מאש המשטרה (כמה על-ידי אנשי משטרה רגילה, וכמה על-ידי כוחות מג"ב או יחידות מיוחדות) בזמן שהשתתפו בהפגנות.⁷

שירות הביטחון הכללי (השב"כ) הוא כוח נוסף המעורב בפעולות האיבה באזור. אנחנו נבחנו את עבודתו של השב"כ בעיקר בהקשר של גיוס של ילדים פלסטינים כמשתפי פעולה. מעורבותו של השב"כ בפעולות האיבה כוללת, בין היתר, איסוף של מידע מודיעיני כדי לתמוך בפעולות צבאיות (כגון חיסולים או מעצרים של מנהיגים פוליטיים וצבאיים פלסטיניים) וחקירתם של עצירים פלסטיניים (חקירות שרבות מהן כוללות עינוי של העצירים).⁸

פרט ל-'כוחות הביטחון' הקבועים של מדינת ישראל, קיימות גם כמה מיליציות יהודיות הממוקמות בעיקר בהתנחלויות היהודיות בשטחים שנכבשו ב-1967, ומונעות בעיקר מאידיאולוגיה לאומנית קיצונית, ואשר מבצעות פעולות איבה כנגד פלסטינים. היחסים בין מיליציות אלה וכוחות הביטחון הרשמיים של ישראל הם סבוכים למדי. מצד אחד, רשויות המדינה רואות את פעילותם, ככלל, כבלתי חוקית, וכמה מהמנהיגים נעצרו ונחקרו בידי השב"כ והמשטרה. מצד שני, וברמה יומיומית יותר, הצבא והמשטרה הישראלים תומכים במיליציות אלה בכך שאינם מונעים מהם להטריד פלסטינים ופעילי שלום ישראלים, ובכך שהם לא פעם שומרים עליהם מפני תגובת הפלסטינים אותם הם מתקיפים במהלך של התקפות כאלה.⁹

בהתאם למגמות המתפתחות בעולם כיום, חברות שמירה פרטיות מעורבות במידה הולכת וגוברת בסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנשי חברות השמירה הפרטיות שומרים לעתים קרובות על אתרי בניה של מתקנים צבאיים הנבנים על אדמות של פלסטינים (ובכללם חומת ההפרדה), בעוד עמיתיהם בתחומי ישראל הרשמיים מופקדים לעתים קרובות על מניעת התקפות של פלסטינים על מקומות ציבוריים. עם זאת, מכיוון שלא הגיע לדינו מידע על מקרים בהם חברות כאלה גייסו ילדים, לא נדון בחברות אלה בדו"ח זה. ייתכן בהחלט שמחקר נוסף יביא לגילויים של ממצאים חשובים בעניין זה בעתיד.

רקע משפטי – אמנות בינלאומיות

סעיף 38, פסקאות 2 ו-3 של האמנה לזכויות הילד (שנחתמה ב-1989 ואושרה בידי ישראל ב-1991) קובע כי:

1. המדינות החברות ינקטו בכל צעד אפשרי כדי להבטיח כי אנשים שטרם מלאו להם חמש עשרה שנים לא ייטלו חלק ישיר במעשי איבה.
2. מדינות חברות ימנעו מלגייס אדם שטרם מלאו לו חמש עשרה שנים לכוחותיהם החמושים. בכואן לגייס אנשים שמלאו להם חמש עשרה שנים אך טרם מלאו להם שמונה עשרה שנים, ישתדלו המדינות החברות לתת קדימות למבוגרים יותר.

תקנה זו תואמת דרישה דומה בסעיף 77 של הפרוטוקול הנוסף הראשון לאמנות ז'נבה (מ-1977). תקנות רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי (1998) קובע גם הוא שכל אדם שמגייס ילדים מתחת לגיל 15 מבצע פשע בינלאומי.

כבר בזמן שהאמנה לזכויות הילד נתקבלה, היה ברור לאנשים רבים שהתקנות לעיל שנקבעו בה אינן מספיקות, וכי יש להעלות את גיל הגיוס המינימאלי מ-15 ל-18 (הגיל שבו אדם מפסיק להיות ילד כפי שהוגדר על פי האמנה לזכויות הילד עצמה). האמנה הבינלאומית המרכזית הראשונה שהכירה בבחירות ב-18 כגיל המינימום לגיוס כלשהו הייתה כתב-הזכויות האפריקאי בנוגע לזכויותיו ורווחתו של הילד (1990). כתב זה נותר אולי הביטוי הברור ביותר למדיניות ה-'straight 18' (כלומר של פסילת כל גיוס, התנדבותי, חובה או כפוי, של ילדים מתחת לגיל 18) בכל מסמך חוקי בינלאומי עד היום.

התפתחות חוקית חשובה נוספת בכיוון של העלאת גיל המינימום לגיוס לגיל 18 הייתה חתימתה ב-1999 של "אמנה 182 של ארגון העבודה הבינלאומי בנוגע לצורות החמורות ביותר של עבודת ילדים". אמנה זו לא אסרה בפירוש על גיוסם מרצון של ילדים, אבל היא נוקטת באמירה ברורה וחדה בנוגע לגיוס חובה או כפוי, כאשר היא קובעת כי "כל הצורות של עבודת או נהגים הדומים לעבודת ... ובכללם גיוס חובה או כפוי של ילדים בסכסוך חמוש" הן בין הצורות החמורות ביותר של עבודת ילדים.

"הפרוטוקול האופציונאלי לאמנה על זכויות הילד בנוגע למעורבות ילדים בסכסוכים אלימים" (2000) סימן את הצעד הבא במאמץ להעלות את גיל הגיוס המינימאלי המותר בחוק הבינלאומי ל-18. פרוטוקול זה אכן אוסר על מדינות לגייס או לחייל בכפייה כל ילד, ופוסל את התגייסותם מרצון של ילדים לכל התארגנות חמושה. באשר לגיוס מרצון לכוחות החמושים של מדינות, תובע הפרוטוקול מהמדינות להעלות את גיל המינימום לפחות ל-16. מהרגע שמדינה קובעת גיל מסוים כגיל המינימאלי לגיוס מרצון, היא יכולה להעלותו, אך לא להורידו. הפרוטוקול האופציונאלי דורש גם ממדינות המקיימות גיוס מרצון של ילדים להפעיל סייגים כדי להבטיח שגיוסם אכן יהיה מרצון ולקבוע נהלים אמינים לקביעת גיל המגויס.

בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני יש כמובן עוד אמת מידה חוקית שיש לקחת אותה בחשבון. מכיוון שהגדה המערבית ורצועת עזה – המכונות לרוב בפשטות "השטחים הכבושים" נמצאו תחת כיבוש צבאי ישראלי מאז יוני 1967 (כפי שהוכר לדוגמא בהצהרת האו"ם 242, ולאחרונה גם בפסיקה חשובה של בג"צ¹⁰), הפלסטינים שחיים בשטחים אלה, וילדים בכללם, נחשבים ל"אנשים מוגנים" על פי אמנת ז'נבה הרביעית מ-1949. למטרותינו הנוכחיות אמנת ז'נבה הרביעית היא רלוונטית בדיון במקרים של גיוס כפוי (או שימוש צבאי כפוי באופן חד פעמי) של ילדים פלסטינים בידי הצבא הישראלי. כמה ממקרים אלה ייסקרו בקצרה בפרק 11.

מערכת הגיוס הישראלית

ישראל חתמה, אך טרם אשררה, את הפרוטוקול האופציונאלי לאמנה על זכויות הילד בנוגע למעורבות ילדים בסכסוכים אלימים. כאמור, ישראל גם אשררה את האמנה לזכויות הילד, והיא מחויבת באופן רשמי לאמנת ז'נבה הרביעית. כל הסטנדרטים המשפטיים האחרים שהוזכרו לעיל לא נחתמו או אושרו בידי ישראל (למרות שכמה מהם עשויים להיות ישימים כלפיה בלאו הכי, ובמיוחד תקנות רומא). אבל אפילו לסטנדרטים בינלאומיים אלה שישאל אשררה אין מעמד מחייב אוטומטי במערכת המשפט הישראלית. במערכת משפטית זו החקיקה הישראלית הלאומית קודמת לסטנדרטים המשפטיים הבינלאומיים. על כן עלינו לבחון את החוק והנהגה הישראלי בתחום גיוס ילדים.

המסגרת המשפטית לגיוס חובה ולגיוס בהתנדבות בישראל היא חוק שירות ביטחון (1986). חוק זה קובע גיוס כללי לכל האזרחים ותושבי הקבע בישראל. פטור לגברים אפשרי מסיבות רפואיות (סעיף 5) ועל פי שיקול דעתו של שר הביטחון (סעיף 36). נשים יכולות גם הן להשיג פטור מטעמי אמונה דתית (יהודית, סעיף 40), מטעמי סירוב מצפוני או הווי משפחתי דתי (סעיף 39, פסקה 3). כמו גם אם הן נשואות, הרוות או אמהות לילדים (סעיף 39, פסקאות 1 ו-2).

גברים מגויסים לשירות חובה בצבא במשך 3 שנים. נשים מגויסות לשירות במשך שנתיים. ישראל, אגב, היא למיטב ידיעתנו המדינה היחידה בעולם שבה מגויסות נשים בגיוס חובה. לאחר סוף שירות החובה, אזרחי ישראל נדרשים לשרת במילואים.

סעיפים 1 ו-13 קובעים את גיל הגיוס המינימאלי ל-18. עם זאת, סעיף 2 של חוק שירות ביטחון קובע שיטה מיוחדת לחישוב הגילאים למטרות החוק. על פי שיטת חישוב זו יתכן שאדם יחשב בן 18 גם כאשר גילו צעיר יותר בעד ששה חודשים. סעיף 2 תוקן ב-2002 בעקבות לחץ מצד ארגונים שונים.¹¹ סעיף זה מכיל כעת את ההוראה שלא ייעשה שימוש בשיטת חישוב גילאים זו בחישוב הגיל המינימאלי לגיוס חובה. זאת למעט שני מקרים חריגים (גיוס לעבודה האקדמית ולשל"ת). בשני המקרים יש להתנדב במיוחד להצטרף למסגרות הצבאיות הספציפיות הללו, ועל כן מדובר בפועל בגיוס מרצון.

סעיפים 14 ו-17 לחוק שירות ביטחון מאפשרים לילדים שגילם פחות מ-18 להתנדב לבצע שירות צבאי או לבקש מהצבא לגייס אותם גיוס מוקדם (בהסכמת אפוטרופסיו של הילד). סעיפים 1 ו-12 לתקנות שירות ביטחון (התנדבות לשירות ביטחון) מ-1974 קובעים את גיל המינימום לגיוס בהתנדבות בישראל ל-17. גורמים צבאיים ישראלים רשמיים טוענים שלא נעשה שימוש במתנדבים כחיילים קרביים לפני שמלאו להם 18 שנה.¹²

אם כך, החוק והנוהג הישראלי באשר לגיוס פורמאלי תואמים את הפרוטוקול האופציונאלי לאמנת האו"ם בדבר זכויות הילד בנוגע להשתתפות של ילדים בסכסוכים חמושים. עוד יותר טוב יהיה אם ישראל תיצמד למדיניותו של straight-18 עקבית וקבועה, ולא תקבל ילדים לשורות הכוחות החמושים שלה אפילו כמתנדבים.

אכן, בעשור או שניים האחרונים בישראל הצבא לא יכול היה להרוויח כמעט דבר מגיוסם הרשמי של ילדים החל מגיל 17 במקום 18. למעשה יש לצבא הישראלי יותר מתגייסים מהדרוש ולעתים קרובות הוא בוחר שלא לגייס אנשים וקבוצות אשר תיאורטית היה באפשרותו לגייסם. ראשית, גיוס כללי לעולם לא הופעל על הרוב הגדול של אזרחי ישראל הפלסטינים. על פי הכתוב בחוק, ניתן לגייסם ככלל האזרחים, אך הם כולם פטורים משירות צבאי על פי שיקול דעתו של שר הביטחון. גם בקרב האוכלוסייה היהודית רבים בוחרים שלא לשרת בצבא מסיבות שונות, ונראה כי הצבא מתיר זאת כל עוד זה נעשה בשקט.¹³ בסך הכל, בערך 60% מהגברים ו-46% מהנשים שניתן לגייס אותם מתגייסים בסופו של דבר לצבא, ורבים מהמתגייסים משיגים פטור זמן קצר לאחר גיוסם, כך שמספרם של אלו המסיימים את שרות החובה בצבא ביחס לאלה שאמורים היו להשלימו על פי החוק נמצא מתחת לקו המכריע של 50%.¹⁴

גיוס פורמאלי ללא ספק אינו הסוג היחיד של גיוס ילדים שיש. כפי שנראה בדו"ח זה, צורות בלתי פורמאליות או פורמאליות-למחצה של גיוס ילדים הן הנוהג הנפוץ יותר בישראל, והן מתרחשות גם בגיל צעיר הרבה יותר מ-17. במקרים רבים, בייחוד אלה שיבחנו בחלק הראשון של הדו"ח, ההיגיון שמאחורי נהלי גיוס אלו הוא שהם מכינים את הילדים הללו, המגויסים בצורה בלתי פורמאלית או סימבולית, לשירות החובה הצבאי שלהם. כפי שנתוני הגיוס שלעיל מראים, במקרים רבים מדי לא יהיה זה נכון לומר שילדים אלה יגויסו פורמאלית בעתיד. יש לקחת עובדה זו בחשבון כאשר קוראים את הפרקים שבהמשך.

מקרים של גיוס ילדים בעבר

סקירה של הנושא של גיוס ילדים בישראל לא תהיה שלמה בלי בחינה של התהליכים ההיסטוריים שהובילו למצב העניינים הנוכחי. את ההיסטוריה של השימוש בילדים כחיילים בידי הצד היהודי-ישראלי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ניתן לחלק, בדומה להיסטוריה של ההתיישבות היהודית בארץ, לשתי תקופות עיקריות – לפני ואחרי הקמת מדינת ישראל וצה"ל, בשנת 1948.¹⁵

גיוס ילדים בהתיישבות היהודית בפלסטינה

התנועה הציונית פעלה ליצירת מדינה יהודית בפלסטינה החל מסוף המאה ה-19. התוכנית הייתה לעודד יהודים להגר לפלסטינה (שהייתה בשעתו חלק מהאימפריה העות'מאנית), לתפוס אדמות ולהתיישב בהן כדי ליצור בסיס להקמת מדינת-לאום יהודית. תחילת ההתיישבות הייתה צנועה למדי ולמרות זאת מהר מאוד התפתחו מתיחוויות בין המתישבים החדשים, הפלסטינים המקומיים והרשויות העות'מאניות ולאחר מכן הבריטיות (הבריטים השתלטו על הארץ ב-1917 וקיבלו מנדט מחבר הלאומים לניהולה). עד לשנות ה-30 היו מעט ניסיונות לארגן כוחות מיליציה שיגנו על יישובים יהודיים מפשיטות וישמשו כבסיס לצבא עתידי. לדוגמא, במהלך מלחמת העולם הראשונה עלתה יוזמה פופולארית להתגייס לצבא הבריטי במסגרת "הגדודים העבריים" מתוך תקווה שלאחר המלחמה החיילים שיוכשרו בצבא הבריטי ישמשו כגרעין לצבא יהודי. תוכנית זו לא זכתה להתממש. ארגונים אחרים הוקמו, הבולטים שבהם היו בר-גיורא, השומר, וההגנה. ארגונים אלו היו קטנים למדי אך הייתה להם השפעה עמוקה על ראיית העולם של המתישבים הציונים, במיוחד הדור הצעיר שבהם. הסוציולוג ד"ר אורי בן-אליעזר מתאר את התהליך:

השנים המעצבות של הדור הצעיר יצרו אתוס שנבנה על ניסיון מקומי: שמירות על שדות ויבולים, מריבות עם ילדים ערבים, קבלת נשק בגיל בר-מצוה. זו הייתה חווית הילדות של חברים מרכזיים בדור הצעיר... התפיסה שלהם כללה חשדנות שלעיתים קרובות הפכה לעוינות, והם הגיעו לבגרות כשהם חשים שעומות בין שתי הקבוצות הוא בלתי-נמנע.¹⁶

בשעתו הקריטריונים היחידים לנשיאת נשק והשתתפות בפעילות צבאית היו יכולת ונכונות. לא היה גיל מינימום רשמי וילדים צעירים מאוד השתתפו בפעילויות צבאיות.

בזמן 'המרד הערבי הגדול' נגד השלטון הבריטי בין 1936-1939 ולאחר מכן במלחמת העולם השנייה, התנועה הציונית קיבלה בהדרגה את תפיסת העולם המיליטריסטית הנ"ל של ייאוש ממאמצים דיפלומטיים ואמונה שרק כוח צבאי יאפשר

לתנועה הציונית להקים מדינת-לאום יהודית. תפיסת עולם זו הודגשה במיוחד על ידי הדור הצעיר שהתבגר והשתלב בעמדות מפתח בתנועה הציונית, במיוחד בתפקידים שקשורים לפעילות צבאית.

נקודה מעניינת שעולה בהקשר שלפנינו היא שלמרות שישנה תפיסה מקובלת שאחת הבעיות עם גיוס ילדים נוצרת כאשר מחייבים אותם להתגייס, במקרים רבים הילדים עצמם נכונים ואף נלהבים להשתתף בפעילויות צבאיות, במיוחד אם הם למדו לאורך השנים שפתרונות צבאיים מוערכים כפתרונות טובים יותר בחברה. במקרים רבים ילדים מאמצים את התפיסות המיליטריסטיות של הוריהם מבלי שיש להם את הרגישות החברתית וראיית העולם המורכבת יותר של המבוגרים. ילדים נוטים להתייחס לפעילות צבאית כסוג של משחק של מבוגרים שבו הם מאוד היו רוצים להשתתף. המקרה שלפנינו בולט כי במקרה זה הדור הצעיר, כולל ילדים רבים, הוא זה שדחה לפעולות צבאיות ואילו הדור המבוגר יותר היסס ולקח זמן עד שהשתכנע. בתקופה המדוברת הוקמו מספר ארגונים שמעידים על הכיוון החדש, ביניהם פלוגות השדה, הפלמ"ח, האצ"ל והלח"י. אמנם היו הבדלים משמעותיים בין הארגונים (האצ"ל והלח"י נחשבו רדיקליים וחתרניים בעיני ההנהגה הציונית), אולם הם היו שותפים לתפיסת עולם מיליטריסטית וללהיטות לפעולות צבאיות. גם בארגונים הללו לא נקבע גיל מינימום להשתתפות ורוב חברי הארגונים היו בני הדור הצעיר, כולל ילדים רבים. בשנים הבאות ארגונים אלו ביצעו מספר רב של פעולות צבאיות נגד פלסטינים ונגד השלטונות הבריטיים.

בזמן מלחמת העולם השנייה התנועה הציונית החליטה לנסות בשנית ליצור בסיס לצבא משלה דרך גיוס יהודים לצבא הבריטי. הגיוס לצבא הבריטי לא היה חובה ולהנהגה הציונית לא הייתה סמכות רשמית לכפות על חבריה להתגייס. לכן היא בחרה להפוך את הגיוס לצבא הבריטי למסע קידום לאומי. היא הקימה משרדי גיוס משלה והפעילה את כל המשאבים שהיו בידה על מנת להפעיל לחץ על כל מי שהתאים להתגייס, לעיתים תוך פניה לטקטיקות אגרסיביות כמו פיטורים או ביטול חברות בקיבוץ, ולעיתים אף באמצעות טקסי השפלה ציבוריים.¹⁷

דרך ההתייחסות לשירות חובה כשירות התנדבותי,¹⁸ מדינת ישראל הפכה למעשה את משמעות המונח "שירות התנדבותי" על פניו. הלחץ להתנדב ליחידות מסוימות ולשירות בצבא בכלל כיום הוא לחץ מעודן בהרבה מזה שהופעל סביב נושא הגיוס לצבא הבריטי בשעתו, אולם הלחץ עדיין נפוץ והוא הופך את סוגיית ההתנדבות לשירות צבאי לסוגיה מורכבת שנוגעת לא רק לשאלות של רצון נכונות המתנדב. מלכתחילה אחת הסיבות להתמקדות בבעייתיות שבגיוס ילדים היא שבמובנים רבים ילדים אינם בשלים להיות עצמאיים ולקבל החלטות על דעת עצמם (ומבחנית החוק הם לא נחשבים אחראיים להחלטות שקיבלו). עידוד ואף דחיפה של ילדים להתנדב למסגרות צבאיות באופיין כמו המשמר האזרחי (פרק 8) או להתנדב לחלק מסכות גז בזמן מלחמה (פרק 7) מותחים את גבולות ההגדרה של גיוס ומטשטשים את ההבחנה בין שירות חובה ושירות התנדבותי.

מאז תחילת המאה ה-20 אחד הארגונים הגדולים והחשובים שמעורב בהכנת ילדים לשירות צבאי ולהכנתם לשירות ככוח גיבוי צבאי הוא הגדנ"ע. הגדנ"ע מוגדר בעיקרו כיחידת עתודה שנועדה לשימוש בעתות של מחסור בחיילים בוגרים, ובעבר כבר היו מספר מקרים שבהם חניכי הגדנ"ע לחמו בקרבות. אחד המקרים הבולטים לענייננו הוא הקרב על ירושלים ב-1948 שבו, לפי דיווחי ההיסטוריונים, חניכי הגדנ"ע, ילדים בגילאי 16-17, היו מעורבים ישירות בלחימה ואף הייתה להם השפעה רבה על תוצאותיה.¹⁹

גיוס ילדים במדינת ישראל

המנדט הבריטי על פלסטינה הסתיים עם קבלת החלטת עצרת האו"ם 181 ב-29 בנובמבר 1947 לחלוקת פלסטינה לשתי מדינות – אחת יהודית ואחת פלסטינית. המלחמה שפרצה בין היישוב היהודי לאוכלוסייה הפלסטינית (אליה הצטרפו מאוחר יותר מספר מדינות שכנות) בעקבות החלטת או"ם זו הייתה נקודת מפנה בהיסטוריה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בסוף המלחמה בראשית 1949, מדינת ישראל שהוקמה זה עתה כבר התבססה וקבעה את גבולותיה. רוב הפלסטינים שחיו בשטחים אלו הפכו לפליטים ולא הורשו לחזור לשטחי מגוריהם מאז.

אחד הצעדים הראשונים שנקטה המדינה החדשה ב-1948 היה החלטה על הקמת צבא שמבוסס על גיוס חובה, אולם גיוס החובה עצמו נקבע עוד קודם לכן, ב-1947, כחלק מההכנות למלחמה.²⁰ בתחילה גיל הגיוס נקבע ל-17 אולם עד סוף 1948 הוא כבר הועלה ל-18. בסך הכל ניתן לציין במידה רבה של ביטחון שצה"ל לא כפה על ילדים להתגייס מאז שגיל הגיוס נקבע ל-18, אולם אין להסיק מכך שילדים לא גויסו, או שאינם מגויסים כיום, בידי מדינת ישראל.

דו"ח זה יסקור מספר מנגנונים רשמיים, ואף יתאר מספר דוגמאות, שיראו כיצד מדינת ישראל מגייסת ילדים. גיוס ילדים במקרים רבים אין פירושו הפיכת ילדים רשמית לחיילי צה"ל. לרוב מדובר במסגרות זמניות והתנדבותיות. אולם, כפי שזה עתה ציינו, שירות התנדבותי, במיוחד בישראל, הוא נושא מורכב כשאנו דנים בילדים. נוסף על כך, כאמור, לילדים בישראל מותר להתנדב לשירות צבאי במלוא מובן המילה כבר מגיל 17.

לסיכום חלק זה ברצוננו להזכיר בקצרה מקרה מהעבר. ב-1948, המדינה החדשה כבר הייתה במלחמה. רבים מהגברים יצאו ליחידות הקרב שלהם הרחק מבתיהם וכתוצאה מכך יישובים רבים נותרו ללא רוב אוכלוסיית הגברים שלהם. רבים מהישובים הללו, בייחוד אלו הממוקמים באזורי הספר, זכו לחיזוק מגודי עליית הנוער שעבדו בשדות במקום הגברים הלוחמים ובמקרים רבים אף הצטרפו לכוחות הלוחמים כשיישוביהם הותקפו. ההיסטוריון שלמה בר-גיל מתאר כמה מהצדדים המטרידים של עניין זה בעבודת הדוקטורט שלו:

עליית הנוער אפשרה לחניכיה להמשיך בהכשרתם בקיבוצים הנתונים בקרב, כל עוד לא הייתה הוראה מפורשת מנוגדת, של גורמי הביטחון. למעשה, למרות ההיסוסים הרבים, לא הפסיקה עליית הנוער לשלוח ילדים ... למקומות כמו בן-שמן, למרות המצב הביטחוני המתוח ... דומה שהברית עם התנועה הקיבוצית והדאגה לרזרבה התיישבותית גברו על רגש האחריות לגורל הילדים משארית הפליטה, ילדים שבאו מן המתנות, מן המלחמה, ומאי ביטחון רצוף-שנים. רק כאשר החמירו הקרבות פונו הילדים.²¹

מלבד הזלזול המחריד בביטחונם ובריאותם של ילדים אלו, מקרה זה מדגיש את הבעיה עם הטענה שהתגייסות כזו או אחרת נעשתה בהתנדבות. מצד אחד לפנינו מקרה שבו הילדים התנדבו להילחם. הם התעקשו לקבל רובים, הם רצו להיות ביישובי ספר כדי להוכיח שהם ראויים ובכך גם להתנער מדימוי הקורבן שלהם. מצד שני ילדים אלו, כניצולי שואה, כמהגרים טריים, כילדים, בודאי אינם נמצאים במצב שבו ביכולתם לקבל החלטות כאלו בעצמם, ולאפשר להם להתגייס מרצונם גרוע בדיוק כמו לכפות עליהם גיוס. במקרה זה אנו רואים גם שהרשויות לא גייסו אותם אבל בהחלט ניצלו אותם בכך שאפשרו להם להילחם ולעיתים אף למות, וכך הרשויות יכלו להפנות כוחות אחרים למקומות אחרים.

במקרים שנציג בדו"ח זה לרוב לא מצפים מילדים לעמוד בחזית ולהילחם, אולם ברוב המקרים מצפים מהם להשתתף בפעילויות צבאיות כמו לסייע למכונאי מטוסי-קרב (פרק 5) או לחלק מסכות גז (פרק 7) ובכך לסייע למאמץ המלחמתי ולאפשר הפניית חיילים רגילים לתפקידים אחרים. כפי שנראה בפרק 6, במקרים מסוימים ילדים נחשבים כוח עתודה ללחימה במקרה שיש מחסור בחיילים מגויסים, בדומה מאוד למקרה הנ"ל.

מיליטריזם בחברה ובתרבות הישראלית

ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, דויד בן-גוריון, אמר פעם על ישראל: "כל העם צבא וכל הארץ חזית". אמירה זו מבטאת היטב את התפיסות והמנהגים המיליטריסטיים הנפוצים כל כך בחברה ובתרבות הישראלית.²² מבלי לבחון, ולו בחטף, את המיליטריזם הישראלי, אנו עלולים לפספס את עיקר המשמעות של הממצאים שאנו מביאים בדו"ח זה.

למיליטריזם יש הגדרות רבות. אנו מגדירים מיליטריזם כצורת חשיבה שמתייחסת לפתרונות כוחניים, בדרך כלל צבאיים, כדרך מועדפת ואף רצויה לפתרון בעיות. משום כך ברמה החברתית מיליטריזם מתבטא בעיקר בהענקת מעמד מיוחד לכוחות הביטחון כחשובים והמוערכים ביותר בחברה וכאלו שצורכיהם ודעותיהם קודמים לכל.

הבה נתחיל במשאבים. התקציב השנתי של משרד הביטחון לשנת 2004 עומד על כ-47.2 מיליארד ש"ח (יותר מ-10 מיליארד דולרים אמריקאים ויותר מ-1500\$ לתושב). זהו התקציב הגדול ביותר מבין כל תקציבי משרדי הממשלה והוא כמעט כפול מהתקציב של המשרד השני ברשימה – משרד החינוך.

"לקראת המחר". מקור: אטינגר, ע. (1993), רבע לפני הגיוס: הרבע השישי, עורך צילומים: מילנר, מ. רמת-גן: אביבים.

תקציב זה מהווה 23.63% מכלל התקציב השנתי הרגיל של המדינה, כלומר כמעט רבע מהתקציב. לכך יש להוסיף את תקציב המשרד לביטחון פנים שאחראי על המשטרה והשב"כ ועומד על 7.1 מיליארד ש"ח. יהדיו תקציבים אלו מהווים 27.2% מהתקציב הרגיל לשנת 2004.²³ בנוסף הצבא שולט ישירות על 48% מהאדמות הציבוריות בישראל.²⁴

קצינים בכירים שפורשים מהצבא משתלבים בקלות בצמרת המערכת הפוליטית, הכלכלית והמנהלית של ישראל. לדוגמה, שלושת הרמטכ"לים הקודמים לנוכחי הפכו לשרי ממשלה בכירים תוך פחות משנה מפרישתם. אחד מהם – אהוד ברק – נבחר לראשות הממשלה שלוש שנים מאחר יותר, והפסיד בבחירות לגנרל לשעבר אחר – אריאל שרון. בבחירות הכלליות האחרונות שרון ניצח שוב כשהוא מביס גנרל פורש נוסף, עמרם מצנע. אלו שלא מצליחים להגיע עד ראש הפירמידה הצבאית פונים לעיתים קרובות לתחום המוניציפאלי. לאחר הבחירות המוניציפאליות האחרונות בישראל פרסם ביטאון גמלאי שירות הקבע של צה"ל, צוות טבלה של כל אנשי הקבע שפרשו (כולם בדרגות של בין סגן אלוף ותת-אלוף) שנותרו או נבחרו להיות ראשי ערים, ראשי רשויות מקומיות וראשי מועצות אזוריות בישראל. ליד כל שם

ודרגה הופיע גודל האוכלוסייה של אותה מועצה או אזור. השורה התחונה של הטבלה היא גם הכותרת של המאמר: "19 חברי צוות וכמיליון וחצי תושבים" (שהם יותר מרבע מאוכלוסיית ישראל).²⁵ קציני קבע אחרים פורשים ומוצאים משרות בכירות בשירות הציבורי, בהנהלות של החברות הכלכליות הגדולות ביותר, ואם הם 'רק' רבי-סרן הם מסתפקים במשרות מרכזיות פחות כמו מנהלי בתי-ספר (בנושא זה ראו פרק 2).

היוקרה הרבה לה זוכים קציני צבא בכירים מגיעה בחלקה גם אל החיילים הפשוטים. ישנם נהלים רבים שמטרתם להפלות כנגד אזרחים פלסטינים, וכן נגד נשים, שמבוססים על שירות צבאי פבסיס לאפליה. דוגמה לכך אפשר למצוא בנושא שכר הסטודנט. מדובר בשכר מינימום מומלץ לסטודנטים שנקבע למעט מעל לשכר המינימום הכללי, אולם לא כל הסטודנטים זכאים לאותו שכר סטודנט, שכן גובה השכר תלוי גם במספר החודשים שהסטודנט שירת בצבא. לפיכך, גבר יהודי שהשלים

את מלוא השירות הצבאי שלו זכאי לשכר סטודנט של 19.58 ש"ח לשעה, אישה יהודיה שהשלימה את מלוא השירות הצבאי שלה תקבל 19.38 ש"ח לשעה ואלו שלא שירתו בצבא, כולל פלסטינים, נמנעים משירות צבאי, פטורים מסיבות רפואיות וכו' יקבלו 18.98 ש"ח עבור אותה עבודה.²⁶

המיליטריזם הישראלי הוא עובדת חיים עבור ילדים בישראל. הצבא נוכח בכל פינה. כל מי שמבקר בישראל לא יכול שלא לשים לב למספר הרב של חיילים במקומות ציבוריים. גם נשק אפשר לפגוש בכל פינה. טנקים ישנים, מכונות ירייה, מרגמות ואף מטוסי קרב מוצבים במקומות ציבוריים וזמינים לילדים, לעיתים במכוון. כפי שנראה בפרק 1, ילדים ישראלים קולטים לא רק את הנוכחות גרידא של הצבא בסביבתם היומיומית, הם גם זוכים להינוך מיליטריסטי לעילא. לעיתים קרובות שמים אותם במצבים שבהם הם מתפקדים כחיילים-לעתיד או כחיילים ללא מדים.

שתי ילדות ומכונת-ירייה, מחנה הנוער "רשף", הרצליה. צלם: לוטן רז, יולי 2004.

כמובן, למיליטריזם הישראלי יש גם צד תרבותי ואידיאולוגי. העמדה הרשמית של הצבא תופסת מקום דומיננטי בשיח הציבורי בישראל סביב נושאים מרכזיים (בראש ובראשונה בנושאים שנוגעים לסכסוך הישראלי-פלסטיני). גם כדי להשמיע קולות של התנגדות כדאי מאוד שלדוברים יהיה רקע צבאי משלהם. רבים בחברה הישראלית חשים שרק מי ששירת בצבא, בעיקר בשירות קרבי ובקבע, קנה את הזכות, כמו גם את המומחיות הכללית, להביע דעות בתחומים אלו.

פרסומת לבירה מכבי

מלבד ההתמקדות בפעילות הצבאית עצמה דגש רב ניתן גם לשירות הצבאי בכללותו, בעיקר כמייצג המהות של להיות ישראלי. חברות כלכליות רבות משתמשות בדמויות צבאיות כדי למכור את מוצריהן. מחנכים רבים שואבים את ערכיהם החינוכיים מעולם הצבא. כמה מהנתונים החמורים ביותר שנביא בודה זה הם נתונים זמינים לכל. לא רק שהצבא לא מנסה להסתיר אותם, הוא משתמש בהם למטרות יחסי ציבור.²⁷

בנקודה זו טמון המפתח להבנת התופעות השונות של גיוס ילדים בישראל וכן המכשול הגדול להפסקת נהגים אלו. כדי לעסוק בבעיה של גיוס ילדים בישראל יש צורך בראש ובראשונה לפקוח את עיני הציבור הישראלי לכך שיש בעיה בגיוס ילדים. אין די בתיעוד של גיוס ילדים בישראל. את הטעונונים כנגד גיוס ילדים – טעונונים משפטיים, פסיכולוגיים, חברתיים ופדגוגיים – יש להעלות שוב ושוב בזירה הציבורית בישראל כדי שאזרחי ישראל יחלו להבין את הבעייתיות שבו.

חלק ראשון: ילדים בישראל כחיילים לעתיד

1. "החיילים הקטנים בגני הילדים" – חינוך מיליטריסטי וגיוס סימבולי של ילדים בישראל

בבואנו לחקור את הדרכים הישירות והעקיפות בהן מגייסים ילדים בישראל, עלינו להבין קודם כל את ההקשר הכללי והחינוכי בו מתקיימות צורות גיוס אלה. בפרק זה אנו נתבונן בהקשר זה על מנת להבהיר את הרקע לנהגי הגיוס השונים כמו גם לכמה מסיבותיו הראשוניות.

פרק זה מחולק לשלושה חלקים. הראשון עוסק בשאלה מהו חינוך מיליטריסטי ומציג הוכחות למיליטריזציה של מערכת החינוך הישראלית. השני מגדיר ובוחר את מה שאנו מכנות 'גיוס סימבולי' – כלי חזק במיוחד של מיליטריזציה בו אנו רואות צורת גיוס בפני עצמה. הפרק יסתיים בסקירה מקיפה של כמה מאופני המיליטריזציה והגיוס הסימבולי בגני-ילדים בישראל.

חינוך מיליטריסטי בישראל²⁸

חינוך מיליטריסטי הוא נושא חשוב במיוחד עבור כל מי שמעורבת בניסיון לעצור את השימוש בילדים כחיילים. הוא מניח את הבסיס למרבית צורות הגיוס, בין של ילדים ובין של מבוגרים. הוא יוצר אווירה תרבותית המקשה במיוחד על ניסיונות להוצאת ילדים מהצבא ועל מניעת גיוסם.

הצהרת מונטיבידאו בדבר השימוש בילדים כחיילים, מ-8 ביולי 1999, סעיף 5 פסקה g עוסקת בכך במפורש:

לקדם תרבות של שלום ... ולא לאפשר לחינוך להיות מיליטריסטי.

סעיף 11 של הצהרת קטמנדו מה-18 במאי 2000 בדבר השימוש בילדים כחיילים מפרט:

לודא שבתי ספר לא הופכים לאתרי גיוס ילדים, שאימון צבאי בסיסי אינו מובנה לתוך תוכנית הלימודים.

הצהרת עמאן מה-10 לאפריל 2001 בנוגע לשימוש בילדים כחיילים פונה ספציפית למדינות המזרח התיכון. בסעיף 15, המשתתפים:

מעודדים מדינות להגביר את המאמצים המונעים עבור כל הילדים, בייחוד אלה שנמצאים בסיכון, על ידי טיפול בסיבות לחיול ילדים ... בין השאר על ידי ... הפסקת תוכניות האימון הצבאי לילדים, אשר מעודדות מיליטריזציה של החברה, גישות תוקפניות והשרשת הכיבוש.

בנפרד מהשפעותיו העקיפות על הנושא של גיוס ילדים, חינוך מיליטריסטי הנו בפני עצמו הפרה ישירה של זכויות הילד. האמנה לזכויות הילד מוסרת בהקדמתה ש:

הילד ראוי לחינוך ... ברוח האידיאלים המובעים במגילת האו"ם ובמיוחד ברוח השלום, הכבוד, הסובלנות, החופש, השוויון והסולידאריות.

ושוב, בסעיף 29:

המדינות החברות מסכימות כי חינוך הילד יכונן: ... (ב) לפתח יחס כבוד לזכויות האדם ולחירויות היסוד ולעקרונות הגלומים במגילת האומות המאוחדות; ... (ד) להכין את הילד לחיי אחריות בחברה חופשית ברוח הבנה, שלום, סובלנות, שוויון המינים וידידות בין כל העמים, קבוצות אתניות, לאומיות ודתיות ואנשים שהם מילידי המקום המקוריים.

כמעט ואין צורך לנמק מדוע חינוך מיליטריסטי, במיוחד בהקשר של סכסוך אתני, עומד בניגוד ברור לזכויות הילד, כפי שהוגדרו באמנה לזכויות הילד.²⁹ לא ניתן לקדם ערכים חינוכיים כגון הבנה, סובלנות ו"ידידות בין כל העמים, קבוצות אתניות, לאומיות ודתיות", שלא לדבר על שלום, על ידי חינוך ילדים להאדרת כוח צבאי וגם לא על ידי עידודם להשתתף בסכסוך אלים. שוויון בין המינים גם הוא אינו יוצא נשכר מחברה שבה גבריות ולוחמנות מקודמים כאידיאל חינוכי וכמודל לחיקוי.

יש עדויות רבות למיליטריזציה של החינוך בישראל. כמה מהן יוצגו בפרק זה ובפרקים הבאים.

ראשית, חינוך צבאי יונק מטבע הדברים מהמיליטריזם הפושה בחברה בכללה. במדינה שבה סוגים שונים של נשק מוצגים בדרך קבע במקומות ציבוריים ונעשה שימוש בצבא כדי לקדם את מכירתו של כל דבר החל מגבינה וכלה במועמדים בבחירות, חינוך מיליטריסטי צומח בטבעיות. המיליטריזם נספג בבית וברחוב.

הצבא נמצא פיסית בבתי ספר ובפעילויות בית-ספריות. חיילים במדים מוצגים בבתי ספר, רבים מהם מלמדים בכתות ממש. מורים אחרים, ובייחוד מנהלים, הם קציני קבע משוחררים, לא-פעם ללא הכשרה חינוכית הולמת (על שתי התופעות, ראו פרק 2). רוב בתי הספר התיכוניים מציגים על אחד מקירותיהם את שמותיהם ותמונותיהם של "הנופלים" מבין בוגריהם (אך לא של נפטרים אחרים מביניהם).³⁰ לעתים קרובות ובכל הגילאים, בטילי בית ספר תלמידים נלקחים למצבות זיכרון צבאיות המוקמות על אתרי קרב מן העבר.³¹

תוכניות וספרי לימוד רשמיים מבטאים גם הם את הגישות המיליטריסטיות השגורות במערכת החינוך הישראלית, החל מגן חובה (ראו החלק השלישי בפרק זה) ועד לבית הספר התיכון, שם יש תוכנית חובה לכל בתי הספר הממלכתיים היהודים, של "הכנה לצה"ל" (ראו פרק 3). תוכנית זו כוללת לרוב אימון צבאי ממשי (ראו פרק 6). בתיאורים הניתנים לתלמידים, כמו גם

במסמכים רשמיים, מטרתם של מקצועות לימוד אחדים (לדוגמה ערבית וחינוך גופני) מוסברת כקשורה ישירות להכנת התלמידים, או חלקם, לשירות הצבאי (ראו פרק 3). האדרה של הצבא והכיבוש הצבאי, וייצוג שלילי או מעוות של הפלסטינים נמצאים בספרי לימוד ישראלים רבים.³²

בכדי להדגים את הטענה האחרונה, נביא התחלה של תרגיל מספר דקדוק לבית ספר יסודי.³³ בטקסט הבא מתבקשים התלמידים להשלים את האותיות החסרות:

בני היקרים,

הקרב היה קשה. נפצתי, אני יודע כי מותי **קרב** ובא

חבל שאיני יכול להיות שוב __ו__ אליכם.

הרי אתם __ו__ היחידים והיקרים, בני משפחתי.

חילי האויב מת __ים.

ברצוני להספיק לכתוב לכם על דבר חשוב ו__ו__ ביותר ללבי.

גיוס סימבולי

מעבר להשפעות העקיפות של המיליטריזציה בחינוך ובחברה על מוכנותם של ילדים להתגייס למען מטרות צבאיות, כמו גם על מוכנותם של המבוגרים לגייס אותם, ניתן להתייחס גם לנהגים מיליטריסטים בחינוך ובחברה כצורות של גיוס בפני עצמן. בחלק זה נבקש להתמקד בקבוצה של נהגים אותם אנו מכנות 'גיוס סימבולי'.

אדם נחשב מגויס כאשר הוא משתתף בארגון חמוש ועושה עבודה כלשהי (בין אם בקרב ממשי או בפעולה תומכת כלשהי) שמטרתה לקדם את המאמץ הצבאי. אדם נחשב 'מגויס סימבולי' כאשר הוא משתתף בפעולות המכוונות לגרום לו להרגיש מגויס ולהרגיש שהוא מקדם את המאמץ המלחמתי, בין שפעולות אלה הן בעלות השפעה כלשהי ובין שלא. ברור שגיוס ממשי נושא בחובו גם מאפיין של גיוס סימבולי. הדבר נכון גם כאשר לצורות שונות של 'גיוס-לייט' שיתוארו בפרוטרוט בפרקים הבאים, ובעיקר בחלק השני. כך, קורסי האימון הצבאי הנערכים לפני גיוסם הרשמי של הילדים (ראו פרקים 5 ו-6) מתוכננים כך שהילדים יחוו שהם בצבא ושמיכונים אותם ללוחמה (ובמידה מסוימת, יש אמת בכך).

אבל ישנן גם כמה צורות של גיוס סימבולי 'נקי'. הקרן למען ביטחון ישראל (קרן לב"י) והאגודה למען החייל מספקות דוגמה טובה. האגודה למען החייל מעורבת בפעולות כמו בניית מועדונים ואולמות ספורט בבסיסי צבא.³⁴ קרן ליב"י תומכת כלכלית במגוון רחב של פעילויות, החל מ"הבטחה שהנוער הנכשל יזכה לחינוך בצבא", דרך "מימון מחקרים באמצעי ביטחון מתקדמים" ועד "סיפוק טיפול וציוד רפואי הכרחי לחזית".³⁵

שני הגופים הללו מנהלים מאמצים פעילים לגיוס תרומות מאזרחים ישראלים מן השורה. בייחוד, האגודה למען החייל מקיימת אירוע התרמה שנתי בשם "שירותרום" שבו ערוצי טלוויזיה וגל"צ מקדישים יום שלם, משעות הבוקר המוקדמות ועד מאוחר בלילה, לשידורים מיוחדים המאייצים באנשים לתרום מכספם ועוקבים אחר כמות הכסף שנתרמה. שיר ווידיאו-קליפ שהופקו במיוחד עבור האירוע בידי אומנים מפורסמים מושמעים שוב ושוב. ישראלים צעירים כמבוגרים, מכל שכבות האוכלוסייה תורמים כסף לאגודה למען החייל.

עם זאת, גם הסכום הגבוה ביותר שגויס אי פעם בשירותרום, כ-20 מיליון שקלים,³⁶ הוא רק חלק זעום מתקציב הביטחון של ישראל. תקציב זה כולל בתוכו כספים למבנים בבסיסי צבא, למחקר ופיתוח, לתוכניות חינוך לחיילים, וללא ספק גם ל"טיפול וציוד רפואי הכרחי לחזית". הצבא הישראלי וודאי לא נמצא במחסור כספי כבד כל כך שהוא נאלץ לפנות לאזרחים מן השורה ולבקש מהם את מעותיהם. מהי, אם כן, מטרתן של כל פעולות גיוס הכספים הללו?

התרומה לאחד מגופים אלה נותנת לאנשים את התחושה של השתתפות אישית במאמץ המלחמתי, של תמיכה אישית "בחיילים אשר בחזית", בעוד שתשלום מסים גרידא לרוב אינו מקנה תחושה זו. כך, האדם שנותן תרומה כזו הוא מגויס סימבולי, וגיוס סימבולי זה הוא דרך רבת עוצמה לגייס את החברה בכללה למאמץ המלחמתי.

סוג אחד של גיוס סימבולי אליו נחשפים מרבית הילדים בישראל הוא הפעילות הרווחת של איסוף ושליחת חבילות שי לחייל, בייחוד בחגים. חבילות אלה נאספות מדי שנה במרבית גני הילדים ובתי הספר היסודיים. לעתים היוזמה מגיעה מבית הספר עצמו אבל לעתים קרובות יותר משרד החינוך וגופים מוניציפאליים שונים מעודדים את הפעילות הזו באופן פעיל.³⁷

ערכות השי מכילות באופן ככלל דברי מתיקה וסוכריות, אבל גם מוצרי היגינה כגון משחת שיניים וסבון. הילדים מתבקשים להביע את תודתם לחייל המיועד במכתב אישי, ומפקדיו של החייל לעתים קרובות שולחים לגני הילדים ולבתי הספר מכתבים או גלויות בתודה על חבילותיהם. בפעמים אחרות, חבילות השי נמסרות אישית לחיילים המבקרים בבית הספר או בגן (כפי שניתן לראות בתמונה שבעמוד הבא), או שהן מחולקות בטקס מרכזי המאורגן בידי הרשות המוניציפאלית. כך במועצה האזורית גולן:

550 ילדי גני הגולן חגגו עצמאות עם חיילי חטיבת בסיס "סער", סמוך לקדמת צבי. ביוזמת רכזת הגיל הרך, ורדה הרשקוביץ, ובתמיכת מחלקת הביטחון במועצה האזורית גולן ומפקד בסיס "סער", ארגנו החיילים לילדים קבלת פנים מחממת לב, שכללה ברכות, שירים וריקודים.

הילדים סיירו בבסיס, צפו בתצוגת כלי נשק, והגישו שי לחיילים שכלל ארגון ממתקים אישי מכל גן, מקושט בדגלי ישראל. לאור ההצלחה הגדולה של האירוע צופים במחלקת החינוך שהחוויה תהפוך למסורת.³⁸

טקס נוסף שכזה יתואר בפירוט רב יותר בסעיף הבא.

החיילים בישראל אינם גוועים ברעב, ובוודאי אינם סובלים ממחסור במשחת שיניים או בסבון. כל זה מסופק להם בידי

"ילדי גן מינה - רמת אביב ג', תורמים חבילות שי לחיל השריון". מקור: משרד החינוך, מחוז תל-אביב http://207.232.9.131/tel-aviv/ta_toda_end.htm

הצבא. מדוע, אם כן, מעודדים ילדים צעירים לתרום אישית ללוגיסטיקה הצבאית? התשובה, כך אנו סבורות, היא שלפנינו שוב מקרה של גיוס סימבולי – פעילות שמטרתה לגרום לילדים להרגיש שהם חלק מהמאמץ המלחמתי, שתרומתם למאמץ זה, קטנה ככל שתהיה, הכרחית ומוערכת.

מדריך למורה שכותרתו *בהתייצע עם שהונפק בידי משרד החינוך ב-1974*,³⁹ מציג כך את ההיגיון החינוכי שעומד מאחורי חינוך תלמידים לגיוס:

העם כולו נושא בעול המאמץ המלחמתי, והוא מתחלק בין לובשי מדי צה"ל ובין האזרחים שאינם מגויסים ישירות לצה"ל.

לפיכך יובן, שכל אזרח – גם אם אינו לובש מדים, ויהיה גילו אשר יהיה – נושא בעול המאמץ המלחמתי.

באווירה כזו של גיוס כללי, גיוס סימבולי נהפך

לעניין בעל חשיבות. גיוס סימבולי הוא כלי חשוב של מיליטריזציה. הוא מחנך ילדים "לשאת בעול" באמצעות השתתפות ישירה. באופן כללי אנשים מחויבים להצדקת מעשיהם הרבה יותר משהם מחויבים למה שמלמדים אותם סתם. הדבר נכון במיוחד במקרה של ילדים קטנים, להם יש כה מעט אפשרות להשפיע על אירועים "בעולם האמיתי". עידוד הילדים להאמין שהם לוקחים חלק פעיל במאמץ המלחמתי זו בדיוק הדרך שבה מגייסים אותם למאמץ זה לפני, בזמן ואחרי שהם נעשים "לובשי מדי צה"ל". אם כן, גיוס סימבולי הנו לדעתנו צורה נוספת של גיוס.

גיוס סימבולי מחנך ילדים להפוך לחיילים, לקבל את המאמץ המלחמתי כמובן מאליו ולראות אותו כרצוי, לראות בו צורה מיוחסת של השתתפות חברתית במקום לתהות באשר להכרח בו. על ידי כך שהוא גורם לאוכלוסייה שלמה לתמוך ולהזדהות באופן פעיל עם המאמץ הצבאי הוא גם עוזר לטשטש את ההבדלים בין לוחמים ואזרחים בני כל הגילאים.

"החיילים הקטנים בגני הילדים"

בשארית פרק זה נבקש להתמקד בכמה דוגמאות של חינוך מיליטריסטי וגיוס סימבולי בגני-ילדים בישראל. אנו חשות שהתמקדות בקבוצת גיל זו יכולה לסייע בהבנת הטענה באשר להיקף ולעומק התופעות האלה בישראל.

ב-22 באפריל 2004, ימים מספר לפני יום העצמאות, התקיים טקס באצטדיון העירוני של הרצליה. כל גני הילדים בעיר התבקשו להביא את חבילות השי שלהם לחיילים של בסיס צבאי ש-'אומץ' בידי העיר – בית-הספר לנ"מ. אירוע זה לא היה חריג כלל. טקס כזה מתקיים בהרצליה מדי שנה, וכפי שכבר ראינו, טקסים דומים נערכים במקומות רבים אחרים בישראל. ההבדל היחיד הפעם היה ששתי פעילות ב-"פרופיל חדש" הסריטו ותיעדו את האירוע.⁴⁰

כל גן ילדים – הילדים וצוות הגננות – בא לאצטדיון באוטובוס. חייל ניגש לכל אוטובוס, לקח את החבילה הגדולה והמקושטת עם המתנות שבתוכה והוביל את הילדים (אשר היו נתונים למשמעת חמורה הרבה יותר של גננותיהם מאשר החיילים במקום) אל האזור השמור להם באצטדיון. החיילים נשארו עם אותם הילדים לאורך הטקס. רבים מהמבוגרים שהשתתפו בטקס זה נשאו אקדחים או אפילו תת-מקלעים. נוכחותו של הנשק הייתה מאוד בולטת. בקצה המדשאה נמצא אוסף גדול של רובים צבאיים, כמה מהם פשוט שכבו להם בערמה, שחייל או שניים יושבים לידה.⁴¹

הטקסט עצמו נפתח בתהלוכה צבאית שבוצעה בידי כמה מהחיילים הנוכחים. מיד לאחר התהלוכה, נשמע קול המנחה המזמין את הילדים לבצע ריקוד, שמחקה בבירור את תנועות החיילים בתהלוכה:

כל הילדים עם הגננת קמים במעגל שנוכל לרקוד ביחד. כולם מניפים את הדגל מעלה. כולם פונים לימין. בכקשה להראות להם מה זה ימין. ובמוסיקה של החיילים הקטנים בגני הילדים כולם כולם לצעוד ימינה.

לאחר מכן היו נאומים. אחד מהדוברים, רב-סרן יורם וזוו, שייצג את הבסיס השתמש במונחים שלא משתמעים לשתי פנים:

הילדים האלה ... הם הון אנושי עצום בעתיד ... בית הספר לנו. מודה לכם על האימוץ והחיבוק שהם נותנים לנו על אף המרחק הרב.

בטקס זה, ילדים בגן קיבלו דחיפה גדולה לראות את עצמם כחיילים, לחקות ולהעריץ אותם. אפילו פנו אליהם כחיילים (כמו בציטוט שעל שמו נקרא סעיף זה). טקסים אלה אינם ההזדמנות היחידה שיש לילדי הגן בארץ להלך בתהלוכה צבאית. הנה ציטוט ממאמר שפורסם לפני שנתיים בהארץ:

ע', תושבת תל אביב, הגיעה לחגיגת סיום השנה בגן העירוני שבו רשומות שתי בנותיה. הכל היה נחמד מאוד, עד שהתחיל הטקס: לתדהמתה, ראתה איך הגננת מעמידה את ילדי הגן בשורות, מלבישה אותם במה שנראה כמו מדי צה"ל, ומצעדה אותם בסך תוך שהם קוראים "שמאל ימין שמאל", "עמוד דום" ו"עמוד נוח". הילדים ליוו את המצעד הצבאי בשירה עזה: "חיילים של ישראל, צועדים ושומרים גם ביום וגם בלילה".

הגן שבו רשומות בנותיה של ע' הוא לא היחיד שבחר לציין כך את סיום השנה. בגן אחר, ביישוב קטן הסמוך לתל אביב, כללה חגיגת הסיום הסתערות על מטרות עם חרבות (צעצוע), וגם שם הילדים דקלמו טקסטים על היותם לוחמים בשירות מדינת ישראל. ע' אומרת שהיא לא שלחה את הבנות שלה לגן כדי שיהפכו אותן לחיילות בגיל חמש.⁴²

קשה לומר שתוכנית הלימודים של גילאי הגן בעצמה, על-אף מאמצייהן של גננות יחידות, מקדמת שלום וסובלנות. בהתמקדה במחזור חגי-ישראל, היא מציגה בעקביות את ההיסטוריה כמאבק 'בינינו' ('היהודים') לבין 'הרעים' (שהם 'הגרמנים', 'היוונים', 'הפרסים', 'המצרים' או 'הערבים' – תלוי בחג או ביום הזיכרון המצוין). הילדים מעודדים לקבל את הכוח הצבאי כמצב טבעי וכתגובה טבעית למצבי סכסוך.⁴³

ילדי גן בתל-אביב מציגים מצעד צבאי בטקס סיום הגן. מקור: לביא, אביב "אל המגלשות קדימה הסתער!" הארץ, 28 ביוני 2002

ילדי הגן תופסים מהר את זכויות היתר של הצבא ושל מוות בקרב (ניתן לתהות האם הם הגיעו לגיל שבו הם יכולים להתעמת עם מוות בלי לסבול מפגיעה פסיכולוגית חמורה). אפשר להמחיש זאת באמצעות שני המקרים הבאים. הראשון דווח בידי חגיית גור:⁴⁴ בזמן ביקורה בגן ילדים פנה אליה ילד שאמר לה "אבא שלי מת במלחמת העולם השנייה", ואז תיקן את עצמו: "לא, במלחמת יום הכיפורים". הסתבר שאביו של הילד עזב את משפחתו לפני שנולד, אבל הילד מצא לעצמו הסבר יוקרתי

יותר, זה רק שהתאריכים לא כל-כך הסתדרו. המקרה הנוסף דווח בידי תושב הרצליה שנכדתו, שהייתה אז בת 3 שנים, השתתפה בטקס יום הזיכרון בגן הילדים שלה. כאשר היא הגיעה הביתה היא שאלה את סבה: "סבא, היית פעם חייל?" הסב ענה בחיוב. "ולחמת במלחמות?" הוא ענה שוב בחיוב. "ונפלת?" הילדה התאכזבה לשמוע את תשובתו השלילית של סבה.⁴⁵

2. חיילים בבתי ספר בישראל

בישראל קיימים שני סוגים של חיילים הנמצאים בבתי ספר. אחד הסוגים הוא חיילים וקצינים לשעבר המשמשים כמורים ובעיקר מנהלים במערכת החינוך (ולעיתים קרובות ממונים לתפקיד זה בזכות עברם הצבאי). סוג שני הוא של חיילים במדים שמשרתים את שירותם הצבאי בבתי ספר כחלק מסגל ההוראה.

חיילים לשעבר במערכת החינוך

בשל המספר הרב של ישראלים ששרתו בשלב כזה או אחר בחייהם בצה"ל אין זה מפתיע שבסגל של בתי ספר בישראל קל למצוא אנשים ששירתו בצבא ולעיתים עדיין משרתים בתפקידי מילואים. ההשפעה של הרקע הצבאי מועצמת פי כמה במקרים בהם קציני קבע שפורשים מהצבא מוצנחים לתפקידי ניהול בתי ספר, במקרים רבים ללא ניסיון קודם במערכת החינוך.⁴⁶ ההיגיון העומד מאחורי התופעה הנפוצה הזו, אשר זוכה לגיבוי של משרד החינוך והועדות לבחירת מנהלים, הוא ששירות בצבא קצין מסמך אדם לכל תפקיד ניהולי כולל זה של מנהל בית ספר. כיוון שהכנה לשירות צבאי היא ממילא יעד חינוכי לתלמידי התיכון, מי מתאים לתפקיד יותר מאשר קצין לשעבר? אותם קצינים שהפכו למנהלים לא משאירים מאחוריהם את שירותם הצבאי. להפך, מצופה מהם להשתמש בניסיונם הצבאי הן לניהול בית הספר והן להחדרת מוטיבציה לשרת בצבא בקרב תלמידים, גם אם הכישורים החינוכיים של אותם קצינים לוקים בחסר.⁴⁷

אחת הדוגמאות, הקיצוניות אמנם, למגמה זו ולהשלכותיה הוא מנהל בית הספר התיכון גלילי בכפר סבא, רמי אמיתי. במאמר שפורסם בעיתון מעריב ב-4 ביוני 2003 מתאר אמיתי את בית הספר שהוא מנהל:

"אצלנו בתיכון הילדים לומדים שחוץ מבתי החרים, צריך להכיר גם חברה אחרת", מנתח אמיתי את אבני היסוד, "לשמוע מור"קים (מורשות קרב) שבחיים לא היו מכירים, כמו מבצע אנטבה ומלחמת לבנון, ללמוד לירות בנשק ולהשתתף ביום עיון על זכותנו לארץ ישראל.⁴⁸

אמיתי הקים בבית ספרו את "סיירת גלילי", קבוצה קטנה של תלמידים נבחרים שמקבלים אימונים מיוחדים (כישורי ניווט, אימוני נשק בקרב, ביקורים בבסיסי צבא והשיא של הצטרפות למסע כומתה של יחידה קרבית) שאמורים לסייע להם להתקבל לסיירות לכשיתגייסו. אמיתי גם דואג שבבית הספר תפעל אחת מתוכניות ההכנה לשירות צבאי (נושא עליו נרחיב בפרק 3) המפותחות מבין כל בתי הספר התיכוניים בישראל. אמיתי נוהג להסתובב ברחבי בית הספר עם אקדח ולקראת הטיול השנתי הקרוב הוא מתכנן לשכן את התלמידים באוהלי שדה כדי שיחוו את תנאי המחיה הצפויים להם בצבא.

הנוכחות של חיילים לשעבר, במיוחד קצינים בכירים שפרשו משירות קבע, במערכת החינוך נחשבת בעיני רבים בחברה הישראלית, כולל במערכת השלטון, כהשפעה חיובית על ילדים. לעיתים הם אמנם נתפסים כנוקשים ופורמליסטים אך הם גם אנשים מאוד מוערכים דווקא בזכות שירותם הצבאי. הם נחשבים אנשים עם ערכים שלוקחים על עצמם משימות קשות למען טובת הכלל (שירות צבאי, שירות במערכת החינוך). טשטוש ההבחנות המקובל בין מערכת הצבא לשאר מערכות החברה מוביל לכך שהמעבר ממערכת הצבא למערכת בתי הספר נראה סביר לחלוטין, במיוחד כשהכנה לשירות צבאי נחשבת לאחד היעדים המרכזיים של מערכת החינוך.

חיילים המשרתים במערכת החינוך

אחד העקרונות המנחים בהקמת צה"ל היה שהוא נועד לשמש כ"צבא העם", צבא שמגייס את כולם ומשרת את החברה בתפקידים שונים שלא דווקא קשורים לעיסוקיו הרגילים של צבא. לאורך השנים צה"ל מילא משימות כמו בניית ישובים חקלאיים באזורי הגבול, קליטת מהגרים והפעלת תוכניות חינוכיות שונות, כמו התוכנית להשלמת לימודי הבגרות לחיילים שלא סיימו את לימודיהם בתיכון.

צה"ל, בשיתוף עם משרד החינוך ומשרד הביטחון, מפעיל כמעט מאז הקמתו שתי תוכניות שמכוונות לילדי בית ספר: תוכנית המורות-חיילות ותוכנית המד"נים (מדריכי נוער). התוכנית המורות-חיילות היא תוכנית רחבת-היקף להכשרת חיילות לשמש כמורות, בעיקר כמורות עברית למהגרים, כמורות ידיעת הארץ וכמורות לערבית. מורות אלו אמורות לרוב לשמש רק בתפקידים משלימים לסגל האזרחי של בתי הספר אולם במקרים רבים, לרוב בגלל מחסור במורים מוסמכים בבתי ספר רבים, הן מתפקדות כמורות לכל דבר, למרות שהן לא מוסמכות לעשות זאת. חלק מהדגש בתוכנית זאת הוא על קידום תלמידים בנושאים שיכולים לשמש מאוחר יותר את הצבא, למשל שילוב יודעי ערבית בחיל המודיעין.

תוכנית המד"נים היא תוכנית נוספת שמופעלת בשיתוף פעולה בין משרד הביטחון, משרד החינוך וצה"ל. מד"נים עובדים במספר פרויקטים, למשל טיפוח נוער באזורי מצוקה, אחריות על אימוני גדנ"ע (ראו פרק 6) וחלקם משרתים בבתי ספר כמתאמים של תוכניות ההכנה לשירות צבאי. הן המורות-חיילות והן המד"נים חייבים כמעט ללא יוצא מן הכלל ללבוש מדי צבא, לציית לחוקי הצבא ולפעול תחת מפקדיהם הצבאיים והאזרחיים כאחד.

רונן (שם בדוי) סיפר לנו על עבודתו כמדריך-נוער:

[שאלה: אם מישו יבוא ויגיד שהוא לא רוצה לשרת בצבא כי הוא צריך לעבוד?]

אז אתה אומר לו [בתור מד"ן] שיש מש"קית ת"ש, זה ברור מאליו, ברור שאתה אמור לייצג את הצבא. זה מאוד מתוחכם, כי לא צריך לבוא ולהגיד לי [מה לומר] זה ברור שאני אמור לעזור לתלמידים ללכת לצבא.⁴⁹

הנוכחות של מורות-חיילות ומד"נים בבתי הספר היא נוכחות קבועה. הילדים לומדים לראות בחיילים מרכיב אינטגרלי של מערכת החינוך ולעיתים קרובות פונים לנציגים הזמינים הללו של הצבא שיעצו להם בנוגע לשירות צבאי. המורות-חיילות ומדריכי-הנוער הם נציגים רשמיים במדים של הצבא בבתי הספר ופעמים רבות מתייחסים אליהם כך, כמו למשל כשלילדים יש שאלות לגבי שירות צבאי. המורות-חיילות ובמיוחד המד"נים מחויבים מתוקף תפקידם לקדם שירות צבאי ובשל כך משמשים כנציגי גיוס בפועל של הצבא בתוך בתי הספר. העבודה של החיילים שתומכים במערכת החינוך מחזקת את התפיסה של הצבא כארגון מיטיב שפועל לקידום החברה בכללותה. אבל באותה מידה אפשר לטעון שמלבד דריסת הרגל שהצבא משיג כך בבתי הספר הוא גם מקדם את מעמדו כארגון שלא עוסק רק באלימות ומלחמות. ההצגה של הצבא כמחנך שוב גורמת לטשטוש תפקידיו האלימים של הצבא בעיני החברה הישראלית בכלל ובעיני ילדים בפרט ובכך הופכת את הצבא לארגון שנתפס כמיטיב ושליו.

מסקנות

הנוכחות השגרתית של חיילים, הן חיילים לשעבר והן חיילים בהווה, במערכת החינוך היא חלק מטשטוש ההבחנות בין התחום האזרחי והתחום הצבאי. נוכחות זו משחזקת תפקיד מרכזי במיליטריזציה של החברה הישראלית שגורמת לגיוס לצבא להראות כבלתי נמנע ואף רצוי. ניתן להתווכח לגבי מידת התרומה של חיילים אלו למערכת החינוך, אולם לנו נראה ברור שבראש ובראשונה הם משרתים את האינטרסים של הצבא בבתי הספר, בין השאר דרך הפיכת הצבא לסוכן חברתי שפועל בתחומים רבים שאין להם דבר וחצי דבר עם תפקידיו הצבאיים הבסיסיים. אולי הסיבה העיקרית לנוכחותם של החיילים במערכת החינוך היא ההגדרה של גיוס לצבא כיעד מרכזי של מערכת החינוך. כשדגש רב כל כך מושם על חינוך בבית הספר כהכנה לשירות צבאי נראה אך סביר שאנשי צבא יהיו חלק מרכזי ממערכת החינוך.

3. תוכניות הכנה לשירות צבאי

בחברה הישראלית-יהודית שירות צבאי נחשב לשלב טבעי בחיים שבא אחרי גן-הילדים ובית הספר ולפני מציאת מקצוע והקמת משפחה.⁵⁰ משום כך נראה אך טבעי שבתי ספר תיכוניים צריכים להכין תלמידי תיכון לתחנה הבאה בחייהם – שירות צבאי. חלק מההכנה נעשית דרך הנוכחות של חיילים רבים במערכת החינוך (ראו פרק 2) וחלק מרכזי מההכנה נעשית דרך תוכניות פדגוגיות. משרד החינוך, בתמיכת צה"ל, יצר מספר תוכניות פדגוגיות שלהן מספר יעדים: להדגיש את החשיבות של שירות צבאי, לתת לילדים מידע לגבי צה"ל, להכין אותם פיזית ונפשית לשירות צבאי ולתת להם הזדמנות לחוות מצבים דמויי-צבא. בנושא ההתנסות בחוויית הצבא נרחיב בפרק 6.

תוכניות פדגוגיות לאורך השנים

החשיבות של הכנת תלמידי תיכון לשירות צבאי הייתה תמיד ברורה בעיניהם של קובעי המדיניות בישראל אולם לקח זמן עד שתוכניות אלו פרחו לגודלן הנוכחי. סקירה היסטורית מלאה של התוכניות הללו היא מעבר לטווח הבדיקה של דו"ח זה אולם רצינו לתת טעימה של כמה מהתוכניות לאורך השנים. ב-1974, בעקבות מלחמת יו"כ, משרד החינוך פרסם מדריך למורים שנכתב על ידי חנה הראל ונקרא "בהתייצב עם". מטרת המדריך הייתה להסביר לילדי בתי הספר את החשיבות של התגייסות בשעת חירום.⁵¹

בכוונתנו להסביר בחוברת זו כיצד כל אחד מאתנו ממלא את תפקידו בימי חירום במקום שנועד לו על-ידי ההנהגה העליונה של המדינה. יש להבהיר שכל אחד מאתנו אינו חלק ממערכת ממלכתית כוללת, וכל תפקיד שאנו ממלאים, שחשיבותו בולטת או מוצנעת, בחזית או בעורף, תורם להשגת היעד המשותף לכולנו.

המדריך מוסיף ומסביר:

העם כולו נושא בעול המאמץ המלחמתי, והוא מתחלק בין לובשי מדי צה"ל ובין האזרחים שאינם מגויסים ישירות לצה"ל.

לפיכך יובן, שכל אזרח – גם אם אינו לובש מדים, ויהיה גילו אשר יהיה – נושא בעול המאמץ המלחמתי. [הדגשה נוספה]

מטרתו של המדריך היא לסייע לילדים להבין מהו מצב חירום ומה תפקידם בו, אולם הוא נושא מסר ברור לפיו מצופה מהם לתמוך במאמץ המלחמתי, בין אם בתור אזרחים ובין אם בתור חיילים לעתיד.

התוכנית המלאה של הכנת ילדי בית ספר לשירות צבאי הופקה לראשונה ב-1984 כשצה"ל ומשרד הביטחון פרסמו מדריך בשם "לקראת שירות בצה"ל", מדריך שהיווה תוכנית פדגוגית מלאה שנכתבה בידי אבי לוסקי. המדריך מפרט את האספקטים החשובים שעל המורים להעביר לתלמידיהם: הזכות לשרות בצה"ל, כיצד להסתגל לצבא ולטירונות, פיתוח כושר גופני כהכנה לשירות צבאי, צה"ל ככוח חיובי בחברה כולל עבודתו עם קבוצות במצוקה ופעולתו לקידום שוויון לנשים ולבסוף הכנת ההורים לשירות ילדיהם בצה"ל. לפי התוכנית בתי ספר יכלו להזמין קציני צבא שיוכלו לפרט יותר בנושאים אלו אולם הדגש היה על החשיבות שהמורים עצמם ילמדו את הנושא:

אם מקובלת עלינו ההנחה שההכנה לחיים חייבת לכלול הכנה לשירות צבאי, לא יקשה להוכיח כי בית הספר הוא המסגרת המתאימה לכך, והמורה (בעיקר זה ששירת בצה"ל) הוא האיש שבידו יש להפקיד משימה זו.⁵²

עלינו לזכור שעד לאותו זמן הכנה לשירות צבאי כבר הייתה מנהג נפוץ, בעיקר דרך הגדנ"ע, אולם כאן אנו רואים כיצד התוכניות התרחבו והחלו לכלול את בתי הספר כחלק מלוח הלימודים הרגיל.

תוכנית נכונות לשרת ומוכנות לצה"ל

עם השנים התוכניות להכנת ילדי בית ספר לשירות צבאי התרחבו לאין שיעור. התוכנית הפדגוגית הנוכחית נקראת נכונות לשרת ומוכנות לצה"ל. זוהי תוכנית חובה של שלוש שנים שמתוכננת לכל תקופת התיכון ומיועדת לכסות את היעדים שהגדרנו בתחילת הפרק, עם דגש על החשיבות של שירות צבאי והכנות מעשיות לקראתו. המטרה של התוכנית הוגדרה במשותף על ידי משרד החינוך וצה"ל:

הכנת כלל בני-הנוער לצה"ל, תוך חיזוק מוכנותם ונכונותם לשירות משמעותי ותורם, איש איש על-פי יכולתו ונטיותיו, והדגשת חשיבותו של השירות ביחידות קרביות.⁵³

בדו"ח שהוגש לוועדת החינוך והתרבות של הכנסת, מתוארת תוכנית זו בפירוט:

תוכנית "הנכונות לשרת ומוכנות לצה"ל" מופעלת במסגרת שעות מחנך, שיעורי חינוך גופני ושיעורי של"ח וידיעת הארץ, וכן במסגרת הטיול השנתי ובמסגרות התנסות מיוחדות כגון מחנות אימון התנסות (שבוע גדנ"ע), ימי עיון, התוכנית "חייל ליום אחד", מפגשים עם יחידות צבאיות ועוד.⁵⁴

התוכנית עצמה כוללת שיעורים ופעילויות מגוונים שמטרתם לקדם את יעדי התוכנית, למשל דגש על נושא של סיפורי מורשת קרב בטיולים, דיונים באתיקה של מלחמה בשעת מחנך והכרת היחידות השונות בצבא. דגש מיוחד ניתן לשני נושאים: לימודי ערבית מורחבים וחינוך גופני. הצבא תמיד מחפש מתגייסים השולטים בערבית כדי שישרתו בחיל המודיעין. כך למשל מקדם תיכון "עלה" למדעים מלוד את תוכנית הערבית שלו:

חלק נרחב מפעולות ההעשרה של המגמה כמו: גדנ"ע מזרחנים, ימי עיון וסמינרים מתקיימים על ידי חיל המודיעין במטרה לעודד שרות בתפקידים מגוונים וחשובים בחיל המודיעין.⁵⁵

עבור רבים מהתלמידים גדנ"ע מזרחנים הוא השיא של תוכנית לימודי הערבית המורחבים⁵⁶. גדנ"ע מזרחנים כולל קורס של 5 ימים באכסניה אליה מגיעים תלמידות ותלמידי כיתה י' מכל רחבי הארץ. את הקורס מעבירות חיילות גדנ"ע והוא כולל שיעורים על מבנה צה"ל ובמיוחד חיל המודיעין ושיעורים על ההיסטוריה והמצב הנוכחי של החברה הישראלית, בעיקר סביב נושאי מלחמות וטרור. לדברי התלמידות, הקורס מתנהל בתנאי משמעת צבאית. הדברים הראשונים שנלמדים הם 'לעמוד בהקשב' ולצעוד בשלשות.

הדגש על חינוך גופני נועד להכין את התלמידים למאמצים הפיזיים הקשים של שירות ביחידה קרבית, למרות שרק חלק קטן מהתלמידים יגיעו ליחידות אלו. אין זה ברור כיצד שיקולים של הכנה לשירות קרבי משפיעים על תוכנית הלימודים בחינוך גופני אולם מה שברור הוא שהשיעורים מובנים לפחות בחלקם כהכנה לשירות צבאי.

הילדים שראינו בנוגע לתוכניות הללו נוטים להמעיט בחשיבות התוכניות. חלקם אומרים שממילא שירות צבאי חשוב להם והם לא למדו הרבה מהתוכניות וחלקם אומרים ששירות צבאי לא חשוב להם והתוכניות הן בעיקר מטרד. אפשר להתווכח עד כמה התוכניות הללו מכינות בפועל ילדים לשירות צבאי, אולם אין ספק שעצם קיומן של התוכניות הופך את נושא הגיוס לנושא מרכזי עבור ילדי תיכון בין אם הם רוצים בזה ובין אם לאו. בין אם הפעילויות אפקטיביות ובין אם לאו, הן בכל מקרה מהוות תוכנית רחבת-היקף להכנת ילדות וילדים לשירות צבאי תוך ניצול מלא של שירותי מערכת החינוך לצורכי הצבא.

כיוון שמדובר בתוכניות שהן חובה הן למעשה מכריחות את הילדים להתכונן לשירות צבאי בתקופת התיכון שלהן. כאשר אנו לוקחות בחשבון את המספרים ההולכים וגדלים של צעירות וצעירים ישראליים שלא מתגייסים, אפשר לטעון שתוכניות אלו לא רק מכינות לגיוס אלא גם מעודדות אותו. בהקשר זה כדאי להזכיר את הצהרת קטמנדו על שימוש בילדים כחיילים שמדגישה את החשיבות של "לוודא שבתי ספר לא ישמשו אתרים לגיוס ילדים" (סעיף 11).

תוכניות אזרחיות להכנה לשירות צבאי

בנוסף לתוכניות שמפעילה מערכת החינוך של המדינה, יש מספר פרויקטים אזרחיים שפועלים להכין ילדים לשירות צבאי. דוגמא אחת היא קורסי ההכנה לכושר קרבי. הזכרנו כבר את הדגש על כושר קרבי בשיעורי חינוך גופני בבתי הספר, אולם לרבים שרוצים להגיע לשירות קרבי ובמיוחד לסיירות ההכנה, שמציע בית הספר לא מספקת. הפתרון של רבים מהם הוא להצטרף לקורס פרטי של הכנה לכושר קרבי שאמור להכין את המשתתפים לדרישות התובעניות של קורסי הגיבוש. הצבא זיהה שקיים צורך בקורסים כאלה ופתח תוכנית משלו תחת הגדנ"ע בשם "גדנ"ע גיבוש סיירות". קורס זה מופעל בידי משרד הביטחון דרך הגדנ"ע ומופעל בידי חיילים שמשרתים כמדריכי כושר גופני בצבא. הן הקורסים הפרטיים והן אלו של הצבא מתמקדים בהכנה פיזית לשירות צבאי אך כוללים גם תרגילים רבים בסגנון צבאי, כולל עמידה בשלשות ועמידה ב-'הקשב' וכן דגש רב על יחסי מפקד-חייל בין המדריכים למודרכים. בחופי הים אפשר לראות לעיתים קרובות קבוצות גדולות של צעירים רצים על החול כחלק מקורס הכנה לכושר קרבי.

תוכנית אהריי

תוכנית מרכזית נוספת שעוסקת בהכנת ילדים לשירות צבאי היא תוכנית אהריי. תוכנית אהריי היא יוזמה אזרחית של עמותת "נוער מוביל שינוי" אך היא מנוהלת בעיקר על ידי קצינים בכירים בצבא ופועלת בשיתוף פעולה עם משרד הביטחון, בתי ספר ומרכזי נוער. תוכנית אהריי מיועדת לנוער באזורי מצוקה מתוך אמונה ששירות צבאי "משמעותי" ייתן למשתתפים את המוביליות החברתית הדרושה לשפר את מעמדם בחברה לכשישתחררו מהצבא, ובכך יסייע להם. התוכנית עצמה דומה בתוכנה לאימוני הגדנ"ע עם דגש על משמעת צבאית, כושר גופני ושימוש בנשק כנושאים מרכזיים. המארגנים מגדירים את התוכנית כהכנה לחיים בחברה בכלל ולא רק לצבא, אבל גם נראה ברור שעבורם הדרך הטובה ביותר להתכונן לחיים בחברה עוברת דרך שירות צבאי. שירות צבאי הוא גם הנושא של רוב אם לא כל השיעורים בתוכנית. במהותה תוכנית אהריי היא תוכנית משלימה לתוכנית נכונות לשרת ומוכנות לצה"ל שפועלת באזורים שבהם התלמידים ובתי הספר מתקשים לממן השתתפות במלוא חוות התוכנית שאמורה להיות חשובה להם במיוחד, שהרי הם חיים באזורים מוחלשים.⁵⁷

אמנם תוכנית אהריי היא יוזמה של אנשים פרטיים, לפחות רשמית, אך היא נתמכת מאוד על-ידי משרדי הביטחון והחינוך. הניסיון לפתור פערים חברתיים וכלכליים דרך קידום גיוס לצבא הוא ניסיון בעייתי. לפי עקרונות קייפטאון "בתוכניות עבור ילדים, יש לתת תשומת לב מיוחדת לאלו שנמצאים בסיכון הגדול ביותר לגיוס: ... ילדים מקופחים כלכלית וחברתית". למרות שההצטרפות לתוכנית היא בהתנדבות, הדגש שלה על ילדים מוחלשים כלכלית וחברתית הוא בעייתי בלשון המעטה. מה שליוזמי התוכנית נראה כדרך לעזור לילדים הללו הוא גם דרך לדחוף אותם לידי הצבא. בחברה הישראלית מקובל להתייחס לשירות צבאי כמנגנון של מוביליות חברתית ואכן נראה שתוכנית זו, כמו תוכניות אחרות, נובעת מרצון לעזור לאותם ילדים מוחלשים, אולם לנו כחוקרות קשה להתעלם מהצד הציני של התוכנית שמלמדת ילדים לפתור את בעיותיהם החברתיות והכלכליות דרך גיוס לצבא.

תוכנית נעל"ה

קבוצה נוספת של ילדים שעקרונות קייפטאון מתייחסים אליה ישירות היא ילדים שחיים בנפרד או ללא משפחותיהם. תוכנית נעל"ה (נוער עולה לפני הורים) היא תוכנית שמנוהלת בידי משרד החינוך ומטרתה לקדם הגירה לישראל באמצעות הבאת

ילדים יהודים מארצות שונות לגור וללמוד בתקופת התיכון בישראל ותוך כדי כך לעודד אותם להישאר בישראל, להפוך לאזרחים וכן לעודד את הוריהם להגר אחריהם. כפי שאפשר לשער, בשלב זה של הדו"ח, שירות צבאי זוכה לתשומת לב רבה ממארגני התוכנית. שירות צבאי לא מוגדר עבורם כחובה כיוון שהילדים הללו אינם אזרחי ישראל ויכולים לבחור לעזוב בלי לשרת בצבא. במקום הדגש על שירות צבאי כחובה, הדגש הוא על הצבא כמנגנון חברות מרכזי עבור אלו שרוצים להישאר ולהיות אזרחים. דגש רב בתוכנית הוא על ההטבות למתגייסים, כמו הוצאת רשיון נהיגה על חשבון הצבא (ובתמורה לשרת כנהג צבאי), עזרה בהשלמת בגריוות ועזרה רבה בתהליך הקליטה בחברה (למשל דרך אולפני העברית של הצבא). בראיון עם רעננה (שם בדוי), משתתפת ומדריכה לשעבר בתוכנית נע"ל⁵⁸, היא העלתה מספר נקודות מעניינות:

בהתחלה כמעט לא מזכירים את הצבא, לא לילדים ולא להורים שלהם; הפעילויות בהתחלה יותר דומות לקייטנה מאשר ללימודים בתיכון. אז בין כיתה י' ל-יא' רוב הילדים חוזרים לבקר את ההורים שלהם בחופשת הקיץ והם קולטים שהם מאוד התרחקו מהמשפחה שלהם, מהחברים שלהם. כשהם חוזרים הם בד"כ עוברים משבר גדול שבו הם מבינים שלחזור להורים זאת לא אפשרות טובה ואז הם מחליטים להישאר בישראל, ורק אז אנחנו מתחילים לדבר אתם על שירות צבאי ומה הם יכולים להשיג ממנו.⁵⁸

קשה להתעלם מהצד הציני של טקטיקה זו של מפעילי הפרויקט שמחכים שהילדים ירגישו לכודים ורק אז מסבירים להם מה הם יצטרכו לעשות כדי להישאר בישראל. אפשר גם לטעון שהרעיון הוא לא להעמיס על הילדים מיד בהתחלה, אבל גם זה עדיין לא אומר שמפעילי התוכנית לא פועלים כדי לגרום לילדים להישאר ולהתגייס. רעננה מספרת על תופעה מרגיזה ביחס לתוכנית ולקשריה עם הצבא:

הם מעודדים את המשתתפים לעשות את מבחני המיון בשפת האם שלהם, בד"כ רוסית, למרות שהרבה מהם מבינים טוב עברית, בטענה שיהיה להם יותר קל.⁵⁹ אבל לצבא יש מדיניות שמי שעושה את המבחנים בשפה אחרת מעברית אוטומטית יורדים לו נקודות בדירוג מה שאומר שחלק גדול מהמשתתפים בתוכנית שמתגייסים לצבא יכולים לשרת רק בתפקידים כמו נהגים וטכאים. הצבא מנצל אכלוסיה שלא מבינה את המצב שבה היא נמצאת כדי לשפר את הרמה של האנשים במקצועות נמוכים שאף אחד אחר לא רוצה לעשות, במקום לתת להם למצות את היכולות שלהם.

שוב אנו רואות שלמרות שהשתתפות בתוכנית היא התנדבותית, כשאנו עוסקות בקבוצות שוליים יש לשים לב במיוחד שגורמי המדינה לא מנצלים את מצבן כדי לגייס אותן. בישראל לא רק שלא נזהרים בהן, אלא להפך, מתייחסים לשירות הצבאי כדרך לפתור את בעיותיהן.

סיכום

ההשקעה בתוכניות להכנת ילדים לשירות צבאי נועדה לסייע לילדים להתמודד עם שלב קשה בחייהם, אולם הכנה זו משרתת גם את הצבא שמקבל חיילים מוכנים יותר דרך הכשרתם בגיל מוקדם יותר. קל לרשויות המדינה להתמקד במה שהן רואות כטובת הילד ולהתעלם מהחלק של מה שהצבא מרוויח מתוכניות ההכנה הללו. אמנם מדובר פה בהכנה לשירות צבאי ולא בגיוס עצמו, וכן הגיוס בישראל הוא חובה, בעוד חלק מהתוכניות הללו אינן חובה, ולמרות זאת, מדובר פה בחזירה ברורה של הצבא לחייהם של ילדים שגורמת להם במובנים רבים להתמודד עם שירות צבאי ולהתכונן אליו הרבה לפני שהם נקראים לשירות עצמו. כשמדובר בקבוצות שוליים כמו ילדים מאזורים מוחלשים או מהגרים ללא משפחותיהם נראה שראוי היה להקדיש להם תשומת לב מיוחדת ובודאי לא לשלוח אותם לצבא כפתרון לכל מצוקותיהם. הניצול של חולשותיהם כדי לשכנע אותם להתגייס במקום להתחשב במצבם הרגיש נראה ציני במיוחד.

4. המעמד המשפטי של מועמדים לשירות ביטחון (מלש"בים)

חוק שירות ביטחון מ-1986 הוא המסגרת המשפטית הבסיסית לגיוס בישראל. סעיף 1 של החוק מגדיר את המונח 'מועמד לשירות ביטחון' כך:

- אזרח ישראלי או תושב קבוע שעדיין לא התייצב לשירות ביטחון ושהוא אחד מאלה:
- (1) גבר מגיל שבע עשרה עד גיל חמישים וארבע;
 - (2) אישה מגיל שבע עשרה עד גיל שלושים ושמונה.

משמעות הדבר היא שכל הילדים בישראל בני 16.5-17 ומעלה (בגלל ההוראות לחישוב גילאים למטרות החוק הזה כפי שהן מופיעות בסעיף 2, אדם יכול להיחשב בן 17 כאשר גילו למעשה יהיה עד חצי שנה צעיר יותר), נתונים למרותו של חוק שירות ביטחון ומחויבים מבחינה פורמאלית לפעול על פי כמה מההוראות שניתנות להם בידי פקידים צבאיים.⁶⁰

ניתן לטעון שאנו דשות כאן בעניינים פורמאליים טריוויאליים בלבד. אחרי הכל מלש"ב אינו מגויס או חייל ואפילו אינו חייב-גיוס עדיין.⁶¹ ובכל זאת מלש"ב גם אינו רק אזרח.

סעיף 44 לחוק שירות ביטחון מתיר לצבא להשיג מידע רב אודות מלש"בים. העומדים בראש מוסדות חינוך מחויבים למסור מידע לרשויות הצבא לכשיתבקשו אודות מלש"בים הלומדים במוסדותיהם. מעבר למידע הבסיסי שעליהם למסור הכולל את שמותיהם, כתובותיהם ומידע מזהה אחר, על ראשי מוסדות חינוכיים למסור מידע גם בנוגע לחינוך ולמימוניות שרכשו

במוסד החינוכי. כן מעסיקים מחויבים למסור מידע לגבי עובדיהם כגון הזמן אשר הם מועסקים ואופי העבודה בה הם עוסקים. על עובדים בבתי חולים למסור מידע רפואי מפורט אודות המלש"בים המטופלים במוסדותיהם.⁶²

לפי סעיף 43 לחוק שירות ביטחון, אסור למלש"בית לצאת את ישראל ללא אישור משר הביטחון.⁶³ עד לאחרונה, כל ילדה במעמד זה הייתה צריכה לפנות ללשכת הגיוס המקומית שלה ולבקש מהצבא אישור יציאה מהארץ לפני שתוכל לצאת מהארץ. אלה שפוטרו משירות בצבא יכלו לצאת את הארץ ללא אישור מהצבא, אולם היה עליהם להציג את תעודת הפטור שלהם במעבר הגבול. לאחרונה הוגמשה המדיניות המעשית בשטח זה. מי ששוחררה יכולה לצאת את הארץ בחופשיות. גם האחרים יכולים לנסוע בחופשיות אבל עם מגבלות מסוימות. אסור להם לשהות מחוץ לשטחי ישראל יותר מ-3 חודשים, אסור להם ללמוד במוסד ללימודים גבוהים בזמן שהם שוהים בחו"ל ועליהם לחזור לארץ עד ארבעה ימים לפני תאריך הגיוס או לפני כל זימון אחר הקשור לגיוס. אחרת עליהם להצטייד שוב באישור צבאי מיוחד בכדי לצאת את הארץ או להאריך את השהות בחו"ל.⁶⁴

לבסוף, על כל מלש"ב, אם וכאשר ייקרא לכך בידי פקידי הצבא הרלוונטיים, להתייצב לרישום (סעיף 3 לחוק שירות ביטחון), לעבור בדיקות רפואיות (סעיף 5) ולקבל חיסונים נגד מחלות שונות (סעיף 9).⁶⁵

בפועל, מהרגע שהן נעשות למלש"ביות מקבלות מרבית הצעירות הישראליות לביתן זימון⁶⁶ הקורא להן להתייצב בלשכת הגיוס האזורית שלהן לצ"צ ראשון. שם הן יעברו ראשית תהליך של 'אימות נתונים',⁶⁷ בחינות רפואיות, מבחן פסיכוטכני⁶⁸ ועבור כל הגברים וכמה מהנשים גם ראיון אישי.⁶⁹ החיסונים, למעשה, ניתנים מאוחר יותר – כחלק מתהליך החיול עצמו.

"אורנג' – חיילים כבר מהצו הראשון" פרסומת לחברת התקשורת הסלולרית פרטנר (חלק)

יש לומר שלשכות הגיוס הן יחידות צבאיות המופעלות בידי חיילים ומנוהלות בידי קציני צבא. למעשה, לשכת הגיוס הגדולה ביותר ממוקמת בתוך בסיס תל-השומר, שם ממוקם בסיס הקליטה והמיון (הבקו"מ) וכן מרכז המנהלי של כמה יחידות צבאיות ובסיסי צבא אחרים. רופאים צבאיים עורכים את הבדיקות הרפואיות. הצווים המורים על ילדים להתייצב בלשכות הגיוס מונפקים בידי ראש מנהל גיוס – שוב, פקיד צבאי.

אם ילדה אינה מתייצבת בלשכת הגיוס נשלח אליה צו עם תאריך התייצבות חדש. אם הילדה איננה מופיעה בשנית, נשלח אליה צו שלישי. לצו זה מצורף איום רשמי המזהיר את הילדה שאם לא תופיע, תתערב המשטרה בעניינה. ככל הנראה, הצבא נוקט בצעד זה לעתים רחוקות. סעיף 12 לחוק שירות ביטחון מרשה לצבא לגייס אנשים שלא עברו את תהליך הבדיקות הראשוני, בתנאי שיעברו את המבחנים הרפואיים ביום הגיוס עצמו. במקום לשלוח את המשטרה, רשויות צבאיות לעתים קרובות מעדיפות לשלוח צו מיוחד בהתבסס על סמכות זו. עם זאת, היו מקרים בהם המשטרה אכן התערבה.⁷⁰

ליטל (שם בדוי) זכתה לביקור לילה אחד בביתה ב-1997 בהיותה בת 17 לאחר שלא התייצבה בלשכת הגיוס למרות צווים חוזרים ונשנים שקיבלה לביתה. שוטרים הגיעו בסביבות 3 לפנות בוקר, העירו את כל משפחתה אבל לא מצאו את ליטל עצמה, שהתחבאה מתחת למיטתה. כמה ימים אחר-כך היא התייצבה לבסוף בלשכת הגיוס.⁷¹

לעתים קרובות הצבא פונה למלש"ביות מסיבות שונות גם לאחר הצו הראשון. לרוב הן מתבקשות למלא שאלון המורה על העדפותיהן באשר לסוג העבודה שהן רוצות כמגויסות. לעתים דורשים מהן להתייצב שוב בלשכת הגיוס או במתקן צבאי אחר לבדיקות רפואיות נוספות או למיונים צבאיים (ראו פרק 6). כפי שראינו, בחלק מהמקרים הללו יחויבו הילדים לפעול לפי ההוראות הניתנות להם. במקרים אחרים ייתכן ולא ייכפה עליהם בצורה כה חד משמעית להתייצב, אבל המידע שהגיע ל"פרופיל חדש" מצעירים שפנו אל הארגון לאורך השנים מורה על כך שעל פי רוב הצבא יעמוד על כך שהשתתפות בהליכים אלה היא חובה. לעתים קרובות רשויות הצבא יאיימו על ילדים שלא נשמעו לדרישותיו באיומים ריקים אודות אמצעים שונים שיינקטו כנגדם במקרה ולא יפעלו על פי ההוראות.

יתכן שיטענו נגדנו שבבדקנו את מצבם המשפטי של מלש"בים אנו מרחיקות מעבר לתחומי של דו"ח זה. אחרי הכל, הישראלים שמתגייסים נכנסים לשורות הצבא רק לאחר שמלאו להם 18 ולכן כבר אינם מוגדרים כילדים. במסגרת ההכנה לגיוס יש לעשות פעולות רבות. בכדי שהמערכת תתפקד כראוי, יש לעשותן זמן רב מראש. מעמדם של מלש"בים אך מספק את מסגרת העבודה לעריכת הכנות אלה.

אבל מעמד המלש"ב שם את הילדים תחת מרות צבאית. ההכנות לגיוס נערכות בידי הצבא ולא בידי רשויות אזרחיות של המדינה. מאחורי מעמד המלש"ב ניתן לראות את אותו ההיגיון שאנו מוצאות מאחורי המעורבות הצבאית בבתי הספר – אם במילא אדם אמור להיות חייל כאשר ימלאו לו 18, מדוע לא לשים אותו תחת חסות הצבא כבר בילדותו? לדעתנו, בהתייחסות לילד כאל חייל-לעתיד יש מאפיינים של גיוס. בניגוד ליחס שמדינה יכולה להרשות לעצמה להפגין כלפי מבוגרים, הרי שעם ילדים כל פעולותיה צריכות להיות מונחות על-ידי זאגה אחת בלבד – רווחתו וטובתו של הילד. אם המדינה בוחרת בכך, הצרכים הביורוקרטיים והתפעוליים של הצבא יכולים להוות חלק משיקוליה בהתייחסותה למבוגרים, אבל לא בהתייחסותה לילדים.

חלק שני: ילדים בתפקידים צבאיים

5. בתי-ספר צבאיים

בנוסף על הנוכחות הצבאית במרבית בתי הספר הרגילים ובמיוחד בבתי הספר התיכוניים, קיימים בישראל גם כמה תכונים צבאיים. חלק מבתי ספר אלה שייכים רשמית לצבא, ואחרים מביניהם שומרים על קשר רשמי-למחצה עמו. בתי ספר אלה שונים גם בפרמטרים אחרים – טווח הגילאים של תלמידיהם, סוג הפעילויות בעלות האופי הצבאי בהן התלמידים מחויבים להשתתף, וכדומה.

בפרק זה נציג בקצרה ארבע דוגמאות של תכונים צבאיים בישראל, ואחריהן נציג ניתוח של הממצאים העיקריים.

תיכון מבואות ים

תיכון מבואות ים הוא פנימייה שנמצאת ביישוב מכמורת לחופי הים התיכון. לומדים בו כ-500 תלמידים. תלמידים יכולים להירשם לבית הספר לאחר שסיימו כיתה ח' או ט', ואלו שהתקבלו מתחילים ללמוד בבית הספר בתחילת שנת הלימודים הבאה.⁷² כלומר התלמידים נכנסים לראשונה לבית הספר בין הגילאים 13 ו-15.

אתר בית הספר מוסר את הדברים הבאים אודות קשריו עם חיל הים הישראלי:

מבואות-ים אינה פנימייה צבאית, אך יש בה מאפיינים צבאיים: התלמידים לובשים מדים, מתקיימים מסדרי בוקר ומסדרים חגיגיים ונעשית הכנה לקראת שילובם של התלמידים בחיל הים. נציג חיל הים אחראי על הביקורים המקצועיים בבסיסים ובכלי השייט של חיל הים ומסייע בהכוונת הבוגרים ליחידות (חיל הים) השונות בהתאם להכשרתם המקצועית במבואות ים.

ההיכרות של התלמידים שלנו עם חיל-הים מתחילה כבר בתקופת לימודיהם. הם מבקרים ב"סטילים" וב"דבורים" מצטרפים להפלגות של חיל הים. הם לומדים, כבר לפני גיוסם, על המשימות הצפויות להם בחיל הים. זהו יתרון ייחודי שבית הספר מעניק לבוגריו באמצעות הקשר ההדוק עם חיל הים.⁷³

חובה היא על כל התלמידים ללבוש מדים של חיל הים בכל יום בין השעות 7 בבוקר ל-4 בערבים. בין המתקנים שנמצאים בפנימייה קיים גם מטווח, ותלמידים רבים לומדים בחוג אחר הצהריים כיצד להשתמש ברובה אויר. ניסיונות עבר להכניס אימונים בשימוש בנשק חם בבית הספר נחסמו בידי הרשות המקומית.⁷⁴ על פי הצהרת הכוונות של בית הספר "מבואות ים רואה בשימוש במאפיינים צבאיים חלק מהתהליך החינוכי ומייחס לשרות הצבאי ככלל, ובחיל הים בפרט חשיבות רבה".⁷⁵

הפנימייה הצבאית לפיקוד

הפנימייה הצבאית לפיקוד ע"ש א. בירם ממוקמת בחיפה. יוצאים ממנה כ-40 בוגרים בכל שנה. הרישום אליה אפשרי לתלמידים הלומדים בכיתה ח' או ט', אולם פרט לבחינות, קורסי הכנה וכו', תלמידים מצטרפים לבית הספר למעשה רק בתחילת כיתה י'⁷⁶, כלומר כאשר הם בני 15, וחלקם 14.

שלא כמו במבואות ים, הפנימייה הצבאית לפיקוד שייכת רשמית לצבא. מרבית הצוות של הפנימייה מורכב מקצינים בקבע. המטרה הרשמית של בית הספר היא לאמן מפקדים לצבא. אכן, לתלמידים שנכנסים לפנימייה מחכה תוכנית לקריירה צבאית שתמשך הרבה לאחר שסיימו את לימודיהם בבית הספר (לפחות עד גיל 26):

בוגרי הפנימייה בוחרים את שיבוצם ביחידות השונות, ומיועדים להיות מפקדי פלוגות. המסלול המוצע לבוגר כולל בתוכו קידום מהיר, הטבות כספיות ולימודים לתואר ראשון במהלך השירות ... [כשהגעתי לגיל 26] היית מפקד פלוגה בצבא, יש לך תואר ראשון, קניית דירה, התבססת, ועכשיו... כל החיים לפניך, וכל הדלתות פתוחות!⁷⁷

גיוס רשמי מחכה לבוגרי בית הספר כאשר מלאים להם 18 שנה, אבל בכל מובן שאינו פורמליסטי גרידא של המושג, תלמידי הפנימייה הם למעשה חיילים מרגע הצטרפותם אליה. כל התלמידים מחויבים ללבוש מדים צבאיים. מאמנים אותם לירות בנשק כבר בקורס ההכנה שהם מחויבים לעבור בקיץ שלפני כניסתם לבית הספר.⁷⁸ כאשר הם נכנסים לבית הספר, כל תלמיד מקבל נשק צבאי כפי שמקבלים מרבית החיילים (ההבדל הוא שחיילים מחויבים לשאת את הנשק שלהם עמם גם כאשר הם הולכים הביתה, בעוד התלמידים אינם מורשים לעשות כן). נשק זה מיועד "למשימות אבטחה, תרגילים ואימונים בלבד".⁷⁹ מחצית מכל החופשות והחגים הרגילים נתפסים בידי אימונים צבאיים ובכללם קורסים צבאיים רשמיים.⁸⁰ מעבר לכך, כתנאי לכניסה לפנימייה, על המועמדים לעבור את הבדיקות הרפואיות המקובלות בלשכת הגיוס האזורית לצורך קביעת פרופיל בריאותי. רק אלו שנמצאו כשירים לשירות צבאי ביחידות קרביות זכאים להירשם.⁸¹ מעניין שכל זה אינו מעוגן בחוק או בתקנות ממשלתיות כלשהן, וכך גם הדרגה הצבאית "שוחר" (שהיא הסטטוס של התלמידים בפנימייה) אינה מוזכרת באף חוק, תקנה או פקודת קבע צבאית.

התלמידים בפנימייה לומדים את מרבית המקצועות התיכוניים הרגילים בבית הספר הריאלי הסמוך – אחד מבתי הספר היוקרתיים והמוכרים ביותר בישראל. מנהל בית הספר הריאלי, הוא תת-אלוף בדימוס ובוגר של הפנימייה.⁸²

בתי ספר טכניים של חיל האוויר

רשת קטנה של בתי ספר מופעלת בידי חיל האוויר הישראלי, במטרה לאמן טכנאים עבור יחידותיו הטכניות. הסניף המרכזי של הרשת נמצא קרוב לחיפה. שלושת הסניפים הנוספים נמצאים בבאר-שבע, בתל-אביב ובמעלה אדומים. אתר הרשת מונה גם 8 בתי ספר רגילים בהם בוגרי מגמות מכניקה או חשמלאות "רוכשים מקצוע צבאי במערך האחזקה של חיל-האוויר.

לימוד המקצוע משולב בתכנית הלימודים הרגילה, וכולל סיורים בבסיסי חיל-האוויר ועבודה מעשית, המרוכזת גם בחלק מהחופשות".⁸³

תלמידים יכולים להירשם לבית הספר לאחר שסיימו כתיב ח' או ט' ואלה שהתקבלו נכנסים לבית הספר בשנת הלימודים הבאה. כלומר עם כניסתם לבית הספר לראשונה גילם הוא בין 13 ל-15.⁸⁴ על מועמדים לבית הספר להציג את תעודותיהם מכיתות ז' ו-ח'. זהו ההליך היחיד שנעשה בו שימוש כדי לוודא בעקיפין את גיל המועמדים. מועמד צעיר יותר יכול ללמוד עם כיתה מבוגרת ממנו, אך מקרים כאלה הם נדירים. אין בידינו מידע על מקרים בהם מועמד מתחת לגיל 13 התקבל לבית הספר.

ארבעה בתי הספר הטכניים שייכים רשמית לצבא. צוות בתי הספר מורכב מקצינים וחיילים בקבע, מאזרחים עובדי צה"ל וממספר מועט של חיילים סדירים. בתי הספר עצמם מוגדרים כיחידות בחיל האוויר, ולפחות במקרה של בית הספר בבאר-שבע בו ביקרנו, שטח בית הספר הנו בסיס צבאי עליו שומרים חיילים חמושים, כבכל בסיס צבאי אחר. על מועמדים המבקשים להירשם לסניף בית הספר המרכזי בחיפה להירשם בלשכת הגיוס האזורית שלהם.⁸⁵ כל התלמידים צריכים להיות כשירים רפואית לשירות בחיל האוויר.⁸⁶

כמו התלמידים בפנימייה לפיקוד, התלמידים בבתי הספר הטכניים של חיל האוויר מוגדרים כשוחרים. הסטטוס של שוחר מוגדר במקרה זה בהסכם שנחתם בין חיל האוויר הישראלי והורי התלמידים. התלמידים עצמם מקבלים תעודה צבאית (תעודת שוחר), הדומה לתעודת החוגר שנושאים עליהם חיילים. על פי אתר בית הספר "השוחרים נהנים בזמן לימודיהם מזכויות רבות הדומות לזכויות החיילים, כגון: נסיעה חינם בתחבורה הציבורית, מדים..."⁸⁷ על התלמידים ללבוש את מדי חיל האוויר בזמן שהותם בבית הספר ובמהלך פעילויות בית-ספריות לאחר שעות הלימודים. כמו בפנימייה לפיקוד, השוחרים בבתי הספר הטכניים של חיל האוויר נכנסים למסלול שנמשך מעבר לשנות בית הספר שלהם. כל השוחרים מתחייבים לשרת ביחידות חיל האוויר המתאימות לאחר שסיימו את בית הספר.⁸⁸

השוחרים מבקרים בבסיסים וביחידות של חיל האוויר כחלק מתוכנית הלימודים, אבל למיטב ידיעתנו הם אינם נושאים נשק ואינם עוברים אימונים בנשק קל.

תיכון עמל ברמת דוד

תיכון עמל ברמת דוד ממוקם בצפון הארץ. הוא הוקם "בשנת 1984, כתשלובת חינוכית מקצועית של רשת עמל 1 ומשרד העבודה, בבסיס חיל האוויר ברמת דוד".⁸⁹ רשת עמל היא אחת מרשתות התיכונים הגדולות בישראל. בית ספר זה אינו תיכון צבאי אלא מיזם משותף לחיל האוויר ולרשת בתי ספר אזרחית רגילה.

תלמידות יכולות להירשם לבית הספר לאחר שסיימו כתיב ח' או ט'. עליהן לעבור מבחני כניסה, שאחד מהם הוא מבחן פסיכוטכני של חיל האוויר.⁹⁰ אלה שהתקבלו נכנסות לבית הספר בתחילת שנת הלימודים הבאה. כלומר בהיכנסן לבית הספר התלמידות הן בנות 13 עד 15 שנה. שלא כמו התלמידות בבתי הספר האחרים שנחקרו בפרק זה, התלמידות בעמל רמת דוד אינן מחויבות ללבוש מדי צבא (חולצת בית ספר משמשת כתלבושת אחידה).⁹¹

כפי שהוזכר לעיל, בית הספר ממוקם בתוך בסיס צבאי. זהו בית ספר מקצועי וכל המגמות בהן תלמידות יכולות לבחור קשורות למכניקה אווירית-צבאית. בכתות י"א ו"ב התלמידות מבלות יום אחד בשבוע בעבודה כטכנאיות בבסיס חיל האוויר. הן מועסקות רשמית בידי הצבא ומקבלות שכר בעבור עבודתן. כך משה (שם בדוי), תלמיד בן 18, העובד כטכנאי של מטוסי הקרב F16:

את התיאוריה אני לומד בבית הספר... ואת הפרקטיקה אנחנו לומדים ביום שבו אנחנו יוצאים לעבודה... אני עובד תמורת משכורת, זה פייר, אתה עובד בכתות י"א ו"ב, ואז אתה מקבל שכר, שיגידו שכאן אתה עובד בתמורה למשהו, לא בחינם... כן, אני מוכרח לעבוד שם.⁹²

כמו התלמידות בבתי הספר הטכניים של חיל האוויר, תלמידות עמל רמת דוד מתחייבות לשרת בחיל האוויר לאחר סיום לימודיהן. הן יכולות להשתחרר מחובה זו רק אם יתנדבו לשרת ביחידה קרבית אחרת. כך משה:

זה רק חיל האוויר; אין ברירה אחרת... אני כבר רשום בחיל האוויר... בגלל שאנחנו נמצאים בבית ספר זה... אני יודע כבר הרבה זמן שאני אהיה מחויב ללכת לחיל האוויר אוטומטית, מהרגע שנכנסתי (לבית הספר).⁹³

סיכום

על אף שלא מתקיים בישראל גיוס פורמאלי, אפילו עבור מתנדבים, לפני גיל 17, ובעוד הגיוס אינו מתחיל לפני גיל 18, התלמידות הצעירות יותר הלומדות בתיכונים הצבאיים שתוארו בפרק זה הן במובנים רבים מגויסות הלכה למעשה.

ראשית, בכל בתי הספר שנסקרו פרט לאחד, התלמידים מחויבים ללבוש מדי צבא בזמן שהותם בבית הספר. לפחות במקרה של בתי הספר הטכניים של חיל האוויר, שאינם פנימיים, התלמידים לובשים מדים גם בדרכם אל בית הספר וחזרה ממנו. שימוש במדי צבא נעשה מאז ומתמיד בכדי להבדיל בין לוחמים לאזרחים. בכך שמחייבים תלמידים ללבוש מדים, בתי ספר אלה מזהים באופן מעשי ילדים – חלקם כבר מגיל 13 – כחיילים. דבר זה אינו תואם את הרצון להוציא את הילדים מחוץ לתחומי הסכסוך החמוש באזור.

בכל בתי הספר שנסקרו, סוג מסוים של אימון צבאי משולב בתוכניות הלימודים. בכל בתי הספר התלמידים מבקרים בבסיסים צבאיים וצופים בעבודת החיילים. בכל בתי הספר פרט לאחד על התלמידים להתמחות במקצוע צבאי מובהק. בכל בתי הספר התלמידים מצופים לקבל על עצמם תפקידים מסוימים בצבא לאחר שיסיימו את בית הספר, ובכולם פרט לאחד הם מחויבים לכך פורמאלית. ההתייחסות אל בית הספר היא כאל צעד ראשון בהתחייבות ארוכת טווח לצבא. בפנימייה הצבאית לפיקוד התלמידים אפילו מקבלים רובים מהצבא, מאומנים בהם ומצופים להשתמש בהם, ואף עוברים קורסי הכשרה צבאית מלאים בזמן היותם בבית הספר. בעמל רמת דוד מצופה מהתלמידים להשתתף במאמץ הצבאי עצמו כמועסקים בשכר. ניתן לסכם בבטחה, אם כן, שבכל בתי הספר שנסקרו התלמידים נופלים בכירור תחת ההגדרה המקובלת של ילדים חיילים.

פסקה 2 של סעיף 77 בפרוטוקול הנוסף הראשון לאמנות ז'נבה (מ-1977) אוסר במפורש על גיוסם של ילדים מתחת לגיל 15. פסקאות 2 ו-3 בסעיף 38 באמנה לזכויות הילד (1989) חוזרות על איסור זה. גיוס ילדים צעירים מגיל 15 נחשב לפשע בינלאומי על פי תקנות רומא של בית הדין הפלילי הבינלאומי. הפרוטוקול האופציונלי לאמנה לזכויות הילד בנוגע למעורבות ילדים בסכסוך חמוש (2000) מחייב את המדינות החברות להעלות את גיל המינימום לגיוס מרצון מעל ל-15 (סעיף 3, פסקה 1), אם כי "בתי ספר המנוהלים או נמצאים תחת השליטה של הכוחות החמושים של המדינות החברות" נחשבים ליוצאי דופן בעניין זה (סעיף 3, פרק 5). בעוד תקנה אחרונה זו אינה מגינה על ילדים בני 15 ומעלה מפני גיוס שכזה, היא גם מדגישה שילדים המצטרפים לבתי ספר כאלה נחשבים למגויסים על פי אמות המידה המשפטיות הבינלאומיות. מכאן נובע שהאיסור על גיוס ילדים שטרם מלאו להם 15 שנה תקף לגבי בתי הספר המנוהלים או נמצאים תחת שליטת הצבא.

בכל בתי הספר שנסקרו בפרק זה, ילדים מגויסים דרך-קבע לפני הגיעם לגיל 15. הפנימייה לפיקוד מגייסת את מרבית השוחרים שלה בגיל 15, אבל אלה שנולדו בין ספטמבר לדצמבר יגויסו בעודם בני 14. כל שאר בתי הספר מגייסים על פי רוב תלמידים בני 14, ואלה שנולדו בסתיו מגויסים בדרך כלל בגיל 13. בעיקרון גם ילדים צעירים עוד יותר יכולים ללמוד בבתי ספר אלה אם הם מתקדמים בבית הספר מעבר לקבוצת גילם. אם ישראל מבקשת להתאים את עצמה לחוק הבינלאומי בנושא זה עליה לוודא שילדים אינם מצטרפים כלל לבית ספר הנשלט בידי הצבא לפני הגיעם לגיל 15. טוב מכך יהיה להפסיק כליל את גיוסם של ילדים באמצעות בתי ספר אלה.

לבסוף יש להעיר כי הגיוס לבתי הספר הללו אינו מחויב או כפוי. מרבית התלמידים בישראל נרשמים לתיכונים אוטומטית על פי האזור או השכונה אליהם הם משתייכים, אלא אם כן בחרו אחרת. בתי הספר שנסקרו הם כולם 'על-אזורים', כלומר כל התלמידים, או למעשה הוריהם או אפטרופסיהם, צריכים להירשם אליהם במפורש בכדי להיכנס אליהם.⁹⁴

ובכן, כיצד מושכים בתי הספר הצבאיים תלמידים? כפי שכמה מהציטטות שלעיל מראות, התמיכה הצבאית מאפשרת לבתי הספר להציע לתלמידיהם הטבות כלכליות שונות, לעתים משמעותיות במיוחד, בין אם במהלך הלימודים בבית הספר או מאוחר יותר, כאשר ישרתו בתפקידים המיועד בצבא. מעטים בתי הספר האזרחיים בישראל, אם בכלל, שיכולים להציע דברים מוחשיים שכאלה לתלמידיהם. אך מעבר לכל זה, היוקרה והמעמד המיוחד הניתנים בארץ לכל מה שקשור לצבא הופכים את בתי הספר הצבאיים למושכים עבור ילדים והוריהם. אתרי האינטרנט של בתי הספר שנסקרו מדגישים, ולא מטשטשים, את קשריהם עם הצבא, מכיוון שקשרים אלה בפני עצמם הופכים את בתי הספר למושכים עבור רבים. בתי הספר הצבאיים יכולים גם לסמוך על ההשפעה העקיפה של היוקרה שהצבא נהנה ממנה: הסוג 'הנכון' של שירות צבאי 'פותח דלתות' בשוק העבודה הישראלי ובחיים בכלל (כפי שרומזות בכירור המילים האחרונות שהודגשו בציטוט שלעיל מאתר הפנימייה לפיקוד – 'כל החיים לפניך, וכל הדלתות פתוחות!').

במקרה זה, כמו גם במקרים אחרים, עלינו לסכם בכך שבכדי להפסיק את גיוס הילדים בישראל יש להפנות את תשומת הלב אל המיליטריזם הפושה בחברה הישראלית.

6. אימון צבאי של ילדים

אחת מהצורות של גיוס ילדים אותה הצגנו בהגדרת המושג בהקדמה היא השתתפות ילדים באימון צבאי. בפרק זה נבקש לבדוק בפרוטרוט שתי דוגמאות של גיוס ילדים. מרביתו של פרק זה יוקדש לשבוע הגדנ"ע – שבוע של אימונים צבאיים המשולבים בתוך תוכנית הלימודים במרבית בתי הספר הישראליים-היהודיים. לאחר מכן נעיר בקצרה על הזדמנות נוספת בה ילדים עוברים אימון צבאי, הפעם כחלק מתהליך המיון לשירות ביחידות קרביות 'מובחרות'.

אימון ההתנסות של הגדנ"ע

כחלק מתוכנית ההכנה לצה"ל (ראו פרק 3), שהיא חובה בכל התיכונים הממלכתיים, תלמידים עוברים שבוע של אימונים בבסיס צבאי המכונה שבוע גדנ"ע.⁹⁵ זהו שבוע של אימונים צבאיים המכוון ליצור הדמיה של חיים צבאיים לילדים בכתות י"א או י"ב. שבוע זה מאורגן על ידי הצבא בשיתוף פעולה עם משרד החינוך.

המטרות והתכנים של שבוע אימונים זה מפורטות במסמך רשמי⁹⁶ כך:

מטרת אימון ההתנסות היא לתת לתלמידים הזדמנות להתנסות אישית בהדמיה של המערכת הצבאית על מגוון מאפייניה: שגרת חיים צבאית, לוח זמנים צפוף, מערכת יחסי מפקד-פקוד, תפקוד כפרט וכצוות וכדומה.

התכנים העיקריים בכל אימון הם כדלהלן:

- קליטה, שרשרת חיול, שיחות פתיחה, מסע, טקס פתיחה וטקס סיום;
- אימון בנשק מסוג M-16: הכרה, טעינה ופריקה, אחיזה וירי, מכוון, הכנה למטווח וירי;
- שיעורי שדאות ואימוני שדאות ביום ובלילה;
- שיעורי מורשת קרב;
- שיעורי הכנה לצה"ל: דרגות, משמעת, הסתגלות, המחויבות לשירות משמעותי, טוהר הנשק ועוד.

על אף שרשמית שבוע האימונים של הגדנ"ע הוא חלק מתוכנית חינוכית, ידועים לנו מקרים בהם נאמר לילדים במהלך אימוניהם שהם יגויסו במקרה של מצב חירום לאומי. כך מספר לנו אלדד ציון על הדברים שאמר להם מפקד בבסיס הגדנ"ע:

אמרו שברגע שיהיה מצב של מלחמה ויהיה מחסור בכוח אדם, נוער שעבר עתודה, שביעיסטים ושמיניסטים שעברו את הגדנ"ע, יגייסו אותם לתפקידים בעורף... כי כבר יש להם איזושהי הכשרה צבאית, הראו להם מה זה צבא, אז עכשיו יעשו מסלול מהיר ויכניסו אותם לתוך הצבא לתוך המערכת, אם יהיו אבודות ואם יהיה צורך.⁹⁷

גדודי הנוער הם אכן חלק מהצבא ואף השתתפו בלחימה בעבר הרחוק יחסית. כך, ב-1948 כ-3,000 חברי גדנ"ע בני 16-17 השתתפו בקרבות באזור ירושלים.⁹⁸

בתי הספר התיכוניים שכוללים את שבוע הגדנ"ע בתוכניות ההכנה לצה"ל (כפי שעושים מרבית בתי הספר הישראליים-יהודיים) מחייבים את תלמידיהם להשתתף בשבוע אימונים זה.⁹⁹ על פי רוב, המורים מציגים את הגדנ"ע לתלמידיהם, ולאחר מכן חייל אחד או יותר מגיעים לבית הספר בכדי להסביר על שבוע האימונים. לתלמיד לא ניתנת אפשרות לבחור אם ברצונו להשתתף בשבוע אימוני הגדנ"ע שכן הוא מוצג כחובה. כך הסבירה דפנה, תלמידת תיכון בת 16.5 מחיפה שהשתתפה בשבוע אימוני הגדנ"ע בסוף 2003:

הייתה לי התלבטות אם ללכת או לא, ואמא אמרה: "זו חובה את הולכת"... [אם לא הייתי הולכת] ההורים שלי היו כועסים עלי. הם פשוט אמרו לי ללכת כי זו חובה.¹⁰⁰

אלדד הסביר כיצד שבוע הגדנ"ע הוצג בבית ספרו:

שבוע שבועיים לפני זה דיברו על הגדנ"ע ודברים כאלה. ביקשו להביא אישורים מרופא שאתה תקין בריאותית, שאתה כשיר להשתתף... לא כל כך הייתה אופציה שלא. לא אם אתה רוצה אל תבוא, אלא אתם חייבים להשתתף.

שבוע האימונים ידוע בחברה הישראלית כמשהו שכל תלמיד צריך לעבור, והילדים מודעים לחובה זו הרבה לפני שהם מגיעים לתיכון. לרוב יש דרך אחת להימנע משבוע האימונים והיא להוכיח שבעיה רפואית מונעת ממך להשתתף.

הילדים מבלים את שבוע האימונים בבסיס צבאי, מוקפים בחיילים. מפקדיהם הישירים הם חיילים בתפקיד, וכך גם שאר הצוות. בבסיס ישנם גם חיילים אחרים, שאינם משתייכים בהכרח לגדנ"ע.¹⁰¹ בזמן שהם נמצאים בבסיס מתייחסים לילדים ברמות רבות כחיילים. אלדד סיפר לנו ששבר את אצבעו ביום הראשון. הוא נבדק בלילה בבסיס בידי רופא צבאי, וקצינה שהוצבה בבסיס לקח אותו לבית החולים ברכב צבאי בו נהג חייל. יחד אתו היה ילד אחר שהתעלף ונפצע בסנטרו.

"תלמידות כיתה י"א מבית הספר כרמל-זבולון בשבוע הגדנ"ע. מקור: <http://www.carmel-zvulun.com/energy/gadnapics/default2.htm>

במהלך שבוע הגדנ"ע מפרידים בין הבנות והבנים. כולן – הבנות והבנים כאחד – מקבלות מדים צבאיים מיד

עם הגיען לבסיס ועליהן ללבוש אותן במהלך כל פעולותיהן הרשמיות, כלומר פרט לזמן שבו הן ישנות ובשעה החופשית הניתנת להן לפני כן. כך מספרת ענבל בת ה-16.5:

[קיבלנו מדים] ביום הראשון. אני חושבת שכבר בשעה הראשונה לבשנו מדים.

[שאלה: מתי לבשתם אותם?]

כל הזמן, מעלות החמה עד צאת הנשמה. אפילו ישנתי עם המדים בגלל שבכוף לא נתנו לנו זמן להתארגן.¹⁰²

השיעורים בכיתות מוקדשים בגדנ"ע בעיקר לשיעורים תיאורטיים על כלי נשק. הילדים לומדים כיצד להשתמש ברובים, הם מתאמנים בהחזקתם, לומדים כללי בטיחות, כמו גם על סוגים שונים של נשק ועל טוהר הנשק. כל הלימודים האלה הם הכנה למטווח בו כולן משתתפות בסוף שבוע האימונים. דפנה סיפרה לנו על המטווח ועל רגשותיה באותה עת:

ביום הלפני אחרון היה לנו מטווח. הם נתנו לנו מחסנית ואמרו לנו לירות 10 כדורים. לכמה נגמרה המחסנית אחרי 7 יריות; כמה המשיכו עד 15 יריות ... הייתה לי התלבטות גדולה אם לירות או לא לירות. לא באמת הייתי צריכה לדעת כיצד לירות כי הייתי בת 16; לא הייתה סיבה.

אלדד סיפר לנו על הוויותיו במטווח:

במטווח ביום לפני האחרון כל הבנות והבנים בכתה באו וירו, 10 כדורים כל אחד. יריתי. הייתה לי אצבע שבורה. הייתה לי תחבושת גדולה על היד. לא יריתי טוב ... זה היה לי מאוד מוזר המצב זה. לא הרגשתי נוח בתוכו.

זה נראה לי מאוד מוזר. חשבתי על זה, אני בן 16 וחצי, מה אני עושה במערכת הזו? אני ילד וכבר מגייסים אותי לצבא? תנו לי את השנתיים האלה לפני שאתגייס. כבר אתם מכריחים אותי להיות חייל? להיות חייל אומר לשאת נשק. הנשק, המדים, לציית למפקד.

נושא נוסף שנלמד במהלך שבוע הגדנ"ע הוא 'מורשת קרב'. בשיעורים אלה הילדים לומדים על קרבות חשובים בהיסטוריה של המדינה, סיפורי גבורה, טקטיקות לוחמה וערכים צבאיים חשובים. הילדים גם לומדים על מבנה הצבא וחיילותיו השונים.

כחלק מהאימונים הקרביים ישנן ריצות ארוכות עם אלונקות, רובים וג'ריקנים, יום אימון קרבי בשטח ומיומנות הישרדות לילה. באחת הפעילויות כל הילדים עוזבים את הבסיס בלילה. הם הולכים או רצים בזמן שמפקדיהם קוראים פקודות, להן על הילדים לציית במקרה של התקפה, כגון לשכב על הקרקע, לקפוץ לצדי הדרך על פי סדר מסוים, לקפוא במקום, לזחול ולהתחבא. לפני היציאה על הילדים להוריד את שעוניהם, תכשיטיהם או כל דבר אחר שעלול לנצנץ ב-'שטח אויב'.

בכל בוקר וערב ישנו מסדר כללי בו מצדיעים לדגל. על הילדים לעמוד במסדרים שעות ארוכות או לרוץ ממקום למקום. על הילדים לעמוד בזמנים, ואם אינם מספיקים לעשות כן עליהם לבצע את מטלותיהם שוב ושוב. הילדים בבסיס אחראים על ניקיון השירותים, המקלחות, המטבח, הדריהם והאזורים שסביבם, כמו גם על שטיפת הכלים. הילדים שראיינו התלוננו על תנאים קשים. לדוגמה הם לא התקלחו מכיוון שלא היו מספיק מקלחות ולא היה להם מספיק זמן. בקושי היה להם זמן לישון או להתארגן בבוקר. הם התלוננו על שלא היה להם זמן לעצמם לעשות דבר פרט לאימונים צבאיים.

בשבוע הגדנ"ע הילדים מחולקים לקבוצות של כ-20. לכל קבוצה יש מפקד לו מוכרחים הילדים לציית בכל רגע. הילדים אמורים לפנות למפקד עם כל בעיה שעולה, אולם בדרך כלל הם אינם מרגישים שיש מישהו שיקשיב להם. המפקד אינו דואג לכל הבעיות שעולות, ולשם כך הוא ממנה ילד כאחראי על כמה מהעניינים. דפנה:

[המפקדת] מינחה חניכה תורנית. בכל יום הייתה משהי אחרת, אני חושבת. היא לא יכלה לטפל בכלום באופן פרטי, כמו לדאוג שנשב באותו שולחן, או במקרה שהייתה לנו בעיה עם המקלחות. [החניכה הזו] הייתה הקשר בין החניכות לבין [המפקדת]. דברים [שהמפקדת] רצתה לומר לחניכות היא העבירה דרכה. לא הוראות אבל לדברים שהיו עמידה בזמנים, היא הייתה מודדת זמנים ואומרת לה אם הספקנו או לא.

למפקדים סמכות להעניש ילדים במהלך שבוע הגדנ"ע. בדרך כלל העונשים הם שכיבות סמיכה, ריצה סביב הבסיס, ביטול השעה החופשית לפני השינה או ניקיון השירותים. כיוון שהמטווח נחשב לפרס של השבוע, המפקדים לעתים קרובות מאיימים על הילדים שלא יאפשרו להם להשתתף בו.

הילדות שלוקחות חלק בשבוע האימונים אינן מגויסות רשמית לצבא בזמן היותן בתיכון, ואולם בשבוע האימונים של הגדנ"ע יש מאפיינים רבים של גיוס. הילדות מחויבות בידי בית ספרן ועל ידי לחץ חברתי להצטרף לשבוע האימונים בגדנ"ע, ולעולם לא מוצגת בפניהן האפשרות שלא להשתתף. הן מבלות שבוע בבסיס צבאי וחוות את סדר היום הצבאי. הן לובשות מדים, מתאמנות בשימוש בנשק, מתאמנות בלחימה קרבית, מציינות למפקדיהן ואפילו נבדקות בידי רופאות צבאיות אם משהו קורה להן. הלכה למעשה ילדות אלה הן חיילות לשבוע.

עלינו גם לזכור ששבוע זה אינו אירוע בודד בחיי הילדים. זהו חלק אינטגרלי מתוכנית הלימודים הבית ספרית המתמקדת בגיוס. זו בעצמה נמצאת בהקשר של חינוך מיליטריסטי במיוחד ותרבות מיליטריסטית במיוחד. אין ספק שהחובה להשתתף באימונים צבאיים משפיעה על הילדים ברמות רבות.

חשוב להזכיר שוב, בייחוד בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, את הצהרת עמאן על השימוש בילדים כחיילים שהציעה למדינות המזרח התיכון ב-2001:

לסיים את תוכניות האימון הצבאי לילדים המעודדות מיליטריזציה של החברה, גישות תוקפניות והשרשת הכיבוש (סעיף 15).

כדאי גם שנזכיר גם את המלצתו של סעיף 11 בהצהרת קטמנדו על השימוש בילדים כחיילים:

לוודא ... שאימונים צבאיים כפויים לא יוכנסו לתוך תוכניות הלימודים.

בנוסף, כפי שראינו נאמר לילדים המשתתפים בשבוע אימוני הגדנ"ע כי במצב חירום הם יגויסו רשמית ביד המדינה. לדעתנו אין זה סביר אפילו לשקול את השימוש בילדים ככוח מילואים לצבא, בין אם מדובר במצב חירום ובין אם לא.

מבחנים ליחידות קרביות מובהרות

כחלק ממבחני המיון הצבאיים, יחידות קרביות מובהרות מקיימות מבחנים למועמדים המבקשים להצטרף לאחת מהיחידות הללו, בדמות אימונים צבאיים בשטח. ההשתתפות במבחנים אלה היא התנדבותית ופתוחה לבנים בגילאי 16 ומעלה שעוברים את דרישות הסף (בעיקר מבחינת כושר רפואי). אורך המבחנים הבסיסיים הוא יומיים. מי שעובר אותם רשאי להשתתף במבחנים נוספים שאורכים עד 5 ימים. מבחנים אלה נערכים כולם בצורה דומה מאוד לאימוני הטירונות של כל יחידה כזו. המשתתפים לובשים מדים צבאיים. חלקם מקבלים רובים בעוד אחרים מקבלים גושי בטון בצורת רובה. המבחנים עצמם סובבים סביב עמידות נפשית ופיסית כמו גם כושר גופני ונחשבים מאוד תובעניים ומתישים. עם סיום המבחנים, אלה שלא פורשו מוקצים ליחידות השונות בהן הם יחלו את אימוניהם ברגע שיתגייסו.

כחלק ממה שהצבא מכנה 'שירות משמעותי' מושם דגש חזק על שירות ביחידות קרביות מובהרות. יחידות אלה נחשבות כדובדבן שבקצפת – היחידות שמציעות את תוכניות האימונים היסודיות ביותר ושמעורבות בפעולות הלחימה המלהיבות ביותר. הלחץ להתקבל ליחידות אלה הוא גדול מאוד וכיוון שרק מעטים משרתים בהן בסופו של דבר, הקבלה לאחת מהן נחשבת לכבוד גדול עבור אלה שמחפשים 'שירות משמעותי'. כל זה מוביל לתחרות כוחנית על המקומות הפנויים המוצעים. בתי הספר בדרך כלל מרשים לתלמידיהם להשתתף באימונים אלה ולפספס ימי לימודים רבים במהלך השנה מכיוון שהם רואים בהן מטרה שכדאי לקדמה.¹⁰³

כך, כמו במקרים רבים אחרים, יש להתייחס בזהירות לטענות על אופיה ההתנדבותי של ההשתתפות באימונים צבאיים אלה.

סיכום

בפרק זה בחנו מקרים של השתתפות ילדות באימונים צבאיים. על אף שהם אורכים לא יותר משבוע, באימונים אלה יש את כל הסממנים של גיוס – החניכות לובשות מדי צבא, לוקחות חלק בשרשרת הפיקוד הצבאית, נושאות נשק ולומדות כיצד להשתמש בו ונהשפות לצורות אחרות של אימון צבאי מהקצוע.

התירוץ שניתן לכל האמור הוא שהכל נעשה כהכנה לגיוס רשמי ולשירות צבאי בגיל מאוחר יותר, אך זהו תירוץ גרוע. אם רשויות הצבא מרגישות שנדרש אימון מסוים בכדי לסגל חיילים פיסית או פסיכולוגית לחיי היומיום הצבאיים, או שמועמדים ליחידות מיוחדות צריכים לסבול קשיים מיוחדים בכדי להתאים לדרישות המיוחדות, הם יכולים בקלות לכלול יסודות אלה בתוכניות האימונים הרגילות שמתוכננות לחיילים. לפנינו מקרה אחד מני רבים בהם הצבא הישראלי פולש לתוך המרחב האזרחי ובהם רשויות וארגונים אזרחיים לוקחים על עצמם מטלות צבאיות בכדי לספק צרכים צבאיים. בעוד נהגים אלה הם בעייתיים באופן כללי, הם בלתי קבילים כאשר מדובר בילדים, במיוחד כאשר מגייסים אותם באופן פעיל.

7. שימוש צבאי בעבודת ילדים

בפרק זה נבחן מקרים שבהם ילדים עובדים ישירות בצבא או עובדים בתפקידים שתומכים בצבא. במקרים רבים עבודתם באה במקום עבודה של חיילים שהיו נאלצים לעשות את העבודה אלמלא אותם ילדים. באופן כללי ניתן להבחין בין שני סוגים של שימוש צבאי בעבודת ילדים. חלק מהילדים נשלחים לעבוד בבסיסים צבאיים באופן קבוע כחלק מהסדר מיוחד עם בתי הספר שלהם. בנוסף על כך יש מקרים שבהם המדינה מנצלת עבודת ילדים כחלק מהמאמץ המלחמתי בעתות חירום או כשקיים צורך צבאי מיוחד בכך.

עבודת ילדים בבסיסי צבא

בפרק 5 בחנו את המקרה של בית ספר עמל רמת דויד. בית ספר זה אשר מופעל בשיתוף על ידי רשת בתי הספר עמל 1, משרד העבודה וחיל האוויר הישראלי, נותן לתלמידיו הכשרה מקצועית שדרושה להם כדי להיות מכונאי מטוסים צבאיים לכשיתגייסו. כחלק מהכשרתם כל תלמידי כיתות י"א וי"ב בבית הספר מועסקים יום בשבוע בבסיס חיל האוויר שבו ממוקם בית הספר. הם מועסקים רשמית כמתלמדים בתחומים שהם לומדים וכן מקבלים שכר עבור עבודתם. העבודה בבסיס חיל האוויר היא חובה לתלמידים אך הם מועסקים כאזרחים ולא לובשים מדי צבא. הילדים נחשבים מגויסים, לפחות כפי שאנו מתייחסות למונח גיוס בדו"ח זה, כיוון שהם עובדים בעבודה שגרתית של הצבא שמבוצעת במתקן צבאי ולמטרות צבאיות.

מקרה נוסף, שנוגע לאוכלוסייה שונה במקצת, הוא המקרה של בית הספר לחינוך מיוחד שקמים בראשון-לציון, עליו דווח בעיתון הארץ:

בבית הספר שקמים לחינוך מיוחד לומדים כ-60 תלמידים אוטיסטים. כ-20 מהם מגיעים פעם בשבוע, לסדנת רכב של חיל החימוש במחנה צריפין, לובשים מדי ב' ומבצעים עבודות שבימים אחרים עושים חיילים סדירים. סיור בשטח הסדנה מוצא את התלמידים האוטיסטים ממינים מכנסי מדים לכביסה בשטח האפסנאות, שוטפים כלים ומסדרים שולחנות בחדר האוכל, מנקים כלי רכב בסככות, גורפים עלים בהוראת הרס"ר או מתייקים ניירת משרדית.¹⁰⁴

ילדים אלו הם חלק מיחידה צבאית רשמית, יש קצין שאחראי עליהם, הם לובשים מדים וכו'. הם מבצעים עבודות אשר למעשה הן באחריותם של חיילים אחרים שמשרתים באותו בסיס. כשהילדים לא נמצאים בבסיס לבצע את העבודות הללו

במקרים רבים אחרים לא מוצג בפניהם כל המידע שיאפשר להם לבחור בחירה חופשית או שניתנת להם תמונה חלקית של טיב עבודתם וטיבו של הצבא. במקרים קיצוניים יותר, כמו המקרה של הילדים האוטוטיסטים, אנו רואים ילדים מגויסים בלי שיש באפשרותם לתת הסכמה מדעת ואין בידם כמעט שום כוח להתנגד לגיוס כזה. במקרים הללו אנו צריכים לשקול ברצינות להתייחס לשימוש בעבודת הילדים בשירות הצבא כצורה של גיוס כפוי.

8. ילדים במשמר האזרחי

המשמר האזרחי הוא ארגון מבוסס-קהילה הפועל תחת סמכותה של המשטרה. הוא נוסד בעקבות התקפות מחבלים בגבול הצפון מתוך מטרה לגייס א/נשים להגן על הקהילות שלהן. המשמר האזרחי כיום אחראי לסיוורים באזורים מצומצמים סביב הקהילה ומסייע במניעת התקפות של קבוצות פלסטיניות חמושים, וכן מסייע במניעת פריצות וסחר בסמים. המשמר האזרחי פעיל בערים ושכונות רבות, כולל ביישובים יהודים בגדה המערבית ובעזה (המצב הייחודי של ילדים שמתנדבים למשמר האזרחי באזורים של קו העימות יידון בפרק 9). חמישה עשר אחוזים מהמתנדבות במשמר האזרחי הן ילדות. ילדות יכולות להצטרף למשמר האזרחי החל מכיתה י, אולם סמכויותיהן מתרחבות בהגיען לכיתה י"א.

מתנדבות המשמר האזרחי מגיעות לתיכונים ולמועדוני תרבות לנוער לשוחח עם הילדות על עבודתם ולעודד את הילדות לבוא ולהתנדב.¹¹⁰

אחרי שאותן ילדות מחליטות להצטרף למשמר האזרחי הן חייבות לרשום את פרטיהן האישיים והפרטים של הוריהן. עליהן גם להביא תמונה אישית, לחתום על מסמכים ולהחתים את הוריהן על הצהרה שהם לא מתנגדים לכך שהילדה תצטרף למשמר האזרחי. בשלב זה הן מקבלות תעודה רשמית הקובעת שהן עוזרות-שוטרות. לפי אתר המשמר האזרחי:

אם אין הסתייגות באשר לגיוסך, יודיע לך מפעיל בסיס המשא"ז, כי התקבלת למסגרת המשא"ז. במעמד זה, יודיע לך מפעיל בסיס המשא"ז, מתי תוכל לחתום על "הצהרת האמונים". בהצהרה זו אתה מתחייב, כי הפרטים שמסרת אודותיך הם נכונים וכי אתה מוכן לקחת על עצמך את החובות והמשמעת הנדרשים מחבר במשא"ז במשטרת ישראל. הצהרת האמונים תיעשה במסגרת טכס. מפעיל בסיס המשא"ז יודיע לך מתי טכס זה יתקיים.¹¹¹

יותם, מתנדב משמר אזרחי בן 16½ מירושלים, סיפר לנו שבית ספרו פועל יחד עם המשמר האזרחי לעודד התנדבות ילדים. בית הספר מעניק נקודות בונוס בתעודה השנתית לאלו אשר מתנדבים במשמר האזרחי (וכן לאלו שמתנדבים במספר מקומות אחרים עימם עובד בית הספר). בית הספר מפעיל צוות עובדים האחראי על הקשר בין בית הספר, המשמר האזרחי והילדים. צוות זה עוסק בארגון ותאום וכן מקשיב לילדים ומסייע להם לפתור בעיות בהם הם נתקלים במהלך שירותם במשמר האזרחי. ההכשרה התיאורטית למשמר האזרחי מתקיימת בבית הספר וכדי להגיע לאתרי האימונים המעשיים בית הספר שולח אוטובוס מטעמו. המשמרות שהתלמידים מבצעים מתקיימות בזמן שעות הלימודים ובית הספר מאשר לאותם תלמידים להיעדר מהלימודים לצורך כך. יותם הסביר שכ-10% מבני כיתתו הולכים למשמר האזרחי, והוא רוצה ללכת שוב בשנה הבאה, בעיקר כדי לקבל את נקודות הבונוס.¹¹²

לאחר שהילדים מצטרפים למשמר האזרחי ועולים לכיתה י"א הם מקבלים הכשרה בהפעלת נשק, כיצד הוא בנוי ואיך להשתמש בו. הם עוברים סדנת אימון אחת במטווח ירייה ולאחר מכן מקבלים נשק בכל פעם שהם יוצאים למשמרות. משה (שם בדוי), בן 18 מחיפה, מסביר:

נשק אני מקבל משם מתי שאני יוצא [למשמרת]. [פעם ראשונה קיבלתי נשק] שבוע אחרי שעשיתי מטווח ... עשיתי מטווח פעם אחת, בינתיים פעם ... זה מטעם המשטרה, אתה יורה לתוך נייר כזה, בצורה של בן אדם.¹¹³

מלבד אימון זה בני הנוער לומדים על חובות המשטרה ועל עבודת עוזר השוטר הצעיר, כיצד להקים מחסום (לרוב בתחומי מדינת ישראל) וכיצד לגשת לחפץ חשוד. בשלב זה הילדים מורשים לעכב אנשים, לעצור אותם ולערוך עליהם חיפוש. המתנדבים יוצאים למשמרות שלהם עם אפוד של המשמר האזרחי אותו הם חייבים ללבוש בכל עת, וכן עם רובים, גז מדמיע, אזיקים ומכשיר קשר.

לכל ילדה יש קצין אשר אחראי על התפקוד שלה במשמר האזרחי. הקצין מודיע לילדות מראש על זמני המשמרות שלהן. לפני כל משמרת הקצין מורה לנערות היכן ומתי להתייצב, מחלק אותן לקבוצות ובין הרכבים ונותן להן הוראות נוספות במהלך המשמרת במקרה הצורך.

ברוב המשמרות הילדים מלווים רק בילדים מתנדבים נוספים, או מלווים בחיילים שמשרתים באזור. כשהם ברכב הנהג הוא מעל גיל 18. כאשר אין להם הוראות מסוימות לאן לנסוע הילדים מחליטים בעצמם ומודיעים לנהג לאן לקחת אותם.¹¹⁴

במשך היום הילדים מאבטחים תחבורה ציבורית – סורקים אוטובוסים ותחנות אוטובוס בחיפוש אחר חפצים חשודים – ומסייעים בהקמת מחסומים. כמו כן, הילדים מאבטחים מוסדות חינוך, שווקים וחניונים.¹¹⁵

המתנדבים הצעירים שראינו סיפרו לנו על עבודתם היומיומית. רותם כהן תיארה מה קורה במקרה של התרעה לפיגוע:

אם יש התרעה לפיגוע או משהו אנחנו נאספים במטה של המשטרה, אחד עושה לנו שם הרצאה, וכל ניידת [יוצאת] לאזור שלה ... היה לפני חודש בערך, התרעה לפיגוע בחיפה, שמחבל מהג'יהאד האיסלאמי נכנס מכיוון חדרה אם אני לא טועה. המפקד הראשי אמר שאנחנו צריכים לשמור סביב מועדונים.

משה מדבר על פעילויות שגרתיות:

לרוב אנחנו מסתובבים שלא יהיו הפרעות מנוחה, כמו מוזיקה [רועשת] של איזה בית ... [יש גם] הרבה נרקומנים ... עושים עליהם חיפוש ... עוצרים אותם.

רותם:

יש כאלה שנמצאים ב-'אבטחת אמת'. זה באצטדיון, לעשות סיורים ופטרוילים לראות שאין אנשים חשודים.

משה סיפר לנו גם על מקרה אחד בו הוא היה צריך לרדוף אחרי אדם ששבר מראות של מכוניות וברח מהמשטרה, ורותם סיפר על מקרה בו הוא היה צריך לרדוף אחרי שני טרקטורונים גנובים בחוף הים.

כשניסינו לקבל מידע קונקרטי יותר לגבי הפעילויות שלהם נתקלנו בבעיה שהילדים הללו מנועים מלתת מידע מפורט על פעילויותיהם. משה:

מותר לנו לספר בינינו אבל אסור להוציא [מידע]. זה כמו בצבא – תהיה עם הנשק תמיד, אל תספר לבחור. אז אנחנו אותו דבר. אל תספר לאנשים, רק למי שבפנים.

אחת התוכניות הבעייתיות במשמר האזרחי בהקשר של פעילויות צבאיות היא תוכנית כיתת הכוננות. התוכנית מתוארת באתר המשמר האזרחי:

כיתה זו מופעלת במסגרת השכונתית, אך חברי הכיתה לוקחים את הנשק עמם לביתם ולא מפקידים אותו בבסיס, כפי שנוהגים המתנדבים לתפקידים אחרים. הם נמצאים במצב הכן, וניתן להזעיקם בכל מקרה חירום, שבו נדרשת היערכות מידית של קבוצת אנשים, שיכולה לסייע למשטרה לארגן את השכונה, לחסום דרכי גישה, לנקוט אמצעי התגוננות באירוע המסכן חיי אדם או כשיש צורך בהיערכות מיוחדת של המשטרה.¹¹⁶

כיתות הכוננות אם כן הן יחידות בהן החברים לוקחים את נשקם לביתם ונושאים אותו אתם לפרקי זמן ארוכים בהרבה מהמקובל. מאוד מתקבל על הדעת שבמקרה של התקפה על יישוב, כיתת הכוננות תיקרא להגיב וכנראה תהיה בין הראשונות בקו האש, כפי שקורה לעיתים קרובות בכיתות כוננות בהתנחלויות יהודיות בשטחים הפלסטיניים שנכבשו ב-67. ביחידות אלו משרתים לרוב אנשים בוגרים, עם עדיפות לבעלי ניסיון קרבי, אולם מאז שנת 2002 פועל פרויקט שמטרתו ליצור כיתות כוננות של ילדי תיכון.

משמר הגבול¹¹⁷ בשיתוף עם המועצה האזורית דרום השרון מפעילים מאז שנת 2002 קורס לילדים. ביוני 2004 מאה ושישים בנות ובנים, בגיל 16 לערך, השתתפו בקורס שנמשך חודש. הם לובשים מדי מג"ב, נוסעים בג'יפים של מג"ב ונושאים עליהם חלק גדול מהציוד הסטנדרטי של חיילי מג"ב, כמו אפודי קרב ורובים. כחלק מהקורס הם לומדים לירות ברובה קרבי, להקים מחסומים, לפרוץ לבתים ולחפש אחר אנשים וחומרי נפץ.

הילדים מתנדבים לקורס זה בשביל הכיף ובשביל האקשן, וכן כדי להגן על קהילותיהם. במהלך הקורס הם מבצעים עבודת צבא ומשטרה לכל דבר ועם סיומו הם אמורים להצטרף לכוח משימה ששומר על אזור 'קו התפר' ועל בתי הספר שלהם, כמתנדבי המשמר האזרחי.¹¹⁸ ידוע לנו על יחידה אחת כזו שהוקמה בתיכון "עמי אסף" באזור השרון.¹¹⁹

מארגן הקייטנה, ארז שור, זכה בשנת 2004 לעיטור מהמשטרה, בין השאר עבור חלקו ביוזמה של "יחידת נוער ייחודית"¹²⁰. בכתבת הטלוויזיה שהוזכרה קודם לכן הצהיר ארז שור שהיחידה זקוקה לילדים כיוון שבעבודת הביטחון תמיד יש מחסור בכוח עבודה, והילדים ממלאים תפקידים מדרג שני ושלישי.

המשמר האזרחי הוא חלק ממשטרת ישראל ולא שייך לצבא. למרות זאת, כפי שהסברנו במבוא, בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני משטרת ישראל יכולה בהחלט להיחשב כאחד מהכוחות החמושים שלוקחים חלק בסכסוך. יתר על כן, החוק הישראלי מקנה למשטרה תפקידים צבאיים במסגרת המנדט שלה. פקודת המשטרה משנת 1971 מכילה פרק שלם (פרק שמיני) הנקרא "משטרת ישראל בתפקידים צבאיים". סעיף 92 (א) קובע כי "בעת מלחמה או בשעת חירום אחרת רשאי השר, בהסכמת הממשלה, להכריז כי משטרת ישראל, או חלק ממנה, תהיה כוח צבאי העשוי להיות מועסק בתפקידים צבאיים להגנת המדינה".

מתנדבי המשמר האזרחי הצעירים שרואינו לפרק זה לוקחים חלק בפעילות משטרה שגרתית, אך חלק מרכזי בעבודתם קשור לסכסוך הישראלי-פלסטיני (בייחוד שמירה נגד התקפות אפשריות של קבוצות פלסטינים חמושים). כמו כן הם נושאים נשק, תעודות זיהוי כשוטרים, ובמקרה של קורס מג"ב לובשים מדי מג"ב (מדים הדומים יותר למדי צבא מלמדי משטרה).

חלק שלישי: מעורבות בפעולות האיבה

9.

ילדים המאבטחים התנחלויות בגדה המערבית

בשטחים הפלסטינים שנכבשו במלחמת ששת הימים (1967) קיימות התנחלויות יהודיות רבות. בחלק מהתנחלויות אלה חיים יהודים הסבורים מטעמים אידיאולוגיים שחשוב לגור באזורים אלה, שכן הם שייכים למדינה וללאום היהודי. מתנחלים אחרים גרים בשטחים אלו כיוון שהמדינה שיכנה אותם שם (בעיקר עולים חדשים) או כיוון שהם חיפשו דיור זול באזור יפה. רבים מהמתנחלים סובלים מהיחסים הרעים בין המתנחלים היהודים ושכניהם הפלסטינים. בשנים האחרונות התנחלויות אלו, בשיתוף המדינה והצבא, הקימו ארגונים מקומיים המיועדים לטפל באבטחה ההתנחלויות. כפי שגילינו, בהתנחלויות רבות ילדים בני 15-18 מתנדבים להשתתף בארגוני אבטחה אלה.

גל (שם בדוי) גר בהתנחלויות רבות בילדותו. הוא הסביר שבהתנחלויות בהן יש סכנה ביטחונית גבוהה מעודדים את כל הילדים ללמוד כיצד להשתמש בנשק מוקדם ככל האפשר. הצבא והמדינה מאמנים מתנחלים צעירים בשימוש בנשק ובאבטחה ההתנחלויות החל מגיל 16. בהתנחלויות מתקיימים קורסים שונים המיועדים ללמד ילדים כיצד להגן על קהילתם. התנחלויות בעלות בעיות ביטחוניות רבות יותר מתחילות את אימון הילדים באופן עצמאי שנה מוקדם יותר, כאשר מלאו לילדים 15 שנה.¹²¹

ישי גזונדהייט מאלון שבות היה פעיל בשמירה על יישובו מאז שהיה כבן 17:

באביב בשנת 2002 הזדמנה לידי מודעה המזמינה את כל מי שמעוניין "למנוע את הפיגוע הבא", להצטרף למשמר האזרחי, כמתנדב נוער. ובכן, לאחר תהליך של חודשים רבים וארוכים, בהם תורגלנו בשימוש בנשק על יבש, ולאחר מכן טווחנו בקרבין, קיבלנו תעודת "שוטר" שצירפה אותנו לשורות המשטרה, או ליתר דיוק ל"משמר האזרחי".¹²²

הילדים עובדים בעבודות שונות הקשורות להגנה על ההתנחלויות. חלקם עובדים בחדר המבצעים או במטה המשטרה. אחרים עורכים סיורים ופעולות אבטחה סביב ההתנחלות כאשר הם נושאים נשק ומרבית הזמן הם פועלים בזוגות של ילדים בלבד. ישי סיפר לנו על הפעולות בהן השתתף:

הפעם הראשונה ש-עשינו' משהו, הייתה בטקס יום העצמאות של אלון שבות שאבטחנו. לאחר מכן, לעיתים קרובות אך כלל לא בתדירות גבוהה, יצאנו לסיורי אופניים ולפעילויות פטרול ואבטחה.

כל הפעולות האלה נעשות בהתנדבות בידי הצעירים בהתנחלויות. אף אחד אינו כופה על הצעירים להשתתף בהגנת ההתנחלויות ובלחימה. עם זאת עדיין מופעל לחץ חברתי עצום לסייע לביטחון היישובים. בהתנחלויות רבות בערך חצי מהאוכלוסייה צעירה מגיל 18, ועל כן הילדים מהווים מסה קריטית להגנה על הקהילה. הם חונכו להאמין בחשיבות ההתגוררות בשטחים אלו ובאחריות האישית שלהם לקיימה. רבים מאמינים שהדבר הטוב ביותר שביכולתם לעשות הוא להחזיק בנשק ולהגן על אדמתם וקהילתם. כך ישי:

הפעילות הצבאית נתפשת בעיני ובעיני בני גילי כהתנדבות לכל דבר. לא היה לאף אחד מאתנו צורך קיומי להחזיק בנשק, כולנו עשינו את שלנו מתוך כוונה וכבוד ראש.

בנוסף לארגוני הביטחון הרשמיים, יש ילדים המעורבים בפעולות איבה שונות. ככל שיכולנו לגלות, נראה שמרבית הילדים הללו אינם מאורגנים בארגון או תנועה חמושה. בכמה התנחלויות הרבה מהילדים גדלים באמונה שעליהם לגרש את הפלסטינים ובהחלט לפעול בהתאם לדרכים שבהם חונכו. הם גדלים באווירה של אלימות כלפי פלסטינים, חיילים, שוטרים ופעילי שלום. ישנם ילדים בהתנחלויות ששיגרת חייהם כוללת כניסה לשכונות וכפרים פלסטיניים בכדי להטריד פלסטינים ברחוב, להכות אותם, לפרוץ לחנויות ולבתים ולהרוס אותם. לעתים קרובות הילדים גם מתקיפים חיילים ישראלים. יהודה שאול,¹²³ שהיה חייל ומפקד בחלקים רבים מהגדה המערבית, סיפר לנו על ילדים שתקפו אותו ואת חבריו ליחידה, בעיקר בחברון, וכן במהלך פינוי מאחזים. בחברון לדוגמה ישנו סטטוס קוו עדין בין הצדדים. לאחר שמשהו קורה שמפר את הסטטוס קוו פעמים רבות יוצאים ילדים לרחובות ותוקפים את החיילים ואת השוטרים בכדי להגיע לפלסטינים, כאשר הם זורקים עליהם אבנים ובלוקים ומתיזים לעברם מים.

פרט לפעולות האלימות הספונטניות וצורות הגיוס הנהוגות ברמת ההתנחלות הבודדת, קיימות גם כמה יוזמות רחבות יותר. כך, בשנים אחרונות ברבות מההתנחלויות ברצועת עזה, בצפון הגדה המערבית ובאזור חברון, מתקיימות קייטנות לילדים בני 16 ומעלה. בקייטנות אלה הילדים לומדים כיצד להתחמק ממחסומים, להתנדב גדרות ולעמוד בחקירה של השב"כ. על פי כתבה עיתונאית, מטרת הקייטנות בשנת 2004 היא לאמן ילדים ולהכין אותם למאבק בפינוי מאחזים.¹²⁴

ההתנחלויות היהודיות בגדה המערבית וברצועת עזה הוקמו תוך הפרה של סעיף 49 באמנת ז'נבה הרביעית, האוסר על העברת האוכלוסייה האזרחית של מדינה כובשת לתוך שטח כבוש. בנוסף לכך, ההתנחלויות נמצאות במוקד העימות בסכסוך הישראלי-פלסטיני, זאת מפני שממשלת ישראל והרשויות הצבאיות עושות שימוש מתמיד בהקמתן, הרחבתן וביטחונן השוטף בכדי להמשיך ולכרסם במשאביהם של הפלסטינים, ובמיוחד בקרקעותיהם. כל זה ללא ספק אינו מצדיק את ההתקפות הנעשות על האזרחים הגרים בהתנחלויות. ואולם מאבטח חמוש השומר על התנחלות אינו נמצא בעמדה זהה לזו של מאבטח חמוש בעיר או כפר שאינם במרכזו של אזור הסכסוך. הראשון הנו בבירור לוחם המעורב בפעולות איבה, בעוד אין הדבר נכון בהכרח לגבי השני. אין בעינינו הבדל גדול בין אימונו של ילד לתפקד כמאבטח חמוש בהתנחלות, שהיא פעמים רבות

החזית בסכסוך האלים, לבין אימונו של ילד לתפקד כחייל רגיל בחזית בתקופת מלחמה. זה כמעט ואינו רלוונטי אם הנך מוגדר כחייל מבחינה רשמית או לא.

כמעט ולא מצאנו עדות לגיוס כפוי באף אחת מהמסגרות או הפעולות הספונטניות המפורטות בפרק זה. ילדים אלה מתנדבים לכל הפעילויות שהם משתתפים בהן, בין אם כמאבטחים חמושים ובין אם כתוקפים. עלינו, עם זאת, לשקול את הרקע החברתי שמאחורי התנדבותם. ילדים אלה גדלים בסביבה עוינת ואלימה במרכז סביבת עימות. החינוך שרבים מהם מקבלים מלמד אותם שלהם הבעלות על הקרקע המסוכסכת ושהגנתה היא באחריותם. מלמדים אותם לראות בפלסטינים את אויביהם וללחום בהם. על כן יתכן שכאשר ילדים אלה מצטרפים לארגון חמוש או משתתפים בפעולות אלימות ספונטניות הם אינם פועלים מתוך בחירה מלאה. ניתן לומר כי באופן מסוים הסביבה שבה הם גדלים יחד עם הלחץ החברתי העצום שמופעל עליהם להצטרף לפעילות החמושה או האלימה כופה את ההחלטה הזו עליהם בצורה זו או אחרת. קל יותר להשפיע על ילדים מאשר על מבוגרים וקשה להם יותר לשקול ולתפוס את מלוא השיקולים המעורבים.

בדיוק מסיבות אלה גיוס ילדים מתחת לגיל 15 להשתתפות בפעולות אלימות נחשב לפשע על פי תקנות רומא של בית הדין הבינלאומי, כמו גם על פי האמנה לזכויות הילד וסטנדרטים משפטיים בינלאומיים אחרים שהצגנו בהקדמה. הפרוטוקול האופציונלי בנוגע למעורבות ילדים בסכסוך אלים דורש את קביעת 18 כגיל המינימום לכל דבר אחר פרט לגיוס בהתנדבות לכוחות החמושים של המדינה. מרבית הילדים בהתנדבות אינם מגויסים רשמית לארגון לוחם לפני גיל 15 אבל רבים מהם נדחים להשתתפות פעילה בסכסוך רב פנים זה כבר מגיל צעיר.

10. ילדים חיילים במיליציות יהודיות – המקרה של תנועת כהנא חי

קיימים מקרים רבים של אלימות ספונטנית של מתנחלים כנגד פלסטינים, כפי שראינו בפרק הקודם, אולם ישנן גם מיליציות יהודיות מאורגנות העוסקות בפעולות איבה באזור. בפרק זה נבקש למקד את תשומת לבנו במיליציה שכזו, קרוב לוודאי זו שהייתה מעורבת בפעולות האיבה יותר מכל – "כהנא חי".

כהנא חי היא תנועה ימנית קיצונית. היא מרוכזת בעיקר, אך לא רק, בהתנחלויות בשטחים הפלסטינים שנכבשו ב-1967. זוהי תנועה קיצונית שהתפצלה מתנועת "כך"¹²⁵ בין מטרותיה של התנועה – הקמת מדינה יהודית מנהר הפרת עד נהר הנילוס, הוצאת כל הלא-יהודים מהאזור, ויישובם של כל היהודים בארץ זו. בטווח הקצר יותר, מטרותיה המוצהרות הן הגנה על חיי יהודים, טיהור העם היהודי, הגנה על טוהר הגזע היהודי, שמירה על התנחלויות והקמת התנחלויות חדשות.¹²⁶

הן "כך" והן "כהנא חי" הוכרזו כארגוני טרור בלתי חוקיים בידי מדינת ישראל ב-1994.¹²⁷ מאז הן פועלות כארגוני מחתרת. איסוף מידע על קבוצות אלה אינו פשוט. חשוב להדגיש שאנו מצאנו אך מקור אחד שהיה פעיל בכהנא חי. למרות שניסינו לאמת עם מקורות חיצוניים כמה שיותר מהמידע שסיפק לנו מקור זה, חלק מהמידע שהשגנו הגיע מאדם אחד ועל כן יש להתייחס אליו בזהירות מסוימת. המקור שלנו, גל (שם בדוי), הוא בן 20 היום, והוא היה פעיל בכהנא חי כאשר היה בין הגילאים 12 ל-16, בין השנים 1996 ל-2000.

גל סיפר לנו כי ילדים מתקבלים לשורות הארגון החל מגיל 10 לאחר תהליך קבלה מיוחד, וכן שהם עוברים קורס אימונים בן 3 שנים (ראו בהמשך). הפעילים הצעירים של התנועה מאורגנים בתאים המונים 3-5 ילדים הלומדים באותה כתה בבית הספר. חברי התאים אחראים על הנחלת ערכי התנועה לחברייהם לכתה. כאשר הם מתקבלים כחברים בארגון, מעמדם בין חבריהם לכתה משתנה לחלוטין. כאשר הם נמצאים בכתה ח' הם כבר נחשבים 'אחראים' ונשלחים לבדם לישיבה בה עוד לא קיים תא של כהנא חי, ואחראים על הקמתו. ילדים עוברים לעתים קרובות משיבה אחת לשניה כחלק מדרישות הארגון למידור והתמחות.

ילדים אינם מחויבים להצטרף לתנועת "כהנא חי". למעשה, ילדים רבים מבקשים להצטרף אבל אינם מתקבלים. הם נשארים בשולי הארגון ורק סופגים את הערכים והולכים אחרי החברים הפעילים בארגון. גל סיפר לנו על ילדותו בקריית ארבע:

הגעתי לקריית ארבע בגיל 10. במשך שנתיים הייתי בכנף הפוליטית, לא הייתי בארגון עצמו. רק השתתפתי בכל מיני דברים שביקשו, הייתי חלק מהעדר שמובל על ידי הפעילים.

גל הסביר שבהתנחלויות אחדות החינוך בבתי הספר מבוסס על ערכי תנועת כהנא חי, ולכן ילדים כמהים להתקבל כחברים לתנועה:

[בבית הספר] אמורים ללמד ציונות וכל מיני דברים כאלה, אבל בהפסקות מסבירים שהציונות זה שטויות, זו אידיאולוגיה חתרנית ואנטי-יהודית, והאידיאולוגיה האמיתית היא הרב מאיר [כהנא].

בכדי להצטרף לכהנא חי צריך להיות מגויס בידי אחד מהחברים הצעירים בארגון (שעשויים להיות בסך הכל בני 13). הוא מזמין את הילדים לראיון אישי שלאחריו חברי התא יחליטו האם יש לגייס את הילד או לא. באם יחליטו לגייסו, יובילו את הילד בצורה ערמומית ("בוא נלך לטיול", "אני רוצה להראות לך משהו...") למקום מבודד. גל מסביר את המתרחש שם:

במקום המבודד הזה באים כמה אנשים, מבוגרים בדרך כלל, מסביבך. מושיבים אותך, מסבירים לך שהם מדברים על עניין רציני, ואם תזכיר את העניין שנפגשת עם האנשים האלה חייך וחיי משפחתך לא יהיו מי יודע מה טובים. אז שואלים אותך כל מני שאלות כלליות על דעותיך הפוליטיות... אומרים: 'טוב, תשמע, אנחנו רואים בך פוטנציאל גדול להיות פעיל כהנא חי ולהוביל את המהפכה היהודית. אתה רוצה להצטרף? זה משמעת עצמית. משמעת כלפי החברים. משמעת כלפי הרעיון. הקרבה עצמית מאוד גדולה. יכול להיות שתמות. יכול להיות שתכלא בבית סוהר, יכול להיות שיחטפו אותך. 1001 דברים יכולים לקרות. כל ילד בקריית ארבע שמציעים לו את הדבר הזה, אין להטיל ספק מה תהיה התשובה שלו. זה החלום שיציעו לך...' "

לאחר מכן יש טקס שבועת אמונים. הילד נשבע על רובה ותנ"ך לעמוד בחוקי התנועה, לא לעבור על פסקי ההלכה, לשמור על תורתו של מאיר כהנא ולהיות יהודי נאמן. בסוף הטקס חותכים את בהונו של הילד וצורבים אותה.

כל המגויסים החדשים עוברים קורס בן שלוש שנים אליו הם יכולים להצטרף החל מגיל 10. בקורס הם לומדים את האידיאולוגיה של התנועה ורוכשים מיומנויות קרביות.

הילדים לומדים לנהל מעקב אחרי אנשים, להימלט מאנשים שעוקבים אחריהם, לצותת לטלפון ולהימנע מציתות וליצור שיטות קידוד ופענוח. הם לומדים כיצד לארגן תא וכיצד ליצור תא חמוש. הם לומדים כיצד לקבל ולשלוח מסרים להנהגה. מיומנויות נוספות שנלמדות הן ניהול פעולות, הקמת מחסומים בכדי למנוע מעבר של פלסטינים, הטמנת פצצות, זיוף מסמכים, שמירה על סודיות בנוגע להתקפות, ארגון ליני' או הלקאה ספונטאניים, התנהגות תחת חקירה ובמעצר, שיטות סודיות לכתיבה מבית הכלא, ולצליחת בדיקות פוליגרף. דבר חשוב נוסף שהילדים לומדים, על פי גל, הוא מה לעשות עם זוג מעורב: עליהם לעקוב אחריהם ולהתנכל להם בכדי להפריד ביניהם ולהגן על טוהר הגזע היהודי.

בקורס הילדים לומדים כיצד להשתמש בסוגים שונים של נשק – אבנים, רוגטקות, רובים. הם לומדים כיצד לאסוף חומרים ליצירת פצצות וחומרי נפץ, ואיך להצית מכוניות ובתים.

בין הגילאים 13 ל-15 בדרך כלל הילדים צריכים לעבור מבחני נאמנות שונים. על פי רוב, המבחנים הם פעילויות בלתי חוקיות כמו גניבה או החדרת חומרים משלשלים לתוך סוכריות ומסירתן לילדים פלסטינים. המבחן הנפוץ ביותר הוא הצתת מכונית. גל:

המבחן הסופי הוא ללכת לבד לשכונה ערבית בחברון. נותנים לך את המספר זהות, צילום של האטו, אתה צריך להצית אותו.

מבחן נאמנות מסוג אחר כולל חקירת שב"כ מבוזמת. מספר אנשים חוטפים את הילד, קושרים אותו בחדר השוק ומאיימים עליו. הילד משוכנע בכל שלב שמדובר בחקירה אמיתית.

מהרגע שהם נמצאים בארגון, הילדים ממושמעים לחלוטין ועושים את כל מה שהמונים עליהם אומרים להם לעשות. הילדים משתתפים בפעילויות רגילות ומוטלות עליהם גם מטלות מיוחדות. משתמשים בילדים כמרגלים לעקוב אחר אנשים שונים כמו ראשי מועצות מקומיות, פעילים של ארגונים שונים או פעילי שלום בינלאומיים. המטרה היא הכנת התקפות. כמעט ולעולם לא חושדים בילדים וקל יותר עבורם להעביר דברים דרך קווי האויב. גל סיפר לנו על שבוע שהוא בילה במיסיון עם פעיל צעיר אחר בארגון. הם התחזו לתלמידי בית ספר, לבושים כנוצרים פרובוסלאבים. הם התחקו אחר תנועותיו של אחד מהמיסיונרים ודיווחו בכל יום לממונים עליהם.

נעשה שימוש בילדים גם כדי לאיים על אנשים כדוגמת עיתונאים או פעילי שמאל. בגלל שהשב"כ לא מכיר אותם עדיין ואינו מזהה את קולותיהם או מכיר את טביעות אצבעותיהם, הם יכולים לאיים על אנשים בדואר על ידי מכתבים מגזרי עיתונים או לבצע איומים טלפוניים בעזרת מערבל קול.

גל סיפר לנו על פעמים בחברון בהם הוא וילדים פעילים אחרים ככהנא חי חטפו ילדות פלסטיניות צעירות. בערך 10 מהם היו נכנסים לשכונות פלסטיניות באמצע הלילה וחוטפים ילדה. הם היו מחזיקים אותה בערך 3 ימים בכדי להפחיד את משפחתה ולאחר מכן מחזירים אותה.

חברי התנועה נהגו להיכנס לכפרים פלסטינים כנקמה וכדרך לשמור על הסטטוס קוו באזור חברון. לשאלה האם הוא נכנס אי פעם לכפר פלסטיני גל ענה:

כן, כמובן, פעמים רבות. כניסה לכפרים פלסטינים היא אחד הדברים החשובים ביותר לעשות... כדי לקבוע הבהרות חיים חשובות. כמו למי מותר להתקרב למעיין, למי מותר לרחוץ במעיין. איפה הסוסים שגנבתם? גנבתם רכב – אנחנו נחתוך לכם את החשמל. גנבתם כבשה – אנחנו ניקח את המים שלכם. הרגתם מישו, אנחנו ניכנס ונירה בתוך הכפר באופן מרוכז.

הילדים זורקים לפידים בוערים לתוך בתי פלסטינים ומציתים אותם. הם מטמינים פצצות מתחת למכוניות ומציתים אותן. הם הופכים דוכנים ומציירים עליהם מגני דוד. לפעמים הם מציירים מגני דוד על פנים של פלסטינים. הם משתינים בבארות, מענים ילדים פלסטינים עד שייבכו וזורקים אבנים על מכוניות ובשכונות פלסטיניות.

ביררנו עם ארגוני זכויות אדם¹²⁸ בנוגע לפעילויות אלה וקיבלנו אישור שבחברון היו מקרים של הצתת מכוניות ובתים פלסטיניים והריסת בניינים. בסאם עיד, מארגון Palestinian Human Rights Monitoring Group סיפר לנו גם על שמועות שלא אושרו לגבי חטיפת ילדות פלסטיניות.

יהודה שאול שירת כחייל ומפקד בחברון בזמן אינתיפדת אל-אקצא. הוא סיפר לנו על מקרים רבים בהם ילדים הציתו רכוש פלסטיני, פרצו והרסו חנויות ובניינים וכן שפלסטינים הוכו בידי מתנחלים צעירים.

בתקשורת הישראלית דווח שכהנא חי מארגנים קייטנות לילדים בהתנחלויות. איתמר בן-גביר, אחד ממנהיגי התנועה בירושלים סיפר לכתב מעיתון תל-אביב ביולי 2001:

יש לנו חמישה מחזורים. במחזור הראשון שהיה השבוע, יש 30 משתתפים מתוכם שבעה מאזור תל אביב. אנחנו מבקשים מילדים מתחת לגיל 16, שרוצים להשתתף, להביא אישור מההורים ... כולל ארוחות, הרצאות, שיעורים אידיאולוגיים וכנסים. יש גם מסע אלונקות.¹²⁹

נאמנות לארגון היא אחד מהדברים החשובים ביותר בכהנא חי. ההקפדה בעניין זה רבה מגיל מאוד צעיר. אם מתברר שחבר עובד כסוכן משטרה חשאי מקיימים טקס גירוש, שורפים את הבית שלו ומאיימים על חייו. גל תיאר את רגעיו הקשים ביותר כילד בארגון כהנא חי:

הדבר הכי קשה היה כשגילנו מרגל שב"כניק שהיה חבר שלנו. בן 17. היינו חברים שלו... אז מגיע בחור מהתנועה ואומר "תשמעו, יש פסק, צריך לאשפז בבית חולים את הבחור הזה והזהר". הבגידה זה הדבר הכי בעייתי... החברה הבוגרים הלכו והחטיפו לו מכות, ואנחנו חתכנו כל מני דברים, ורידים ביד, חרתנו לו על הלחי... העוצמה של הכעס על חבר ממש קרוב שפתאום מתגלה כמישהו מהצד השני... זה ממש ממש בעייתי.

כפי שהסברנו בתחילת הפרק, מרבית ממצאינו מסתמכים על מקור אחד. הצלחנו לאמת בעקיפין חלק מהמידע שהשגנו ממנו ממקורות היצוניים. יש מקום לנהוג בזהירות ולחקור חקירה נוספת את ממצאינו. ובכל זאת, אם ממצאינו אודות כהנא חי נכונים, הרי שהם מדאיגים במיוחד. מזה שנים רבות מיליציה זו מגייסת בצורה שיטתית ילדים חיילים, החל מגיל 10. באופן סדיר היא שולחת ילדים החל מגיל 13 לבצע פעולות איבה ולתקוף אזרחים. יותר מכך, שיטות פעולה אלה היו בתוקף לפחות מאז אמצע שנות ה-90, כלומר הרבה לפני תחילת אינתיפדת אל-אקצא. כל זה מורה על ארגון פוליטי ויוזמה צבאית מתוחכמים ועל יכולת לקבוע אירועים פוליטיים ולא רק ללכת אחריהם.

ממצאינו בפרק זה מוגבלים למיליציה כהנא חי אבל יש סבירות גבוהה שמיליציות אחרות, כדוגמת 'כך', מציגות דפוסי פעולה דומים. ישנה וודאות גבוהה שרשויות מדינת ישראל מודעות, לפחות במידה מספקת, לעובדה שנעשה שימוש בילדים חיילים במיליציות הבלתי חוקיות הללו. עם זאת, איננו מודעים לאף ניסיון של המדינה לטפל באופן פרטני בנושא גיוס ילדים בידי קבוצות אלה, שלא לדבר על ניסיון כלשהו לגרום להוצאת הילדים הללו מהמיליציות, שיקומם והחזרתם לחברה האזרחית.

11. שימוש בילדים פלסטינים למטרות צבאיות

אחד האספקטים המטרידים ביותר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני הנוכחי הוא המידה הגדולה של מעורבות ילדים בו, הן כקורבנות של האלימות והן כסוכנים וחיילים מגויסים. אחד הגופים הפעילים יותר בתחום זה הוא השב"כ (שירות הביטחון הכללי) – סוכנות הביטחון הפנימי של ישראל שאחראית בין השאר לאיסוף מודיעין בשטחים הפלסטינים הכבושים. אחת משיטות הפעולה שבהן השב"כ משתמש כדי לאסוף מידע היא גיוס 'סייענים' פלסטינים, הידועים גם בשם משת"פים (משתפי פעולה). ביניהם ילדים, והפעלתם כסוכנים בשטח. הנושא של משת"פים הוא נושא רגיש מבחינת כל הצדדים המעורבים וקשה מאוד להשיג מידע מוצק בנושא. השב"כ אינו מוכן לשחרר מידע בנוגע לדרכי פעולתו ובחברה הפלסטינית משת"פים נחשבים בוגדים הראויים למיתה. לאור זאת ברצוננו לציין לשבח את הדו"ח המקביל לשלנו של הסניף הפלסטיני של האגודה הבינלאומית להגנת הילד (DCI-פלסטין) בנוגע לשימוש בילדים כחיילים בפלסטין, הכולל דיווח מפורט על נושא גיוס ילדים כמשת"פים. הדו"ח של DCI-פלסטין מפרט את התהליך בו מגויסים ילדים פלסטינים כמשת"פים ומביא מספר רב באופן חריג של עדויות, בהתחשב בקושי במציאת עדויות בנושא. הדו"ח כולל גם סקר שנערך על ידי החוקרים ולפיו 63% מהילדים הפלסטינים המוחזקים בידי כוחות הביטחון הישראליים מתבקשים על ידי כוחות הביטחון לשרת כמשת"פים. כיוון שהדו"ח של DCI-פלסטין בנושא הוא כה מפורט ומעמיק החלטנו לעסוק יותר בהרחבת היריעה של הנושא באמצעות הוספת זוויות שונות להסתכלות על תחום השימוש בילדים פלסטינים למטרות צבאיות ישראליות, ולהתייחס בעיקר לשימוש שהשב"כ עושה בעינויים כדי לגייס ילדים ולשימוש בילדים פלסטינים כמגנים חיים.

לישראל יש היסטוריה של שימוש במשת"פים מבני המקום לצרכיה כמדינה כובשת. דוגמה היסטורית, גם אם טרייה למדי, היא המקרה של דרום לבנון. בעקבות הפלישה של ישראל ללבנון ב-1982, נסיגתה החלקית ב-1985, ובמהלך 15 השנים שלאחר מכן, ישראל המשיכה להחזיק בשטח גדול בדרום לבנון והקימה בשטח את צד"ל (צבא דרום לבנון) כדי שייצע לה להילחם במיליציות לבנוניות שהתנגדו לכיבוש. צד"ל היה צבא שהורכב מאזרחי לבנון ופעל תחת פיקוח ישיר של צה"ל והשב"כ. צד"ל נהג לגייס ילדים לבנוניים בכפייה באופן קבוע, חלקם כבר בגיל 12.¹³⁰ השב"כ גם השתמש בחלק מהילדים הללו בתור משת"פים, ששימשו לאיסוף מידע וביצוע פעולות שונות שהשב"כ דרש מהם לבצע. העובדה שישראל שלטה באזור ושלטה בצד"ל פירושה שישראל הייתה אחראית להפרות החמורות הללו של מוסכמות בינלאומיות נגד גיוס ילדים בכפייה.

שימוש השב"כ בעינויים על ילדים פלסטינים

אחד הנושאים שעולים ממקרי המבחן שמוצגים בדו"ח של DCI-פלסטין הוא השימוש בעינויים כחלק מהטקטיקה של השב"כ לגיוס ילדים משת"פים. אחד המקרים הוא המקרה של ראדא מעזה. ראדא מספר:

עצרו אותי ב-12 בינואר 2004, כשחציתי את הקו הירוק לתוך ישראל כדי לחפש עבודה... תוך שניות מצאתי את עצמי מוקף בחיילים ישראלים שעצרו אותי. הייתי במעצר במשך חודשיים. הייתי בחקירה במשך עשרה ימים, קרוב לחמש שעות כל יום. הכו אותי, עינו אותי, איימו עלי, כפתו אותי וקיללו אותי. במהלך החקירה איבדתי את כוחי מיום ליום. אחרי עשרה ימים הופתעתי מהיחס הטוב של החוקרים. הם הורידו ממני את האזיקים והחוקר התחיל לדבר איתי בצורה עדינה. הוא אמר לי שהם יודעים על המצב הכלכלי הרע של המשפחה שלי ושהם הולכים לעזור לי. אז הוא אמר שכל מה שהוא רוצה זה שאני אעזור להם בתמורה.¹³¹

ראדא מסיים את התצהיר שלו בסיפור כיצד הוא גויס בסופו של דבר לשירות השב"כ על ידי סחיטה מינית. הדו"ח של DCI-פלסטין כולל מספר מקרים של ילדים פלסטינים שעונו כאמצעי להחליש את התנגדותם להצעה לעבוד כמשת"פים. מדיווחים של הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ובצלם, שני ארגוני זכויות אדם בישראל, עולה שלמרות שישאל הפסיקה להשתמש בחלק משיטות העינויים שהיו מקובלות בעבר, עדיין כוחות הביטחון משתמשים בעינויים באופן תדיר וילדים אינם זוכים לחסינות מעינויים. מספר שיטות עינויים עדיין מופעלות, ביניהן הכאות, קשירות מכאיבות וכליאה בתנאים לא אנושיים שכוללים מניעת שינה, חשיפה לחום וקור קיצוניים ולאור מלאכותי לזמן ממושך.¹³² הגורם המכריע בגיוס כרוך לרוב בסוג כלשהו של לחץ לאורך זמן, למשל הנפקת אישור עבודה או סחיטה מינית של העצור כדי לגרום לו לשתף פעולה, אולם העינויים בהחלט משחקים תפקיד מרכזי בהחלשת כוח התנגדות שלו להצעה שעלולה לסכן את חייו.

השימוש בעינויים כנגד כל אדם, באשר הוא, נחשב פשע נגד האנושות, בהתבסס על תקנות בית המשפט הפלילי הבינלאומי.¹³³ נראה ששימוש בעינויים נגד ילדים הוא פשע חמור במיוחד, בעיקר בהתחשב בכך שהמטרה של העינויים היא להכריח את הילד לשרת את מערכת הביטחון של מדינה כובשת ולפעול נגד בני עמו.

שימוש בילדים כמגנים חיים

אחת ההתפתחויות המטרידות של אינתיפדת אל-אקצה התרחשה כשהיילי צה"ל החלו להשתמש בפלסטינים כמגנים חיים, תופעה שמוכרת יותר בישראל כ"נוהל שכ"ן". במקרים מסוימים החיילים מסתתרים מאחורי גבו של פלסטיני כשהם צועדים ברחוב או נכנסים לבית, במקרים אחרים הם מכריחים פלסטינים להזיז חפצים חשודים כדי שהם לא יצטרכו להמתין ליחידת סילוק פצצות או להסתכן בעצמם.

גם ילדים משמשים כמגנים חיים בידי חיילי צה"ל. בעתירה לבג"ץ שהגישו שבעה ארגוני זכויות אדם, ובראשם ארגון עדאלה, אנו מוצאות שתי עדויות לשימוש בילדים כמגנים חיים.¹³⁴ במקרה אחד החיילים החזיקו פלסטיני בוגר ואת ילדו בן ה-14 במרפסת ביתם והסתתרו מאחורי גבם תוך שהם מנהלים קרב יריות עם לוחמים פלסטינים. המקרה השני הוא של ילד פלסטיני בן 12 שבאיומי רובה אולץ לפתוח את כל דלתות החדרים בביתו כדי שהחיילים יוכלו לחפש בו. מקרה שלישי,

מוחמד בדואן בן ה-13 מהעיירה בידו שליד ירושלים קשור לג'יפ של משמר הגבול ומשמש כמגן חי נגד זריקת אבנים. 15 באפריל 2004. מקור: אינדימדיה ישראל:

http://israel.indymedia.org/zope/channels/imc_open_hebrew/111

הילד אך במקום זאת נעצר והוכה.¹³⁶ הרב אריק אשמן, שעומד בראש ארגון רבנים למען זכויות אדם, היה במקום וניסה להתערב לשחרור

הנער נשאר קשור למגן החלון של חלון הג'יפ במשך 4 שעות, ואז עוכב ונחקר עד לשעות הערב.

לפי החלטת האו"ם 1325¹³⁷ יש להקפיד הקפדה יתרה על שמירת נשים וילדים מפני פגיעה באזורי לחימה. המקרים הללו מראים לנו שצה"ל עושה בדיוק להפך כשהוא מציב ילדים בקו האש, משתמש בהם כמגנים חיים ומאלץ אותם לבצע משימות מסוכנות עבורו.

סיכום

הנושאים שהעלינו בפרק זה מתייחסים כולם לגיוס בכפייה או ניצול של ילדים כחלק ממערכה צבאית נגד עמם. ברוב המקרים נראה שהרוח השולטת היא אדישות לסכנה שאליה מוכנסים אותם ילדים פלסטינים שמשמשים כמשת"פים או כמגינים חיים. השימוש בעינויים כדי ללחוץ על ילדים פלסטינים לשרת כ-'סייענים' של השב"כ נראה מחריד במיוחד וראוי שהנושא ייבחן יותר לעומק.

סיכום עיקרי הממצאים והמלצות

בפרק זה נסקור בקצרה את הממצאים העיקריים המופיעים בדו"ח ונמליץ את המלצותינו לרשויות בישראל לגביהם. אולם לפני-כן, חשוב לנו להדגיש שלושה עניינים:

ראשית, הדו"ח מרבה להסתמך על החוק הבינלאומי ועל אמנות בינלאומיות, שביניהן כאלה שנכתבו במיוחד כדי להגן על ילדים במצבים של סכסוך ומלחמה בעולם כולו, ולקבוע סטנדרטים בינלאומיים בסיסיים לשמירה על ילדים. הצורך לשמור על החוק הבינלאומי תקף לא רק בעתות שלום. הוא חשוב עבורנו ועבור ילדינו, במיוחד בזמנים של אלימות גואה. תופעות גיוס הילדים הנסקרות בדו"ח זה מסכנות את שלומם של הילדים כאן ועכשיו. אם מתוך זלזול בחוק הבינלאומי נתעלם מסכנות אלה – נמעל בכך באחריותנו כחברה לשלומם של ילדינו.

שנית, דו"ח זה עוסק בגיוס ילדים על ידי מדינת ישראל, כוחותיה החמושים והתארגנויות חמושות של אזרחיה היהודים. במקביל לדו"ח זה, מתפרסם בימים אלה דו"ח שנכתב על ידי הסניף הפלסטיני של האגודה הבינלאומית להגנת הילד (DCI-פלסטין), העוסק בתופעות של גיוס ילדים בחברה הפלסטינית. חילקנו את העבודה בין שני הארגונים, ונמנענו מלהקור את תופעות גיוס הילדים בצד השני של המתרס. הדו"ח שלנו אינו מכיל התייחסות לגיוס ילדים על-ידי ארגונים פלסטינים, וגם לא התייחסות לילדים, ישראלים או פלסטינים, כקורבנות של התקפות מן הצד השני של המתרס. כל זה איננו פרי של 'חוסר איזון', אלא של התמקדות בנושא הנחקר. כוונתנו אינה לערר מסע האשמות של כל צד בסכסוך כנגד הצד השני אלא להתמקד באחריות של כל חברה לתופעות שמתרחשות בתחומה ובעריכת שינויים בתוכה פנימה.

לבסוף, חשוב לנו להזכיר שגיוס מתבצע לא רק בבקו"מ. בדו"ח זה השתמשנו בהגדרה רחבה של גיוס ילדים. נחזור על עיקריה של הגדרה זו:

- ילד הוא כל אדם שטרם מלאו לו 18 שנים.
- ילדים מגויסים לצבא או ארגון חמוש אחר כל אימת שהם מזוהים כחברים בו, למשל באמצעות לבישת מדים, גם אם פורמאלית הם לא נחשבים לחיילים שלו.
- בנוסף, ילדים מגויסים כאשר הם עוברים אימונים שכל תכליתם היא להכין אותם לקראת תפקוד בתוך ארגון לוחם, גם כאשר האימונים מתבצעים במסגרת שאיננה שייכת רשמית לארגון הלוחם.
- לבסוף, ילדים ייחשבו למגויסים גם כאשר הם ממלאים תפקיד כלשהו במערך התפקידים בצבא או בארגון לוחם אחר, שוב, בין אם הם נחשבים רשמית לחברי אותו ארגון ובין אם לאו.

נעבור לעיקרי הממצאים וההמלצות גופא. בראש ובראשונה ברצוננו לברך על כך שלפחות בכל מה שנוגע לגיוס חובה רשמי לשירות צבאי, נראה שמדינת ישראל משתדלת יותר מבעבר לעמוד בסטנדרטים בינלאומיים מוכרים. בשנת 2002 צעדה ישראל צעד משמעותי בכיוון זה, כאשר שינתה את חוק שירות הביטחון באופן שאינו מאפשר לגייס לשירות סדיר מי שטרם מלאו לו 18. המתחיל במצווה אומרים לו גמור. ראוי שישראל תמשיך את התהליך, ותאסור גם גיוס בהתנדבות של ילדים מתחת לגיל 18.

באותה ההזדמנות מומלץ שישראל תעגן את מחויבותה זו להגנת ילדיה גם בכך שתצטרף לאמנות בינלאומיות מתאימות. כך למשל, ישראל כבר חתמה על הפרוטוקול האופציונאלי לאמנה לזכויות הילד, בדבר מעורבות ילדים בסכסוך מזוין. מן הראוי עתה שהיא תאשרר את חתימתה על אמנה זו, ותודיע על גיל 18 כגיל המינימום לגיוס מכל סוג שהוא.

אבל, כאמור, הגיוס הפורמאלי הוא רק סוג אחד של גיוס, ובכל הנוגע לגיוס בלתי-פורמאלי לסוגיו השונים, המצב בישראל רחוק מאוד מלהשביע רצון.

ילדים בישראל לוקחים חלק בשמירה על יישובים, לרוב דרך המשמר האזרחי. ילדים רבים מגויסים למשמר האזרחי כבר מגיל 15. מערכת החינוך בישראל מעודדת ילדים להשתלב במערך ההגנה החמוש, ובמקרה אחד לפחות בית הספר מפעיל מערך עובדים לשיתוף פעולה עם המשמר האזרחי ומעלה את הציון השנתי לתלמידים שהתנדבו במשמר האזרחי. ילדים מתאמנים במטווח ומקבלים נשק ימים ספורים אחרי הצטרפותם למשמר האזרחי (זאת, אגב, בניגוד להוראות הכתובות), או אם הצטרפו קודם לכן – כאשר הם מגיעים לכיתה י"א. הם עורכים סיוורים לרוב ללא בגירים, הם בעלי סמכויות נרחבות כלפי האוכלוסייה האזרחית ואף פועלים במקרים של התרעות ספציפיות לפיגועים.

התופעה חמורה יותר כאשר מדובר בהתנחלויות בגדה המערבית, שם הילדים שומרים במתכונת דומה על יישובים הנמצאים במוקד הסכסוך הישראלי-פלסטיני ותחת איום מתמיד. במה שונה מעמדה של ילדה המתנדבת במסגרת המשמר האזרחי לאבטח התנחלות עם נשק בידה, מחייל בשירות סדיר המאבטח מתקן צבאי עם נשק בידו? הילדים הללו אינם שייכים רשמית לצבא ואינם לובשים את מדיו, אך זה לא משנה את העובדה שהם ממלאים תפקיד צבאי לכל דבר בגיל 16 או 17. שימוש בילדים להגנה על יישובים, ובעיקר במקומות בהם נשקפת סכנה ממשית לשלומם, אינו מוסרי. יתרה מזו, שיקול הדעת של ילדים לא פעם קל להטיה ונפשם רכה, ואין זה אחראי לתת בידיהם כלי-נשק שמסוגל להרוג בתוך סביבה של סכסוך אלים. יש להוציא לאלתר את הילדים מן הכוחות החמושים הללו, ולא לערב אותם בסכסוך בגיל כה צעיר.

בתי ספר צבאיים פזורים ברחבי הארץ ומחייבים את תלמידיהם לאורח חיים צבאי לכל דבר. הילדים לובשים מדים, עוברים אימונים צבאיים, רובם מתאמנים בירי, וחלקם אף מחויבים לשאת נשק לאורך היום. ילדים אלה אינם נשלחים לזירת הקרב, אולם הם מזוהים כחיילים, אפילו מעצם היותם לובשי-מדים. מדי הצבא נועדו להבחין בין חיילים לאזרחים, כאשר המזוהים כחיילים נחשבים פעמים רבות – מבחינת דיני המלחמה והחוק הבינלאומי – ל"מטרה לגיטימית" להתקפות אלימות. מדינה שבוחרת להלביש ילדים במדי צבא פועלת בחוסר אחריות משווע, ופשוט מסכנת את חייהם.

זאת ועוד, בתי הספר הצבאיים מגייסים תלמידים בני פחות מ-15 שנה. בחלק מהמקרים תלמיד יכול ללבוש לראשונה מדי צבא כבר בגיל 13. כפי שניתן לראות מאורח חייהם של הילדים בבתי הספר הצבאיים, ומהמשימות אותן עליהם לבצע, הרי שהם מגויסים בפועל, אפילו אם לא רשמית. גיוס ילדים בני פחות מ-15 בכל צורה שהיא נוגד במפורש את האמנה לזכויות הילד (סעיף 38) ונחשב לפשע בינלאומי לפי תקנון רומא של בית הדין הבינלאומי הפלילי משנת 1998.

את גיוסם של ילדים בני 15 ומטה לבתי-הספר הצבאיים ולפנימיות הצבאיות יש להפסיק לאלתר. זוהי הפרה בוטה של החוק. ואולם גם אם גילם מעל 15, עדיין מדובר בילדים מגויסים. אנו ממליצים להפסיק לזהות את התלמידים כחיילים – להפסיק להלבישם במדי וצבא, לתת נשק בידיהם וכיו"ב. על משרד החינוך והממשלה לחדול מעידוד ילדים להצטרף למסגרות הללו. למעשה, הדבר הטוב ביותר יהיה לסגור לגמרי את בתי הספר הצבאיים, ובכך להימנע כליל מצורה נוספת של גיוס ילדים לצבא. את צרכיו בחיילים בעלי הכשרה מיוחדת יכול הצבא לספק באמצעות מתן הכשרה לחיילים בגירים.

הצבא הישראלי משתף ילדים באימונים צבאיים במסגרות שונות, חלקן התנדבותיות וחלקן אף משולבות במסגרת חובות הלימודים בבתי-הספר. בכל המסגרות הללו מחויבים הילדים ללבוש את מדי צה"ל. בכולן הילדים נושאים נשק ו/או מתאמנים במטוח, כמו גם באימונים צבאיים או קרביים אחרים. בכולן הילדים חיים במסגרת צבאית, תנאים צבאיים, עוברים 'טרטורים' ונתונים להוראות מפקדיהם, כאשר הצוות כולו מורכב מחיילים. ילדים בכיתות י"א ו-י"ב נשלחים כחלק מתכנית החובה של בתי-ספר רבים לבסיס צבאי, לשבוע של אימונים והכנה לצבא (שבוע גדנ"ע). בתי-הספר מחייבים את התלמידים להשתתף באימונים. בחלק מהמקרים ידוע לנו שהמפקדים בשבוע אימונים זה אומרים לילדים כי בשעת חירום, באם יזדקקו להם, יקראו הילדים אשר עברו את הגדנ"ע ויוצבו בתפקידים עורפיים בצבא כחלק מן המאמץ המלחמתי.

כמו כן, ישנם ילדים הבוחרים לצאת לכמה ימים של מיונים ליחידות קרביות שונות, שם הם מתאמנים ונבחנים לקראת שיבוץם בשירות הצבאי העתידי שלהם. דוגמה נוספת לילדים העוברים אימונים צבאיים היא קורס בן חודש לילדים בני 16 אותו הפעיל משמר הגבול בשיתוף עם מועצה מקומית בשרון. במהלך הקורס למדו הילדים איך לבצע חלק ניכר מהעבודה הקרבית של חיילי משמר הגבול, במטרה להשתלב בעבודת הביטחון (בתור מתנדבי משמר אזרחי באזור התפר) מיד עם סיום הקורס. בכל המקרים הללו הילדים הופכים לחיילים לכל דבר למשך מספר ימים לפחות.

לא ייגרם למדינת ישראל כל נזק ביטחוני אם הצבא ימיון, יאמן ויכשיר חיילים בגירים לאחר גיוסם הרשמי בלבד, ולא ילדים צעירים. אנו קוראות לצבא ולמדינה להפסיק בראש ובראשונה לחייב ילדים להשתתף בתכניות אימונים צבאיות. יאה זה צעד חשוב קדימה אם יבטל צה"ל את כל סוגי האימונים הצבאיים לילדים.

במערך העבודה של צה"ל משולבים תלמידי תיכון אשר מגיעים לבסיסים צבאיים לעבוד, בעיקר במערך התחזוקה הצבאי. בתי-ספר תיכוניים שיש להם קשרי עבודה עם הצבא שולחים את תלמידיהם לבסיסי צה"ל להשלים את לימודי המקצוע, אך בפועל הופכים ילדים אלו לכוה עבודה זול עבור הצבא. בבסיס הצבאי הילדים עובדים ומתאמנים על עבודות נחוצות לצבא, ובמקרה אחד לפחות הילדים מקבלים שכר מהצבא עבור עבודתם. הם עובדים של הצבא לכל דבר ועניין, שייכים למערכת הצבאית ותומכים בה. לפחות בחלק מהמקרים, גם לימודיהם בבית-הספר הם בעצם הכשרה צבאית, כיוון שהמקצוע אותו הם רוכשים הוא מקצוע צבאי ייעודי, ולא מקצוע אזרחי.

מקרה חמור במיוחד (שאיננו בגדר מקרה מבודד) הוא המקרה של ניצול עבודת ילדים אוטיסטים על-ידי הצבא. ילדים אלו נשלחים על ידי בית ספרם (שהוא בית-ספר לחינוך מיוחד) לעבודה בבסיס צבאי, שם הם מבצעים בעיקר עבודות תחזוקה פשוטות במדים. אף-על-פי שמבחינה רשמית הילדים האוטיסטים לא עוברים תהליך חיול, בפועל הם מתפקדים כחיילים לכל דבר ומחליפים חיילים סדירים בעבודתם. לילדים האוטיסטים יש מושג קלוש מאוד לגבי אופי הארגון אותו הם משרתים, לגבי מטרותיו, ולמעשה ניתן לומר בבטחה שמעולם לא שיתפו אותם בחשיבה אודות משמעות מעורבותם בצבא. אלו הם ילדים שאינם מסוגלים להתנגד באמת לשליחתם לבסיס הצבאי וקשה לומר עליהם שהם עובדים בצבא בהתנדבות.

הילדים הנשלחים לעבודה בצבא הם ילדים מקבוצות מוחלשות בחברה. הצבא נתפס כגורם מקדם בחברה, אך למעשה לתלמידיהם הללו לסדר ארגונים בבסיס צבאי זהו ניצול פשוט. אנו סוברים כי יש להפסיק מיד את שליחתם של ילדים לעבודה בצבא, לא משנה מה טיבה של עבודה זו. על בתי-הספר הרוצים ללמד את תלמידיהם מקצועות טכניים לעשות זאת במסגרת אזרחית בה הילדים לא הופכים להיות עובדים מנוצלים למטרות לחימה. כמו כן, יש למצוא מסגרות אזרחיות לקידום קבוצות מוחלשות, ולהפסיק לנסות ליצור מובילות חברתית בישראל באמצעות גיוס לצבא. זו מטרה שהצבא לא נועד למלא, לא יכול למלא, ובמילא אינו ממלא אותה בפועל.

בישראל קיים חוק שירות עבודה לשעת חירום, לפיו כל אדם מגיל 16 מחויב להתגייס ולתמוך בלחימה או בעורף באם ייקרא לכך על ידי המוסמכים בחוק. בעבר כבר נקראו ילדים לשרת את האומה הלוחמת, בין אם מתוקף חוק זה, ובין אם לאו. כך היה בזמן מלחמת יום הכיפורים, וכן לקראת מלחמת המפרץ של 1991, אז נשלחו ילדים למוקדי חלוקת מסכות אב"כ

המנוהלים על ידי הצבא לעבוד עם החיילים. מקרים אלה מעידים על כך שילדים, לפחות מגיל מסוים, נתפסים בעיני גופים מקבלי החלטות בישראל כעתודת כוח-אדם שיכולה לעמוד לרשותו של הצבא. למיטב ידיעתנו, חוק שירות העבודה לשעת חירום לא הופעל על ילדים כבר שנים רבות. העלאת גיל המינימום לגיוס לפי חוק זה, או לחילופין ביטולו של החוק, יכולה להיות פעולה סמלית, אך ראויה.

החינוך המיליטריסטי מתחיל בחברה הישראלית כבר מגן הילדים ומתבטא במגוון רחב של תופעות. מבין התופעות הללו התמקדנו בנושא של גיוס סימבולי – כיצד יוצרים בילדים תחושה שגם עליהם מוטלת החובה להשתתף במאמץ המלחמתי. סקרנו את השפעת הנוכחות הגבוהה יחסית של חיילים במערכת החינוך, את תוכניות ההכנה לשירות צבאי שמשרד החינוך, צה"ל ומשרד הביטחון מפעילים כתוכניות חובה בבתי הספר התיכוניים וכן התמקדנו בסוגיות חוקיות שעולות מהגדרה ייחודית שקיימת כמעט רק בישראל – מעמד המיועד לשירות ביטחון (מלש"ב).

לדעתנו מערכת החינוך מחויבת לקידום נושא הגיוס לשירות צבאי במידה כזו שהיא כלל לא עוצרת לשאול את עצמה מה התועלת ומה הנזק של השקעה בהיקף כה רב בנושא זה עבור הילדים. לדעתנו יש מקום לבחון מחדש את הדגש על שירות צבאי במערכת החינוך ולהפחיתו במידה ניכרת, אם לא לבטלו כלל. העיסוק הרב בנושא משמש בעיקר לגייס את דעתם של התלמידים, בעידן שבו המוטיבציה לשירות צבאי מפנה את מקומה בהדרגה למוטיבציה לחיים אזרחיים על מגוון אפשרויותיהם. הוא נראה מוגזם בעידן שבו רבים מהילדים בישראל, כמחצית מהם, כלל לא מתגייסים. אנו סבורות כי התוכניות השונות להכנה לשירות צבאי, המופעלות בבתי-הספר התיכוניים, מבטאות את מחויבותה של מערכת החינוך לספק לצבא כוח אדם איכותי ובעל מוטיבציה. מחויבותה העקרונית של מערכת החינוך לטובתם ושלומו של תלמידה – אשר אמורה הייתה להיות נר לרגליה בכל עת – נדחקת פעמים רבות הצידה אל מול דרישות המערכת הצבאית.

הצלחנו למצוא מידע קונקרטי לגבי גיוס ילדים למיליציות יהודיות רק במקרה של תנועת 'כהנא חי', אם-כי סביר להניח שהמצב במיליציות אחרות אינו שונה באופן דראסטי. מצד שני, רוב המידע שלנו לגבי 'כהנא חי' מגיע ממקור יחיד (אמין למדי להערכתנו), ועל כן יש לנקוט מידת-מה של זהירות לגבי תוקף הממצאים. לפי הממצאים שגילינו, תנועת 'כהנא חי', תנועה ימנית קיצונית בלתי-חוקית, מגייסת לשורות פעיליה ילדים בני 10 ומעלה. לילדים אלו תפקידים מיוחדים בארגון אותם הם יכולים לבצע מתוקף היותם בלתי מוכרים לשב"כ ולמשטרה. כמו כן, הילדים לוקחים חלק בפעילות השוטפת הכללית של הארגון, ובכלל זה גם פעולות איבה כלפי פלסטינים. הם גם אחראים להקמת תאים נוספים של הארגון. הילדים עוברים קורס בן 3 שנים המכשיר אותם לבנות מטענים, להשתמש בנשק על סוגיו הרבים, לרגל, לזייף מסמכים ועוד. במהלך ובסוף הקורס על הילדים לעבור טקסי חניכה ומבחני נאמנות שונים. הילדים אמנם מתנדבים להצטרף לפעילות זו, אך יש לקחת בחשבון את רמת המודעות והחשיבה העצמאית שיכולים להפעיל ילדים בשנות העשרה המוקדמות לחייהם. מדובר כאן בניצול ילדים ממדרגה ראשונה על-ידי תנועת 'כהנא חי', המכניסה אותם למעגל האיבה כבר בגיל כה צעיר, ומיטב הסיכויים כי יישארו בו עוד שנים רבות.

קשה לנו מאוד להאמין שהמידע שהצלחנו לגלות במהלך הכנת הדו"ח הזה בעניין תנועת 'כהנא חי' הוא בבחינת חידוש עבור רשויות המדינה הרלוונטיות. מצד שני, איננו רואות שום ניסיון מצד גורמים ממשלתיים או אחרים לטפל בעיית גיוס הילדים על-ידי מיליציה זו, או בגורמי ההנעה לגיוס, שלא לדבר על פעולות של דה-מוביליזציה, שיקום ושילוב של הילדים המגויסים חזרה בחברה האזרחית. היעדר פעולה זה של הרשויות הממשלתיות השונות שיכולות לטפל בנושאים האמורים אומר דרשני. המלצתנו בנושא זה לגורמים הממלכתיים הרלוונטיים היא, אם-כן, לפתוח במאמץ מניעתי מסיבי על מנת להפסיק, או כהתחלה לצמצם בצורה משמעותית, את תופעת גיוס הילדים על-ידי מיליציות יהודיות אלה, ולפעול למען שיקומם של ילדים שגויסו בעבר.

מלבד הילדים המשתתפים בפעולותן של מיליציות מאורגנות, ישנם ילדים בהתנחלויות רבות בשטחי הגדה המערבית, המעורבים בפעילות עוינת ואלימה כלפי פלסטינים, חיילים ושוטרים ישראלים ופעילי שלום. ככל הנראה, חלק הגדול של פעילות זו אינו מאורגן בידי גוף כלשהו, אלא הילדים, בגילאים שונים, הם אשר יוזמים התקפה קטנה כגדולה. לעיתים היא ספונטאנית כלפי עוברים ושבים, ולעיתים היא מאורגנת מראש כדוגמת המאבקים על פינוי מאחזים או כניסה אלימה לכפרים פלסטינים. על-פניו אין כאן מקרה של גיוס לארגון כלשהו, אך אנו רואות בחומרה תופעה של ילדים המתארגנים עצמאית כקבוצה ופעילים באלימות ובתוקפנות, מתוך הנחה שהבחירות שלהם מוטות ומושפעות מהאווירה המיליטנטית בה גדלו, ומהחינוך שקיבלו. בקהילות רבות קיים לחץ רב להשתתף בפעולות לגירוש או לפגיעה בפלסטינים והילדים מושפעים ממנו מאוד, ובוחרים לבצע פעילות צבאית מאורגנת קיימת גם היא, כדוגמת קייטנות הנערכות בהתנחלויות רבות המכשירות ילדים בני 16 ומעלה להתנגד לפינוי מאחזים. הילדים לומדים לחתוך גדרות, להתחמק מחסומים ולצלוח חקירת שב"כ.

לסיום, חלק מהמנדט של דו"ח זה כלל בחינה של מקרים בהם כוחות ישראלים מגייסים או כופים על ילדים פלסטינים לשרת אותם בפעולות צבאיות שלהם.

צה"ל עושה שימוש כפוי בילדים פלסטינים לצרכים מבצעיים בשעת הלוחמה בשטחים בהם הוא הכוח הכובש משנת 1967. ילדים אלו הם הקבוצה הפגיעה ביותר, עליהם הצבא גם מחויב להגן מתוקף אמנת ז'נבה הרביעית. במקום להגן על הילדים, הצבא משתמש בהם כמגן אנושי בעת לחימה בתוך שטח בנוי כמו גם בהפגנות. כמו כן, הצבא משתמש בילדים לפינוי חפצים חשודים או לפעילות במבנים החשודים כממולכדים. כל אלו הם רק דוגמאות לניצול שהצבא עושה, בכפייה, בילדים פלסטינים – הקבוצה הכי פגיעה וכך, הנוחה ביותר לניצול.

נושא נוסף שעולה בהקשר של שימוש בילדים פלסטינים הוא גיוס ילדים פלסטינים כמשת"פים, ילדים שכופים עליהם לפעול נגד הקהילות שלהם תוך סיכון חייהם אם יתפסו בידי אנשי ארגונים המושים פלסטיניים. נושא זה נסקר בהרחבה בדו"ח המקביל שהוכן על ידי עמיתינו הפלסטינים מ-DCI-פלסטין ולנו היה מעט מאוד להוסיף לממצאים של מחקרם המרשים בהיקפו בנושא. בדו"ח זה הדגשנו, והבאנו סימוכין נוספים לכך מארגוני זכויות אדם אחרים שמתמחים בתחום זה, שבין השיטות המתועדות שהשב"כ מפעיל כדי לגייס ילדים כמשת"פים ניתן למצוא מספר שיטות של עינויים. עובדה זו נראית בעינינו חמורה במיוחד. על מדינת ישראל לחדול משימוש בעינויים לאלתר ולהקים מנגנונים חזקים שימנעו את הסכנה של שימוש באמצעים אלו בעתיד, ובמיוחד כשמדובר בילדים.

אין שום דרך להצדיק את הניצול של ילדים של אוכלוסייה כבושה לצרכים המבצעיים של הכוח הכובש. מדינת ישראל צריכה לתת את הדעת לכך שהיא נושאת באחריות להגנה על ילדים פלסטינים בדיוק כפי שבאחריותה להגן על ילדי ישראל. על כולנו להירתם למשימה של שמירת הילדים משני הצדדים מחוץ לסכסוך הישראלי-פלסטיני. שימוש בילדים לצרכים צבאיים תוך סיכון חייהם משיג רק את המטרה ההפוכה. כפי שהעירו בחוכמה מנסחי עקרונות קייפ-טאון:

כדי להפחית התנדבות לכוחות הצבא שמנגד, יש להימנע מלהטריד או לתקוף ילדים, בתיים של ילדים ומשפחותיהם

מעל לכל כדאי שנזכור את מלותיו של דזמונד טוטו: "פשוט אין שום תירוץ, שום טיעון שאפשר לקבל לחימוש ילדים".¹³⁸ גיוס ילדים הוא פשע, יהיו אשר יהיו התירוצים וההצדקות שניתנים לתופעה. יש להפסיק את כל צורות גיוס הילדים.

הערות

- 1 http://www.btselem.org/Hebrew/Statistics/AI_Aqsa_Fatalities.asp ראו
- 2 כך, צלף ישראלי דיווח בראיון להארץ שעל פי ההוראות שהוא קיבל, ירי אף בילדים בני 12 נחשב לגיטימי בתנאים מסוימים. ראו: הס, אמירה, "בעשר שניות צריך להעריך בן כמה הוא", הארץ, 20 בנובמבר 2000.
- 3 בהקדמתו ל-, Brett, Rachel and McCallin, Margaret (1998), *Children: The Invisible Soldiers*, Rädda Barnen, Sweden, p. 7.
- 4 כפי שכבר צוין, גיוסם של ילדים בידי קבוצות חמושות פלסטיניות נמצא מחוץ לתחומו של דו"ח זה. זהו תחום עיסוקו של הדו"ח המקביל של DCI-פלסטין.
- 5 על פי המידע שפורסם בידי בצלם (http://www.btselem.org/Hebrew/Statistics/AI_Aqsa_Fatalities.asp), 32 מהפלסטינים שנהרגו באינתיפדת אל-אקצא, 3 מתוכם ילדים, נהרגו בידי אזרחים יהודים. בחלק מהמקרים אזרחים אלה הם למעשה חברים במליציות היהודיות.
- 6 *Cape Town Annotated Principles and Best Practice on the Prevention of Recruitment of Children into the Armed Forces and Demobilization and Social Reintegration of Child Soldiers in Africa*, adopted by the participants in the Symposium on the Prevention of Recruitment of Children into the Armed Forces and Demobilization and Social Reintegration of Child Soldiers in Africa, organised by UNICEF in cooperation with the NGO Sub-group of the NGO Working Group on the Convention on the Rights of the Child, Cape Town, 30 April 1997.
- מסמך זה יכונה להלן 'עקרונות קייפטאון'.
- 7 לפרטים נוספים, ראו את הדו"ח של וועדת אור שהוקמה בידי ממשלת ישראל כדי לחקור אירועים אלה. הדו"ח נמצא באינטרנט ב-http://or.barak.net.il/inside_index.htm
- 8 ראו למשל מידע שמוצג באתר בצלם <http://www.btselem.org/english/torture>
- 9 כמה אירועים שכאלה באזור חברון תועדו בידי "קבוצות שומרי השלום הנוצריים בחברון", ואפשר למצוא תיאור שלהם באתרם, www.cpt.org.
- 10 ראו בג'צ' 2056/04, פסקה 23.
- 11 Defense for Children International – Israel Section, *A Mixed Bag: Lawmaking to Promote Children's Rights, Ongoing Discrimination, and Many Serious Violations*, Prepared for the Pre-session Working Group UN Committee on the Rights of the Child – 31st Session, April 2002, pp. 219-220, http://www.crin.org/docs/resources/treaties/crc.31/IsraelCoal_ngo_report.pdf.
- 12 שם. אב"י (DCI-ישראל) מביעה בהקשר זה חשש שהמתנדבים הצעירים עלולים להיות בסכנת התקפה בדרכם לבסיסי אימונם וחזרה אם בסיסים אלו ממוקמים בשטחים.
- 13 לצורכי קיצור אנחנו מציגים כאן מצב די מורכב בצורה פשטנית למדי. כך, לעתים קרובות מאפשרים לאנשים שמבקשים להימנע מהגיוס בשקט לעשות כן בקלות יחסית. דבר זה תלוי בגורמים רבים. ביניהם גם עמדתו האישית של הפקיד הצבאי מולו ניצבים. לעומת זאת אנשים שנוקטים בפעולה ציבורית של סירוב להתגייס לצבא (במיוחד סרבני מצפון) זוכים ליחס קשוח ולעיתים נאסרים. (גברים שמסרבים להתגייס לשרות סדיר נשלחים לכלא בתכיפות הגבוהה ביותר). עם זאת, המספרים מדברים בפני עצמם.
- 14 המידע האחרון על נתוני גיוס (לשנת 2002/3) פורסם לאחרונה בידי סגן הרמטכ"ל הפורש, אלוף גבי אשכנזי. ראו: מרציאנו, אילן וגרינברג, חנן, "סגן הרמטכ"ל: בנות רבות לא מתגייסות בגלל 'חוסר מוטיבציה'", *Ynet*, 13 ביולי 2004, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2946559,00.html>. לניתוח של המידע הסטטיסטי המטעה משהו המוצג בידי רשויות הצבא מזמן לזמן בנוגע לנתונים הממשיים ראו: <http://www.newprofile.org/showdata.asp?pid=416>
- 15 לסקירה של תולדות הארגונים הצבאיים בתנועה הציונית ראו לוי, יגיל (2003) *מיליטריזם חומרי בישראל*, תל-אביב: ידיעות אחרונות, וכן מאמר תמציתי של מאיר פעיל
- 16 Pa'il, Me'ir (2003), *From Hashomer to the Israel Defence Forces - Armed Jewish Defence in Palestine*, <http://www.israel.org/mfa/go.asp?MFAH027z0>.
- 17 ריבלין, גרשון (עורך) (1992), *עלי זית וחרב*, תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון, עמ' 139.

- 18 ישראלים מודעים לכך שגיוס לצבא הוא חובה ולמרות זאת נוטים להתייחס אליו כמו 'תרומה' ו-
'הקרבה'. לדיון נוסף באספקטים של שירות בהתנדבות ראו פרק 6 בנושא התנדבות לסיירות.
- 19 דרומי, אורי, "הגדנ"ע הציל את ירושלים", מוסף ספרים הארץ, 5 במאי 2004.
- 20 אוסטפלד, זהבה (1994), צבא נולד – שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב: משרד הביטחון
- 21 בר-גיל, שלמה (1995), עליית הנוער: מדיניותה ופעילותה בשיקום ובקליטה של שארית הפליטה 1945-1955, ירושלים:
האוניברסיטה העברית.
- 22 הטקסט האקדמי הקלאסי לדיון בנושא מיליטריזם בחברה הישראלית הוא קימרינג, ברוך (1993), "מיליטריזם בחברה
הישראלית", תיאוריה וביקורת, 4, עמ' 123-141. ראו גם: Lomsky-Feder, Edna and Ben-Ari, Eyal (eds.) (1999),
The military and militarism in Israeli society, Albany, N.Y.: State University of New York Press
- 23 פרטים על תקציב המדינה ניתן למצוא באתר משרד האוצר <http://www.mof.gov.il/budget2004/t-226.pdf>
- 24 אפרתי, דניאל, "כולנו נתינים של הצבא", הארץ, 20 באפריל 2003
- 25 "19 חברי צוות וכמיליון וחצי תושבים", צוות – ביטאון גמלאי שירות הקבע בצה"ל, גיליון 67 (דצמבר 2003 – ינואר 2004).
ברצוננו להודות לאדי סער על שהביא מידע זה לידיעתנו.
- 26 ראו מרון, חנן, "הפז"מ דופק", קול הנגב, 15 באפריל 2004.
- 27 הדוגמא הבולטת ביותר לכך היא הניצול של ילדים אוטיסטים שנסקר בפרק 7.
- 28 מערכת החינוך הישראלית מחולקת על פי רוב לארבעה 'זרמים': זרם החינוך הממלכתי המשמש בעיקר לחינוך האוכלוסייה
היהודית החילונית, זרם החינוך הממלכתי-דתי, המשרת בעיקר יהודים דתיים-שומרי מצוות, זרם החינוך התורני, המשמש בעיקר
את האוכלוסייה היהודית החרדית, וזרם החינוך הערבי, המשרת בעיקר את המיעוט הפלסטיני בישראל. כאן, ולאורך הדו"ח,
אנחנו מתייחסים למצב בזרם החינוך הממלכתי, שהוא הגדול מבין הארבעה. מרבית הדברים שנגיד נכונים אף ביתר שאת עבור
זרם החינוך הממלכתי-דתי. המצב הוא שונה באופן מהותי בזרם התורני ובזרם הערבי, בייחוד מכיוון שזרמים אלה משרתים
קבוצות אוכלוסייה שאינן מגויסות. בהעדר ראיות המרמזות שקיימת תופעה של גיוס ילדים בקהילות אלה, החלטנו להותיר
אותם, על פי רוב, מחוץ לתחום המחקר של דו"ח זה.
- 29 ראו גם סעיף 26(2) של ההצהרה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם וסעיף 13 לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות,
חברתיות ותרבותיות.
- 30 נוהג נפוץ זה תואר ספציפית כגורם למיליטריזציה ב-הרמט, גל, "הם נראו לי אנשים מקסימים אלה שנהרגו" או סיפורים של
צעירים על חוויות חינוך וצבא", הרצאה שניתנה בכנס מיליטריזם וחינוך: מבט ביקורתי, ירושלים ותל-אביב 29-31 במאי 2001.
- 31 שם. רותי הילר, פעילת פרופיל חדש, מדווחת (גם כן בהרצאה שנתנה יחד עם דבי בירנבאום, ורד שומרון ורזיה מרון בכנס
מיליטריזם וחינוך, מבט ביקורתי, ירושלים ותל-אביב 29-31 למאי 2001, שכותרתה "פעילות הורים נגד מיליטריזם בבתי הספר
של ילדיהם") על התערבות מוצלחת שלה בקיץ 1999 שגרמה לשינוי התוכנית התלת-שנתית של בית הספר בו בנה לומד, שעל
פיה כל טיולי בית הספר היו אמורים להיערך בשדות קרב לשעבר, תחת הכותרת: "בעקבות מלחמות ישראל". בנה היה בן 12
באותו זמן. יוזם התוכנית היה המורה האחראי על לימודי הגיאוגרפיה בבית הספר – קצין צבאי בדימוס שהפך למורה.
- 32 אם כי ספרי לימוד יכולים להיות שונים לחלוטין זה מזה במאפיין זה. כך, גליה זלמנסון לוי ("ללמד את ספר יהושוע והכיבוש או:
מחווה לג'ורג' תמרין", הרצאה בכנס: מיליטריזם וחינוך: מבט ביקורתי, ירושלים ותל-אביב, 29-31 במאי 2001) ניתחה שני
ספרי לימוד שונים לכתה ד' על ספר יהושוע, בהם צבאו של יהושוע זוהה שוב ושוב עם צה"ל ומעשי הזוועה שהוא ביצע (לפחות
על פי סטנדרטים מודרניים), כפי שהוצגו בסיפור המקראי, הוצדקו או לא נידונו בספרים. מצד שני, מחקר עדכני נוסף
(פרלשטיין, מ. בן גיאת, ר. ואוהד-קרני, י. בחינת ספרי הלימוד הישראלים בבתי הספר היסודיים של מערכת החינוך הממלכתי,
המכון הישראלי/פלסטיני למחקר ומידע (IPCRI), אפריל 2004) בחן את ספרי הלימוד השונים ולא מצא זיהוי בין ספר יהושוע
וכיבושים בני זמננו. בספר לימוד זה תלמידים מעודדים למעשה לקרוא את הסיפור המקראי באופן ביקורתי. נראה שחד-צדדיות
בספרי ההיסטוריה היא מאפיין אחיד יותר. כאן, ממצאי מחקר IPCRI שלעיל תואמים בבסיסם את ממצאיה של אסתר יוגב,
"ספרי הלימוד ותוכניות הלימודים בהיסטוריה – בין צו המורשת לאופק ההיסטוריה", הרצאה בכנס: מיליטריזם וחינוך: מבט
ביקורתי, ירושלים ותל-אביב, 29-31 במאי 2001.
- 33 קרח-שבג, דליה, טל לאה ואלון, עמנואל. על קצה הלשון- ד'. ישראל: מודן 1989. תודתנו נתונה לשני וורנר על שהביאה דוגמא
זו לידיעתנו.
- 34 <http://www.yoter.co.il/>
- 35 <http://www.libi-fund.org.il/index.html>
- 36 <http://glz.msn.co.il/glz/news/nachon/062BB49E2D9F43958D5DFACF5264B681.htm>
- 37 הרי כמה קישורים לדיווחים על יוזמות כאלה שפורסמו באינטרנט – בידי משרד החינוך <http://207.232.9.131/merkaz/>
<http://www.tel-aviv/ta toda end 2.htm>; <http://www.archion.yton13.htm>; בידי רשויות מקומיות: <http://www.tel-aviv/ta toda end 2.htm>

http://merom.kibbutz.org.il/data_public1/GeneralPub_mycity.co.il/main/ramat-gan/article.asp?id=1233
<http://ramat-aviv-gimel.tlv.k12.il/>; <http://www.rothberg.org.il/tikva.htm> lic/moaza-dalia.htm בידי בתי ספר:
http://mail.edu-negev.gov.il/projects/pro_hitnad.html ובידי מועצות נוער ותלמידים מקומיות ובית-ספריות:
http://www.geocities.com/carmelsea_2000/hevra/moatza_shlomytp/sites/bialik/moetzet_talimidim.htm
http://www.pardesia.muni.il/kids_noar_sport/activ/moatza.htm; http://dev.asaf.kfar-olami.org.il/pedagogical/moezet_talimidim/moezet_peilut.htm; http://www.pardesia.muni.il/kids_noar_sport/activ/moatza.htm

http://merom.kibbutz.org.il/data_public1/GeneralPublic/moaza-dalia.htm 38

הראל, חנה (1974), בהתייבב עם – מדריך למורה, משרד החינוך. מדריך זה הוא חלק תוכנית הלימודים הרשמית המיוחדת הראשונה בנושא 'הכנה לצה"ל'. הציטוט שלמטה מובא שוב בפרק 3 העוסק בתוכניות הלימודים הללו.

מזלי, רלה, ושגיא פונדק, מיכל (לא פורסם), טקס יום העצמאות לכל גני הילדים בהרצליה – 22 באפריל 2004. יצאנו נשכרות מאוד גם מהניתוח הראשוני של האירוע, המופיע בדו"ח זה.

בישראל, כל כלי הנשק הללו נתפסים על פי רוב כסמל לביטחון מוגבר ולא כסכנה בטיחותית.

לביא, אביב, "אל המגלשות קדימה הסתער" הארץ, 28 ביוני 2002.

43 See e.g. Gor, Haggith (2003), "Education for War in Israel, Preparing Children to Accept War as a Natural Factor of Life", Saltman, K. and Gabbard, D. (eds.) *Education as Enforcement: The Militarization and Corporatization of Schools*, Routledge.

44 גור, הגית, "מיליטריזם בחינוך לגיל הרך", הרצאה בכנס: מיליטריזם וחינוך: מבט ביקורתי, ירושלים ותל-אביב, 3-29 במאי 2001.

45 איתן ברונשטיין, מכתב שנשלח בדואר אלקטרוני לפעילות פרופיל חדש, 24 באפריל 2004.

46 ארוניסריינהרץ, קרולין, "לקבלת המנהל המורים יעברו להקשב", מעריב אינטרנט, 14 בנובמבר 2002. <http://www.nrg.co.il/online/archive/ART/380/165.html> וכן קדוש, רות, "לא הכנתי שיעורים, המפקד", מעריב אינטרנט, 2 ביולי 2003. <http://www.nrg.co.il/online/archive/ART/503/193.html>

47 ניתוח מפורט של כישוריהם של אותם מנהלים ניתן למצוא בהרצאתה של הנרייט דהאן קלב "גנרלים בחינוך: אנשי צבא כמנהלי בתי ספר" שהוצגה בכנס מיליטריזם וחינוך: מבט ביקורתי, ירושלים ותל-אביב, 31-29 במאי 2001.

48 ארוניסריינהרץ, קרולין, "שיעור מולדת", מעריב אינטרנט, 4 ביוני 2003, <http://www.nrg.co.il/online/archive/ART/488/629.html>

49 הראיון נערך בהרצליה, ב-10 באפריל 2004

50 וזאת למרות העובדה שהוצגה במבוא שרוב הצעירים בישראל לא מתגייסים לצבא.

51 הראל, חנה, שם.

52 לוסקי, אבי (1984) לקראת השירות בצה"ל – חומר מתודי לקצין ולמחנך, תל-אביב: משרד הביטחון

53 משרד החינוך, מינהל חברה ונוער, "הכנה לצה"ל: נכונות לשרת ומוכנות לצה"ל", תדפיס מתוך חוזר המנהל הכללי תש"ס/4(א), דצמבר 1999, הוראות קבע, 7-7.1, עמ' 25.

54 ון-גלדר, אלעד, "מסמך רקע לדיון בנושא: תוכנית 'הנכונות לשרת ומוכנות לצה"ל' מוגש לוועדת החינוך והתרבות" ירושלים: הכנסת - מרכז מחקר ומידע, 17 במרץ 2003, עמ' 3 <http://www.knesset.gov.il/mmm/doc.asp?doc=m00657&type=rtf>

55 <http://www.alehlod.co.il/aravit.html>

56 לתיאור של משתתפים ראו http://dev.asaf.kfar-olami.org.il/pedagogical/aravit/aravit_m_gadna.htm

לתיאור של הצבא ראו http://www.l.idf.il/aman/Site/EnterTelem/EnterTelem.asp?folder_id=40025

57 אתר התוכנית אהר"י <http://www.aharai.org.il> תיאור חוויות של המשתתפים בתוכנית אפשר למצוא בכתובת http://community.walla.co.il/ts.cgi?tscript=f/boards/file_board&forum_id=1272&group_id=1&b=1&cat_id=5.03&board=5

58 הראיון נערך בחיפה ב-24 ביוני 2004.

59 מאחר שמשותפי התוכנית נחשבים תיירים, לא חלה עליהם כלל החובה להתייבב למבחנים, עובדה שלרוב לא מגלים להם.

60 אגב, אפילו אנשים הפטורים משירות בצה"ל שומרים על המעמד של מלש"בים, כפי שניתן לראות בסעיפים 5(ד) ו-41 לחוק.

- 61 החוק מתייחס לקבוצה אחרונה זו בשם המבלבל מעט 'יוצא צבא'. הגדרתו של מונח זה דומה להגדרת המלש"ב אבל גיל המינימום עבור נשים וגברים גם יחד הוא 18.
- 62 ראו תקנות שירות ביטחון מ-1967, תקנה 4.
- 63 מגבלה זו מופעלת גם כלפי חיילים ואנשי מילואים. בהמשך אנחנו מגבילים את תיאורנו רק לדרכים בהן הגבלה זו מופעלת כלפי ילדים.
- 64 ראו אתר אכ"א: <http://www.aka.idf.il/giyus/general.asp?CatID=25916> ו: <http://www.aka.idf.il/giyus/general/default.asp?CatID=23101&DocID=25063>
- 65 אכן, על פי סעיף 10 לאותו חוק, כל פציעה, נזק או נכות הנגרמים כתוצאה ממבדקים רפואיים או חיטונים אלה, דינם מבחינה משפטית כדיון נזקים שנגרמו בזמן ביצוע שירות צבאי. אלה שסופגים פגיעות כאלה זכאים לאותן הטבות להם זכאים אלו שנפגעו בפעילות צבאית מבצעית או אחרת.
- 66 ישנו גם צו פומבי המונפק פעמיים בשנה חתום בידי ראש מנהל גיוס בצה"ל. צו זה תקף עבור כל אחד אשר מסיבה כלשהי לא קיבל צו אישי בדואר. הוא מפורסם בלוחות המודעות הציבוריים כמו גם באינטרנט (ב-<http://www.aka.idf.il/giyus/> <http://www.aka.idf.il/giyus/general/default.asp?CatID=26426&DocID=26433>), והוא מונה את התאריכים המדויקים להתייצבות בלשכות הגיוס על פי תאריכי הלידה והמין. צו פומבי זה תקף כנראה גם לאנשים עליהם לא מחילים את חובת הגיוס (במיוחד אזרחים מוסלמים ונוצרים בישראל). סעיף 36 של חוק שירות ביטחון מאפשר לפטור אותם משירות צבאי שנה לאחר שהם מגיעים למעמד של מלש"ב.
- 67 "[זה] כולל אימות של רמת העברית, בירור הפרטים האישיים, המשפחתיים הביוגרפיים וכן בירור נתונים שונים הנוגעים להשכלה ולמקצוע." – ראו <http://www.aka.idf.il/giyus/general/default.asp?CatID=23064&DocID=26180>.
- 68 במקור המבחן התקיים במועד מאוחר יותר שהיה ידוע כ-'צו שני'. כך קיבל ה-'צו הראשון' את שמו.
- 69 ראו: <http://www.aka.idf.il/giyus/general/default.asp?CatID=23063>.
- 70 יתכן שהנהיג של שליחת המשטרה לבתי ילדים שלא הגיעו ללשכת הגיוס נזנח. מלבד דיווח אחד, שלא אומת, שהתקבל על-ידי "פרופיל חדש", כל המקרים של ביקורים משטרתיים שידועים לנו אירעו בסוף שנות ה-1990.
- 71 ראיון עם ליטל (שם בדוי), חיפה, 11 מאי 2004.
- 72 <http://mevoot-yam.org.il>
- 73 http://mevoot-yam.org.il/category.asp?category_id=5
- 74 <http://mevoot-yam.org.il>
- 75 http://mevoot-yam.org.il/category.asp?category_id=2
- 76 <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=8>
- 77 <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=4>
- 78 <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=2>
- 79 <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=11>
- 80 כדוגמת קורס צנחנים צבאי מלא שמשותפים בו תלמידי י"א ושכסופו מקבלים התלמידים "כנפי צניחה". ראו: <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=2>.
- 81 <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=11>
- 82 <http://www.panmaz.co.il/index.php?section=1&menuitem=3>
- 83 <http://www.iaf.org.il/Templates/Techni/html/1.1.5.1.1.html>
- 84 האתר מצייין בצדק שתלמידים מגיעים לבית הספר בכתה ט' ולעתים בכתה י'. האתר לעומת זאת אינו עקבי בציון הגיל שבו זה מתרחש. במקום אחד מצוין שהם בני 14 ובמקום אחר – 14.5-16.5. טווח הגילאים האמיתי שבו תלמידים מתחילים את לימודיהם בכתות ט' ו' הוא 13.5-15.5.
- 85 <http://www.iaf.org.il/Templates/Techni/html/1.1.5.1.3.html>
- 86 <http://www.iaf.org.il/Templates/Techni/html/1.1.5.1.4.html>
- 87 ש.ם.
- 88 ש.ם.

- 89 <http://www.amalnet.k12.il/schools/rdavid/ramdi002.htm>
- 90 <http://www.amalnet.k12.il/schools/rdavid/ramdi001.htm>
- 91 ראיון עם משה (שם בדוי), תלמיד בעמל רמת דוד, חיפה, 20 במאי 2004.
- 92 שם. בנושא התלמידים העובדים בצבא נטפל ביתר פירוט בפרק 7, בו נשוב בקצרה גם למקרה של עמל רמת דוד ולראיון זה עם משה.
- 93 שם.
- 94 יתכן גם שחלק מהתלמידים החיים בקרבת בתי ספר אלה בוחרים ללמוד בהם בגלל הנוחות של בית ספר קרוב וחוסר הנוחות שבלמוד בבית ספר אחר. בית הספר הטכני של חיל האוויר בבאר שבע, לדוגמה, הוא התיכון היחיד בשכונת נווה נוי המבודדת. עם זאת, גם דרי השכונה צריכים להירשם מרצונם בכדי להצטרף לבית הספר.
- 95 בעוד ותכנית הלימודים עצמה היא חובה, האימון איננו חלק מחייב ממנה. זהו חלק "מומלץ ביותר", ובפועל, מרבית בתי הספר כוללים אותו בתוכנית. ראו: משרד החינוך, התרבות והספורט, מנהל הנוער, תחום של"ח וידיעת הארץ (1999), מוכנות ומוטיבציה לשירות משמעותי בצה"ל – תפיסה כללית, נספח 1.
- 96 ואן גלדר, שם, (<http://www.knesset.gov.il/mmm/doc.asp?doc=m00657&type=rtf>), ע"מ 5.
- 97 ראיון עם אלדד ציון, תלמיד בית ספר שהשתתף בשבוע אימוני הגדנ"ע, יבנה, 15 ביוני 2004. כל התייחסות נוספת לדברי אלדד תהיה לראיון זה.
- 98 אורי דרומי, "הגדנ"ע הציל את ירושלים", הארץ, 5 במאי 2004.
- 99 המסמך שמצוטט לעיל (ואן גלדר, שם) מעריך שמספר הילדים שלוקחים חלק בשבוע אימונים זה נע בין 20,000 ל-28,000 בכל שנת לימודים.
- 100 ראיון עם דפנה אנגל, תלמידת בית ספר שהשתתף בשבוע אימוני גדנ"ע, חיפה, 15 במאי 2004. כל התייחסות נוספת לדברי דפנה תהיה לראיון זה.
- 101 על פי ואן גלדר, שם, שבוע האימונים נערך באחד מארבעה בסיסי אימונים בישראל. שלושה הם בסיסי גדנ"ע בעוד הרביעי (והקטן ביותר) הוא בסיס אימונים רגיל של התותחנים.
- 102 ראיון עם ענבל יודפת, תלמידת בית ספר שהשתתפה בשבוע אימוני הגדנ"ע חיפה, 31 במאי 2004.
- 103 ראיון עם אורן (שם בדוי), ילד שהשתתף במבחנים ליחידה קרבית מובהרת, ירושלים 19 במאי 2004, ראיון עם אייל (שם בדוי), ילד שהשתתף באימונים ליחידה קרבית מובהרת, ירושלים 19 במאי 2004.
- 104 חרומצ'נקו, יולי, "אפילו הרס"ר לא מפחיד את המתנדבים האוטיסטים", הארץ, 24 ביוני 2004
- 105 Finkelstein, Nahum, "An army with a heart", *Israel21c* (<http://www.israel21c.org/>), 14 March 2004
- 106 מנהלת בית ספר שקמים מספרת בכתבה את האנקדוטה הבאה: "אימא של אחד התלמידים שסיים אצלנו, סיפרה לי שכל יום היא הייתה מכבסת את המדים של הבן שלה ותולה במרפסת, כדי שיראו השכנים שגם הבן שלה הולך לצבא" (חרומצ'נקו, שם). היחידים שמוזכרים בכתבה כמביעים לעיתים הסתייגויות ואף חוסר שביעות רצון, ולא דווקא התלהבות, הם הילדים עצמם.
- 107 חוק שירות עבודה בשעת-חירום, 1967, סעיפים 1-3, 19.
- 108 לוי, אלעזר, "משרד העבודה גייס רוב העובדים במפעלים חיוניים", הארץ, 8 באוקטובר 1973.
- 109 ראיון עם סרגיי סנדלר יוגב, באר שבע, 11 ביוני 2004.
- 110 http://www.police.gov.il/al_hamishtara/hitztarfoo_elenu/04bd_hitz.asp
- 111 שם
- 112 ראיון עם יותם יוגב, ילד מתנדב במשמר האזרחי, ירושלים, 19 ביוני 2004
- 113 ראיון עם משה (שם בדוי), תלמיד בעמל רמת דוד ומתנדב במשמר האזרחי, חיפה, 20 במאי 2004. כל התייחסויות להלן לדברי משה מבוססות על ראיון זה.
- 114 ראיון עם רותם כהן, ילד מתנדב במשמר האזרחי, חיפה, 30 במאי 2004. כל התייחסויות להלן לדברי רותם מבוססות על ראיון זה.
- 115 ראו אקמול – ביטאון אגף קהילה ומשמר אזרחי, גיליון נובמבר 2003 http://www.police.gov.il/pdf/akamol/akam_1003.pdf
- 116 http://www.police.gov.il/al_hamishtara/hitztarfoo_elenu/04_bbd_hitz.asp

